

รายงานการวิจัย

**การศึกษารูปแบบและแนวทางการใช้ทุนทางสังคมเพื่อ
เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ศึกษากรณี
ตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร**

**โดย สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์**

คำนำ

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ ๔ (สสว. ๔) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีภารกิจสำคัญประการหนึ่งคือ การสร้างและพัฒนาความรู้ด้านการจัดสวัสดิการสังคมและการพัฒนาสังคม ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ ตลอดจนส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการนำความรู้ดังกล่าวมาใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ สสว.๔ จึงได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาทุนทางสังคมและนำผลการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่ แต่เนื่องจากประเด็นของทุนทางสังคมถึงแม้จะมีการศึกษามาเป็นระยะเวลานานแล้ว แต่การรับรู้และเข้าใจมิติของทุนทางสังคมจะมีความแตกต่างกันไป ส่งผลให้การเห็นคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมยังไม่มีรูปธรรมที่ชัดเจนนัก ดังนั้น จำเป็นต้องมีการศึกษาพัฒนาการของทุนทางสังคม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการศึกษา และสร้างกระบวนการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสังคม และนำผลการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาพื้นที่

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ ๔ จึงได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบและแนวทางการใช้ทุนทางสังคมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน : ศึกษากรณีตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครขึ้น โดยทำการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง สืบค้นกรอบแนวคิด ประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง สัมภาษณ์ทุนทางสังคมทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ คัดเลือกทุนทางสังคมที่ได้เพื่อศึกษาเชิงลึก วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล จัดเวทีนำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งจัดขึ้น ณ สถานที่ต่างๆ กัน เพื่อศึกษาปริมาณและคุณภาพทุนทางสังคม พัฒนาการทุนทางสังคม ตลอดจนศึกษารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมในตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต่อไป

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้รับความกรุณาจากหลายฝ่าย ประกอบด้วย นายอร่าม สุนทรชื่น นายกองค์การบริหารส่วนตำบลอ่าแพง ที่เอื้อเฟื้อสถานที่สำหรับนักวิจัยและอำนวยความสะดวกในหลายด้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แกนนำในตำบล และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทุกท่านที่ช่วยถ่ายทอดข้อมูลทุนทางสังคมในตำบลอ่าแพงอย่างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์ ดร.วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์ อาจารย์จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่กรุณารับเป็นที่ปรึกษา จนทำให้ผลงานวิจัยชิ้นนี้มีความสมบูรณ์และถูกต้องตามหลักวิชาการ สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ ๔ จึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ ๔ จังหวัดนครปฐม
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

สิงหาคม ๒๕๕๒

บทคัดย่อ

การศึกษารูปแบบและแนวทางการใช้ทุนทางสังคม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน : ศึกษากรณีตำบลอ่าแพ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพัฒนาการของชุมชนของตำบลอ่าแพ ศึกษาพัฒนาการของทุนทางสังคมของตำบลอ่าแพ และศึกษารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยใช้พื้นที่ตำบลอ่าแพ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร เป็นหน่วยในการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล (unit of analysis) วิธีการที่ใช้ในการศึกษาใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสาน (Mixed Method) กล่าวคือ ใช้ทั้งวิธีการสำรวจ (Survey) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Groups) และวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ประกอบกัน สำหรับขั้นตอนและกระบวนการในการศึกษาใช้วิธีการแบบให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ (PAR-Participatory Action Research) ผลการศึกษาพบว่า ตำบลอ่าแพมีทุนทางสังคมอยู่เป็นจำนวนมาก และภายหลังที่ได้วิเคราะห์ทุนทางสังคมที่มีอยู่ร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่แล้วพบว่า มีทุนทางสังคมที่มีลักษณะเด่นชัด และได้คัดเลือกเพื่อศึกษาในเชิงลึก คือ

1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอ่าแพ

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอ่าแพ ริเริ่มและจัดตั้งขึ้นโดยประชาชน ในพื้นที่ มีแกนนำของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มในการก่อตั้ง โดยความเห็นพ้องของประชาชนในพื้นที่ ระยะแรกของการจัดตั้งมีหน่วยงานทางราชการเข้าช่วยเหลือสนับสนุนให้คำปรึกษา ต่อมาการดำเนินการของกลุ่มได้มีการขยายและมีความก้าวหน้ามาเป็นลำดับ จนกระทั่งในปัจจุบันกลุ่มสามารถดำเนินงานได้เองโดยลำพัง ในด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวงที่มีต่อชุมชน กลุ่มได้ช่วย สร้างค่านิยมเกี่ยวกับการออมให้กับประชาชนในพื้นที่ จัดสวัสดิการในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้ที่ เป็นสมาชิก นำผลกำไรที่ได้จากการดำเนินการเฉลี่ยให้กับสมาชิก ตลอดจนมีการนำผลกำไรไปจัดสวัสดิการให้กับผู้ยากไร้ที่ไม่สามารถเป็นสมาชิก และยังดำเนินการพัฒนาสังคม อีกด้วย เป็นพลังที่สำคัญที่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร หมู่ที่ 5 บ้านคลองหลวง

2. กลุ่มผลิตเครื่องนอนบ้านคลองหลวง ตำบลอ่าแพ

ในระยะแรกกลุ่มได้ดำเนินงานภายใต้การสนับสนุนของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการ ผลิตบ้านคลองหลวง แต่ต่อมาได้พัฒนาและขยายตัวจนกระทั่งเป็นกลุ่มอาชีพที่มีความสำคัญในการสร้างรายได้

ให้กับราษฎรในตำบล จนกระทั่งปัจจุบันสามารถดำเนินกิจกรรมได้ภายใต้การดำเนินการของตนเอง ในด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มผลิตเครื่องนอนบ้านคลองหลวงที่มีต่อชุมชน ได้ช่วยในการสร้างงานและรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ช่วยเหลือและจัดสวัสดิการและเงินปันผลให้กับสมาชิก มีการนำผลิตภัณฑ์ และผลกำไรไปช่วยเหลือสังคม

3. กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง

ราษฎรบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง จำนวน 30 คน ได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลาสด ลักษณะของกลุ่ม เป็นกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ แต่จะรู้กันเองว่ามีใครเป็นสมาชิกของกลุ่มบ้าง และมีใครเป็นแกนนำของกลุ่ม การดำเนินการภายในกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ และประการที่สำคัญก็คือ มีการช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม ในลักษณะเอาแรง คือหากบ่อของสมาชิกคนใดถึงคราวที่จะต้องวิดบ่อเพื่อเอาปลาขึ้นมา สมาชิกคนอื่นๆ ก็จะไปช่วยเหลือในการวิดบ่อ

4. โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน ตำบลอำแพง

กลุ่มผู้ทำนา หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง จำนวนหนึ่งมีความสนใจและอยากเรียนรู้เรื่องการทำนา จำนวน 20 คน ได้รวมตัวกันโดยมีนายอุดม กล้าคลองตัน ราษฎรจากหมู่ที่ 5 ตำบล อำแพง เป็นแกนนำที่สำคัญในการรวมกลุ่ม เมื่อรวมกลุ่มกันได้แล้ว จึงได้ประสานงานติดต่อไปยังหน่วยงานภายนอก เพื่อขอรับการสนับสนุนทางด้านวิชาการ จนกระทั่งกลุ่มผู้สนใจสามารถตั้งโรงเรียนเกษตรกรของชุมชนขึ้นมาได้ ภายหลังจากนั้นได้จัดตั้งกลุ่มกลุ่มที่มีลักษณะค่อนข้างเป็นทางการ มีคณะกรรมการบริหารงานของกลุ่ม มีการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกที่ประสบปัญหาความเดือดร้อน ตลอดจนเป็นแหล่งศึกษาดูงานที่สำคัญ และเป็นแหล่งเรียนรู้ในการทำนาให้กับผู้ที่ประกอบอาชีพทำนา

5. ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”

เป็นคณะละครชาตรี มีที่ตั้งอยู่ที่ตำบลอำแพง เป็นคณะละครที่มีความเก่าแก่ สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในสมัยก่อนจะแสดงละครชาตรีเพียงอย่างเดียว แต่ในปัจจุบันเมื่อการแสดงละครชาตรีเริ่มเป็นที่ไม่นิยม เนื่องจากมีการแสดงที่ซ้ำและใช้เวลาในการแสดงนานมาก จึงได้ปรับตัวมาแสดงเป็นละครพื้นทางและลิเกแทน ทั้งนี้เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง” เป็นผู้สืบทอดศิลปการแสดงที่สำคัญ และยังมีส่วนในการสร้างผู้ที่ต้องการเล่นละครให้มีอาชีพและรายได้ นอกจากนี้ยังมีส่วนในการฝึกสอนศิลปการรำให้กับเด็กนักเรียนในพื้นที่

6. ประเพณี “บุญกลางลาน” บ้านเจริญสุข

เป็นประเพณีที่แสดงให้เห็นความร่วมมือ ร่วมใจของชาวบ้านที่จะพัฒนาโรงเรียนให้มีความเจริญก้าวหน้า เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน และโรงเรียน โดยที่ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดงานบุญเป็นประจำทุกปี และนำเงินที่ได้จากการจัดงานมาพัฒนาโรงเรียน จนกระทั่งได้กลายเป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมา จนกระทั่งทำให้โรงเรียนสามารถจ้างครูและนักการศึกษาโรงเรียนได้โดยอาศัยเงินบริจาคจากชาวบ้าน ไม่ใช่งบประมาณของทางราชการแต่อย่างใด

7. วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ หมู่ที่ 1 และ 7 ตำบลอำแพง

วัฒนธรรมของคนชาติรามัญ หรือมอญ ที่อาศัยอยู่ที่ตำบลอำแพง ได้แสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นซึ่งได้สะท้อนถึงเอกลักษณ์ ด้านเชื้อชาติที่สำคัญหลายประการ อย่างเช่น การเอาแรงกันในการช่วยกันมุงหลังคาด้วยจาก การถือศีลทุกวันพระ และวันสำคัญทางประเพณี ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมอันดีงาม ตลอดจนการการสืบทอดภูมิปัญญาซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เช่นการปลูก “ต้นกก” แล้วนำต้นกกที่ได้รับมาสอใส่ภูมิปัญญาจนกลายเป็นเสื่อที่มีลวดลายสวยงาม

รูปแบบและแนวทางในการดำเนินการในการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงควรให้ความสำคัญกับการสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนไว้อย่างเป็นระบบ และให้นำเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมที่สามารถใช้ในการเผยแพร่ได้ ส่งเสริมให้เกิดระบบสวัสดิการชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือ เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นระบบของความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ดีของการจัดให้เกิดระบบสวัสดิการชุมชน การใช้คุณค่าที่ดีในสังคมไทยบรรเทาปัญหาสังคม ที่มีแนวโน้มสังคมทวิความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งในชุมชนจะมีคุณค่าที่ดีงามอยู่มากมาย ดังเช่นในกรณีของพื้นที่อำแพงจะมีการถือศีลทุกวันพระ และวันสำคัญทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ควรส่งเสริมให้มีศูนย์การเรียนรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญา มีการสืบทอด ไม่สูญหาย และควรส่งเสริมให้มีการต่อยอดภูมิปัญญามาใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ โดยอาจจัดทำในรูปแบบของตลาดนัดชุมชนเพื่อใช้เป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าในท้องถิ่น และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้

สารบัญ

หน้า

คำนำ.....	ก
สารบัญ.....	ข
บทคัดย่อ.....	ง
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ประโยชน์ที่ได้รับ.....	3
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	4
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
แนวคิดทุนทางสังคม.....	5
ความหมายของทุนทางสังคม.....	8
กระบวนการเกิดทุนทางสังคม.....	12
องค์ประกอบของทุนทางสังคม.....	17
แหล่งกำเนิดของทุนทางสังคม.....	23
ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทุนทางสังคม.....	24
บทบาทของทุนทางสังคม.....	27
การศึกษาทุนทางเชิงปริมาณ.....	29
บทที่ 3 ระเบียบวิธีที่ใช้ในการศึกษา.....	35
ระเบียบวิธีที่ใช้ในการวิจัย.....	35
วิธีดำเนินการวิจัย.....	35
กรอบแนวความคิดในการวิจัย.....	36
ขอบเขตการวิจัย.....	36
บทที่ 4 ผลการศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	37
บริบทชุมชนตำบลอำแพง.....	37
ทุนทางสังคมในตำบลอำแพง.....	43
กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง.....	43
กลุ่มผลิตเครื่องนอน ตำบลคลองหลวง.....	45

หน้า

กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเหนือ ตำบลอำแพง.....	46
โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน ตำบลอำแพง.....	48
ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”.....	49
ประเพณี “บุญกลางลาน”.....	52
วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ.....	53
วิเคราะห์ประเภททุนทางสังคม ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน และปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง.....	55
รูปแบบและแนวทางในการใช้ทุนทางสังคมเพื่อเสริมสร้าง.....	57
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	59
สรุปผลการศึกษา.....	59
อภิปรายผลการศึกษา.....	61
ข้อเสนอแนะ.....	63
บรรณานุกรม	64

1.1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดและความสำคัญของทุนทางสังคมเป็นที่ยอมรับขององค์กรพัฒนาระหว่างประเทศต่างๆ เช่น ธนาคารโลก องค์กรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) ต่างก็ตระหนักในคุณค่าของทุนทางสังคมว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนอันนำไปสู่ความผาสุกของคนในชาติ โดยเฉพาะ OECD พิจารณาว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดจากทุน 4 ประเภท ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม ซึ่งจากการประเมินประสิทธิภาพของปัจจัยทั้ง 4 ทุนดังกล่าว พบว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนเป็นผลมาจากปัจจัยด้านทุนมนุษย์ และทุนทางสังคมถึง 4 ส่วน ขณะที่เกิดจากทุนทางกายภาพ และทุนทางการเงินเพียง 2 ส่วนเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2550)

ในบริบทสังคมไทย ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคม และสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริการ และกระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจการบรรเทาความรุนแรงและแก้ปัญหาในยามที่ เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ และ ทุนทางเศรษฐกิจ มีข้อจำกัด การแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทย และสังคมไทยกลับมาดำรงสถานะเดิมได้ จำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน ยกตัวอย่างในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 ได้มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านประเมินว่า การที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้ เนื่องจากมีทุนทางสังคมมากมายเป็นดาวยารองรับที่มีความเชื่อมโยงแน่นหนา อยู่บนพื้นฐานเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่มีจุดเด่นหลายประการ อาทิ การมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ มีระบบเครือญาติและชุมชนที่เข้มแข็งบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อเผ่าเผ่า มีน้ำใจไมตรี ดังนั้น ถ้าประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้วจะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืน

ที่มาของคำว่าทุนทางสังคมในประเทศที่พัฒนาแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นการเรียกร้องความเป็นชุมชนที่ได้ สูญหายไปและอีกส่วนหนึ่งเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงทุนทางสังคมกับความเข้มแข็งใน

ระบอบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมา ประเด็นทุนทางสังคมได้ถูกเชื่อมโยงไปสู่เรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืน (วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์ 2548 : 177)

ประเทศไทยได้กำหนดให้ทุนทางสังคมเป็นวาระแห่งชาติ ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) จากนั้น ได้มีการกำหนดกรอบแนวคิดและนิยามความหมายของทุนทางสังคมให้เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย รวมถึงจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศให้มีความชัดเจน มากขึ้นเป็นลำดับ เริ่มต้นจากดำเนินการจัดทำยุทธศาสตร์ทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แล้วต่อยอดความคิดและพัฒนาทุนทางสังคมบรรจุเป็นแนวทางที่สำคัญไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 - 2554)

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีบทบาทที่สำคัญประการหนึ่งคือ การสร้างและพัฒนาความรู้ด้านการจัดสวัสดิการสังคม และการพัฒนาสังคม ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ ตลอดจนส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการนำความรู้ดังกล่าวมาใช้ในการเกิดผลในทางปฏิบัติ ได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาทุนทางสังคมและนำผลการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่ แต่เนื่องจากประเด็นของทุนทางสังคมถึงแม้จะมีการศึกษามาเป็นระยะเวลานานแล้ว แต่การรับรู้ และเข้าใจมิติของทุนทางสังคมจะมีความแตกต่างกันไป ส่งผลให้การเห็นคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมยังไม่มีรูปธรรมที่ชัดเจนนัก ดังนั้นการพัฒนาทุนทางสังคม จำเป็นต้องมีการศึกษาพัฒนาการ ของทุน ทางสังคม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการศึกษา และสร้างกระบวนการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทุนทางสังคม และนำผลการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ในการพัฒนาพื้นที่ สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 จึงได้คัดเลือกตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร เป็นพื้นที่ในการศึกษารั้งนี้

ตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร เป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ คาดประมาณว่าเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาก่อนปี พ.ศ. 2300 เนื่องจากเอกสารหลักฐานของวัดสุนทรสถิต ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในตำบลอำแพง มีหลักฐานทางเอกสารระบุว่า เป็นวัดที่ก่อตั้งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในปี พ.ศ. 2300 ปัจจุบันตำบลอำแพง มีหมู่บ้าน จำนวน 7 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านแพ้ว ประมาณ 14 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 22.51 ตารางกิโลเมตร ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม สภาพอากาศร้อนชื้น มีคลองอำแพงไหลผ่าน ประชาชนตั้งบ้านเรือน อาศัยอยู่ตามแนวคลองอำแพง และคลองตาข่า และบางส่วนกระจายอยู่ตามที่ดินของตนเอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การเลี้ยงปลา สลิด กุ้ง มะพร้าว นาข้าว พุทรา ข่า แก้วมังกร มะม่วง น้ำตาลมะพร้าว และรับจ้าง มีประเพณีและ

วัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ การทำบุญในวันนักษัตฤกษ์ และงานประเพณีต่างๆ การแสดงออกทางวัฒนธรรม จะมีเอกลักษณ์ทางเชื้อสายรามัญ สำหรับการแสดงซึ่งเป็นศิลปะดั้งเดิมของชาวอำเภอก็ได้แก่การแสดง ละคร ชาตรี และการแสดงลิเก ซึ่งปัจจุบันมีลักษณะ “รุ่งราตรี” อยู่ที่หมู่ที่ 3 ตำบลอำแพง (นุชรี เสกศิลป์ และคณะ: 2549)

ปัจจุบันตำบลอำแพงได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเนื่องจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเมือง มีการขยายตัวของแหล่งอุตสาหกรรมมาตั้งอยู่ในเขตติดต่อกับตำบลอำแพง ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชาชนในตำบล ในขณะที่ตำบลอำแพง มีทุนทางสังคมอยู่เป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคมดั้งเดิมที่มีอยู่ในตำบลมาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งทุนที่เป็นมนุษย์ ทุนที่เป็นสถาบัน ทุนที่เป็นองค์กรหรือกลุ่มต่างๆ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น เป็นต้น ในขณะเดียวกัน ตำบลอำแพงได้สร้างทุนทางสังคมใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น การสร้างพุทธมณฑลประจำจังหวัดสมุทรสาคร ที่ตำบลอำแพง การสร้างศูนย์ ๓ วิสัยทัศน์สายใยรักแห่งครอบครัว แต่ยังไม่เคยมีการวิจัยในเรื่องของ ทุนทางสังคมในตำบลนี้อย่างจริงจัง จึงทำให้ขาดความเข้าใจพัฒนาการของทุนทางสังคมในพื้นที่ และไม่สามารถทราบถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมที่มีต่อชุมชน ซึ่งส่งผลให้ขาดแนวทางในการอนุรักษ์ พื้นฟู พัฒนาทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดพลังในการพัฒนาพื้นที่ ฉะนั้นหากมีการวิจัยในเรื่อง ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ชัดเจนก็จะทราบพัฒนาการของทุนทางสังคม และสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ พื้นฟู พัฒนาต่อยอดเพื่อใช้เป็นประโยชน์อย่างเหมาะสม ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนาวงอย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนของตำบลอำแพง
- 1.2.2 เพื่อศึกษาพัฒนาการของทุนทางสังคมของตำบลอำแพง
- 1.2.3 เพื่อศึกษารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

1.3 ประโยชน์ที่ได้รับ

- 1.3.1 ได้ทราบถึงพัฒนาการและกระบวนการของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งจะเป็นข้อมูลในการอนุรักษ์ พื้นฟู พัฒนา ทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์

- 1.3.2 ได้ทราบถึงรูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและมีความยั่งยืน
- 1.3.3 ชุมชนเกิดการเรียนรู้และตระหนักในคุณค่าของทุนทางสังคม
- 1.3.4 ได้รูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทุนทางสังคมในพื้นที่แห่งอื่น

1.4 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ทุนทางสังคม หมายถึง คน/ผู้นำ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม กลุ่ม/องค์กร สถาบัน ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่ในตำบลอำเภองวม รวมทั้ง หน่วยงานหรือองค์กรภายนอกที่เข้ามาพัฒนาในพื้นที่ตำบลอำเภองวม

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษารูปแบบและแนวทางการใช้ทุนทางสังคม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน : ศึกษากรณีตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มีเป้าหมายหลักที่สำคัญ เพื่อศึกษาทุนทางสังคมที่มีอยู่ใน ตำบลอำแพง ศึกษาถึงพัฒนาการของทุนทางสังคมดังกล่าว และเพื่อหารูปแบบและแนวทางที่จะนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจแนวคิดของ ทุนทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับชุมชนและคนในชุมชน ตลอดจนความเข้าใจที่จะนำทุนทางสังคมมากำหนดรูปแบบและแนวทางใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน คณะผู้ศึกษาจึงได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมถือเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นไมตรีจิต มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันของสมาชิกในครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลทั่วไป แล้วขยายวงออกไปเรื่อยๆ อย่างกว้างขวาง ก็จะนำไปสู่การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ

ในขณะที่นักคิด นักวิจัย และนักวิชาการส่วนใหญ่ให้ทัศนะของทุนทางสังคมไว้อย่างกว้างขวาง โดยสามารถสรุปได้เป็น 4 ทัศนะหลัก (Woolcock 1998:251-208) คือ

1. ทัศนะเชิงชุมชนนิยม (Communitarian View)

ผู้สนับสนุนทัศนะนี้ เห็นว่าทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์โดยตรงกับองค์กรระดับท้องถิ่น เช่น สมาคม สโมสร และองค์กรประชาชน การวัดทุนเหล่านี้ คือการพิจารณาจากจำนวนและความหนาแน่นของกลุ่มเหล่านี้ในชุมชนหนึ่งๆ นั่นคือยังมีมากยิ่งดี และจะส่งผลต่อการให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจน และผู้ด้อยโอกาสในชุมชน อย่างไรก็ตาม ทัศนะนี้มองข้ามผลกระทบในทางลบ ในกรณีที่มีการรวมกลุ่มกันทำ กิจกรรมในทางที่ผิด เช่น การค้ายาเสพติด อาชญากรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีผู้โต้แย้งว่า หลักฐานจากหลายประเทศพบว่าการรวมกลุ่มกันในลักษณะนี้ ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะนำไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจเสมอไป เช่น ในประเทศเคนยา ที่มีองค์กรชุมชนในลักษณะนี้กว่า 200,000 องค์กร แต่สมาชิกก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากปัญหาความยากจนได้ เนื่องจากองค์กรเหล่านี้ โดยส่วนใหญ่ไม่ได้เชื่อมโยงกับองค์กรและทรัพยากรจากภายนอกมากนัก รวมทั้งการไม่สามารถเข้าถึงอำนาจที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่กลุ่มได้

2. ทักษะเชิงเครือข่ายนิยม (Network View)

แนวคิดนี้มองความสัมพันธ์ของคนทั้งในแนวราบ นั่นคือระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และในแนวดิ่ง หรือความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน จากการศึกษาของแกรนโนเวเทอร์ (Granovetter) พบว่า นอกจากความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและมีเป้าประสงค์ร่วมกันแล้ว ชุมชนยังต้องการการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาชนชั้น ชนชาติ เพศ เศรษฐกิจ และสังคมด้วย หากไม่แล้วชุมชนนั้นๆ จะสนองประโยชน์ให้แก่คนบางกลุ่มเท่านั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษามากมายขึ้น ที่เห็นว่าทุนทางสังคมควรประกอบด้วย 2 รูปแบบ ได้แก่ “การยึดโยงและเชื่อมโยง” (Bonding and Bridging) มีตัวอย่างที่เป็นเครื่องพิสูจน์ทักษะในเรื่องนี้ ได้แก่ การดำเนินธุรกิจของผู้ประกอบการท้องถิ่นในประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ที่แรกเริ่มจำเป็นต้องพึ่งพาเพื่อนฝูงและคนภายในชุมชน (bonding) ในด้านต่างๆ เช่น เงินลงทุน ทรัพยากร และแหล่งจำหน่ายสินค้า แต่เมื่อธุรกิจขยายตัว ผู้ประกอบการจำเป็นต้องแสวงหาปัจจัยด้านการผลิตและการตลาดจากภายนอก (bridging) เพิ่มเติม

นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังช่วยตอบสนองความต้องการของคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจระดับต่างๆ ด้วย เช่น ในกลุ่มคนยากจน เครือข่ายของคนจนมีบทบาทสำคัญในการคุ้มครอง การจัดการความเสี่ยง และความสามัคคี ในขณะที่กลุ่มคนมีฐานะดี เครือข่ายจะช่วยส่งเสริมการทำงานในเชิงรุก เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูลทางด้านเทคโนโลยี และความเป็นไปในตลาดโลก โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตกำไร และส่วนแบ่งการตลาด เป็นต้น

3. ทักษะสถาบันนิยม (Institutional View)

ผู้สนับสนุนทักษะสถาบันนิยม มีความเห็นว่าความสำเร็จของเครือข่ายชุมชนและประชาสังคม ต่างเป็นผลพวงของการมีบรรยากาศด้านการเมือง กฎหมาย และสถาบันที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม และการสร้างเครือข่าย โดยชุมชน และเครือข่ายที่ถือได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวของตัวเอง แต่จะต้องพึ่งพาปัจจัยทางด้านการเป็นทางการด้วย ทั้งนี้ มีงานวิจัยหลายชิ้นที่

พิสูจน์แนวคิดในเรื่องนี้ เช่น การกระจายอำนาจในประเทศบราซิล ที่เน้นความสำคัญของการมีระบบบริหารจัดการภาครัฐที่ดี เพื่อเป็นแรงผลักดันให้กิจกรรมในท้องถิ่นหรือชุมชน สามารถในทางตรงกันข้ามการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ล่าช้า เป็นผลจากสังคม หรือชุมชนที่แตกแยก และมีสถาบันทางการเมืองที่อ่อนแอ หรือไม่มีระบบบริหารจัดการที่ดี

4. ทักษะการรวมพลัง (Synergy View)

นักวิชาการกลุ่มนี้ได้เสนอแนวคิดที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดเรื่องเครือข่าย และสถาบัน เข้าด้วยกัน และได้ทดลองทำการศึกษาในประเทศต่างๆ 5 ประเทศ (อินเดีย เม็กซิโก รัสเซีย เกาหลีใต้ และบราซิล) ผลการศึกษาโดยสรุป พบว่า การพัฒนาต้องการความร่วมมืออย่างแข็งขันระหว่างภาคีการพัฒนาต่างๆ และความอันดีระหว่างภาครัฐ และภาคประชาสังคม ทั้งนี้ เนื่องจากการดำเนินการทั้งของภาครัฐ และภาคสังคมต่างก่อให้เกิดผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศในการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และชุมชนเพียงฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งไม่สามารถเป็นเจ้าของทรัพยากรที่จำเป็นเพียงพอต่อการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ต้องการเสริมสร้าง ซึ่งกันและกัน (complementarities) และการเป็นหุ้นส่วน (partnership)

นอกจากนี้ โจนาทราน เอส เทอร์เนอร์ ยังจำแนกทุนทางสังคมออกตามขอบเขตและกรอบของการศึกษาที่สำคัญ 3 ระดับคือ (Turner 1997: 1-15 อ้างใน Dasgupta and Serageldin, 1999: 96)

1) ระดับจุลภาค (microanalytical level) เป็นการศึกษารูปแบบเครือข่ายของบุคคลและครัวเรือน ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวนอน โดยมีบรรทัดฐานและคุณค่าเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกัน

2) ระดับกลาง (mesoanalytical level) เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนระหว่างกลุ่มต่างๆ เช่น องค์กรท้องถิ่นระหว่างชุมชนต่างๆ เป็นต้น

3) ระดับมหภาค (macroanalytical level) เป็นการศึกษาวิจัยในประเด็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ยังหมายรวมถึงสถาบันที่มีอิทธิพลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม สิ่งแวดล้อม ประสิทธิภาพในการบริหารงานของรัฐบาล และการติดต่อระหว่างประเทศ

โดยทั้ง 3 ระดับจะมีอิทธิพลที่เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ การพัฒนาขององค์กรท้องถิ่นเป็นผลมาจากประสิทธิภาพของรัฐบาล ในขณะที่รัฐบาลเป็นผู้กำหนดนโยบาย หรือมีอิทธิพลต่อการพัฒนาขององค์กรท้องถิ่น

จากแนวคิดและการจำแนกขอบเขตทุนทางสังคมทำให้ทราบถึงแนวทางในการศึกษา เพื่อให้เกิดความชัดเจนและเข้าใจมากยิ่งขึ้นผู้วิจัยได้รวบรวมความหมายของทุนทางสังคมจากผลงานทาง วิชาการหลายด้าน และการกำหนดความหมายของนักวิชาการที่ได้ศึกษามาก่อนดังนี้

2. ความหมายของทุนทางสังคม

มักเป็นคำถามที่ได้ยินอยู่เสมอเมื่อมีการพูดถึงคำว่า “ทุนทางสังคม” ความไม่ชัดเจนและ กว้างเกินไปยังเป็นปัญหาคลุมเครือในการกำหนดความหมายของทุนทางสังคมอยู่มาก มีนักวิชาการหลาย ท่าน ทั้งไทย และต่างประเทศ พยายามกำหนดความหมายให้เกิดความชัดเจนและครอบคลุมในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

ประเวศ วะสี (2542: 27) กล่าวว่าทุนทางสังคม หมายถึง ความเป็นกลุ่มก้อนของสังคม การมีการศึกษาดี การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมี ประสิทธิภาพในการทำงานรวมทั้งมีการเมืองและระบบราชการที่ดี

ประภาพรณ อุณอบ (2542: 8) กล่าวว่าทุนทางสังคมมิใช่เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่ สังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตนเองมานานแล้วและ มีอยู่อย่างมากมาย เช่น

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเคารพอ่อนน้อมต่อ ธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อันมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสรรค์สร้างและสั่งสมมาเพื่อการ ดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การอยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (Living Knowledge) และใช้ญาณวิทยา (Epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เป็นองค์ความรู้ที่กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก
3. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวระนาบเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบการเอามือเอาร่างกันในทุกภาค
4. กฎ จารีต ประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ ของคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อควบคุมชุมชนให้ ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่า

5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้และดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินรวมของชุมชน และสาธารณะประโยชน์

6. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศ เงื่อนไขที่สำคัญทางเศรษฐกิจ และการเมือง

7. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพด้านต่างๆ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น

8. กลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่างๆ

เอี่ยม ทองดี (ประภาพรรณ อุ๋นอบ, บรรณาธิการ 2542: 72) ได้กล่าวว่าทุนทางสังคม คือ ปัจจัยที่นำมาใช้เป็นพื้นฐานในกระบวนการสร้างสรรค์ลักษณะต่างๆ ของชุมชน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ทรรดิน สุชาติ (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม 2543: 5) กล่าวว่า ทุนทางสังคมน่าจะได้แก่ ธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักและใช้อย่างเอื้ออาทร ความเชื่อ ความคิด ความอ่าน การประดิษฐ์คิดค้น สิ่งประดิษฐ์คิดค้น ทั้งที่เป็นวัตถุและนามธรรม ที่เอื้อให้มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ อยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทรต่อกัน

สุนิดา เรืองจิต (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม 2543: 6-7) กล่าวว่าทุนทางสังคมคือภูมิปัญญา และคุณค่าเดิมของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางด้านการเกษตร การรักษาพยาบาล ความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ และความผูกพันภายในชุมชน ฯลฯ

พระวิ สีเหลืองสวัสดิ์ (2545: 129) กล่าวว่าทุนทางสังคม หมายถึง โครงสร้างทางสังคม หรือคุณลักษณะทางสังคมใดๆ ที่เอื้อให้เกิดการจัดกิจกรรมส่วนรวม การแก้ปัญหาาร่วมกัน การพึ่งตนเองของชุมชนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยกำหนดทุนทางสังคมไว้ใน 4 ลักษณะคือ

1. เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจสังคม
2. เป็นเครื่องมือประเมินสภาพสังคม
3. เป็นนโยบายการพัฒนา
4. เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่แนวคิดของกลุ่ม

เจมส์ เอส โคลแมน (Dasgupta and Serageldin.1999: 36) ให้รายละเอียดของทุนทางสังคมว่าเป็นทรัพยากรของบุคคลที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถทำกิจกรรมบางอย่างได้สำเร็จ หากไม่มีทุนทางสังคมแล้วอาจจะกระทำการบางอย่างไม่สำเร็จ ซึ่งอีกในแง่มุมหนึ่งของทุนทางสังคมอาจอำนวยความสะดวกให้เกิดกิจกรรมบางอย่างที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อคนบางคนหรือบางกลุ่มก็ได้

โรเบิร์ต ดี พัทนัม (Putnam 1993) อธิบายว่าทุนทางสังคม คือ ความไว้วางใจบรรทัดฐาน และความเป็นเครือข่ายทางสังคม ที่เอื้อให้เกิดประโยชน์ต่อความร่วมมือร่วมใจกัน และการประสานงานกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

ธนาคารโลก ได้กำหนดความหมายของทุนทางสังคมว่า คือ สถาบัน ความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานต่างๆ ที่ก่อรูปทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยทุนทางสังคมไม่ได้หมายถึงปัจเจกบุคคลใดๆ จำนวนสถาบัน หรือองค์กรรวมกัน แต่หมายถึง ความสัมพันธ์ความเชื่อมโยงระหว่างกันของปัจเจกบุคคล กลุ่ม สถาบัน หรือ องค์กรต่างๆ เข้าด้วยกัน

นอกจากนี้ธนาคารโลกยังมีมุมมองเรื่องทุนทางสังคมออกเป็นอีก 2 ลักษณะตามแนวทางของความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ในแนวนอน ซึ่งจะมองในเชิงบวกเท่านั้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ในแนวตั้งจะมองความสัมพันธ์เป็นเชิงลบ โดยลักษณะทุนทางสังคมสามารถปรากฏเป็นลักษณะหรือคุณสมบัติประจำที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์ความร่วมมือกันของคนในสังคม

ในขณะที่นักวิจัยทางสังคมวิทยามองว่าทุนทางสังคม คือ องค์กรประกอบที่เชื่อมโยงบุคคลเข้ามามีกิจกรรมที่มีผลประโยชน์สาธารณะร่วมกันและเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าการเกิดกลุ่มประเภทหนึ่ง ซึ่งในทางทฤษฎีแล้ว การเกิดกลุ่มประกอบด้วย (Calhoun, Light and Keller 1994: 180-205)

1. ต้องมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิก
2. มีโครงสร้างของความสัมพันธ์
3. สมาชิกในกลุ่มมีใจร่วมปັນกัน (Sense of Shared Identity)

หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งเริ่มแรกที่ทุนทางสังคมสามารถบ่งบอกได้ถึงความสำเร็จและโอกาสของบุคคลที่เป็นสมาชิก ซึ่งนักสังคมวิทยามองทุนทางสังคมออกเป็น 2 แนวทาง คือ

1) เป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในการกระทำของบุคคลทั่วไป เพราะว่าความแข็งแกร่งทางด้านวัฒนธรรมและบรรทัดฐานของสังคมที่เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตและรูปของชุมชนที่แสดงออกให้เห็นได้ง่ายทั่วไป เช่น การทำกิจกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

2) เป็นสิ่งทรัพยากรที่บุคคลทั่วไปสร้างขึ้นมาได้ ยกตัวอย่างเช่น พฤติกรรมการแสดงออกของปัจเจกบุคคลอื่นเนื่องมาจากผลกระทบของทุนทางสังคม เพราะว่ามันคือระดับของการส่งเสริมหรือการถูกลดโทษทางสังคม ทุนทางสังคมจึงเป็นได้ทั้งดีและไม่ดี ทุนทางสังคมที่มีในระดับสูงสามารถสร้างความสำเร็จหรือการถูกลดโทษทางสังคมที่ได้รับจากบรรทัดฐานของสังคมนั่นเอง

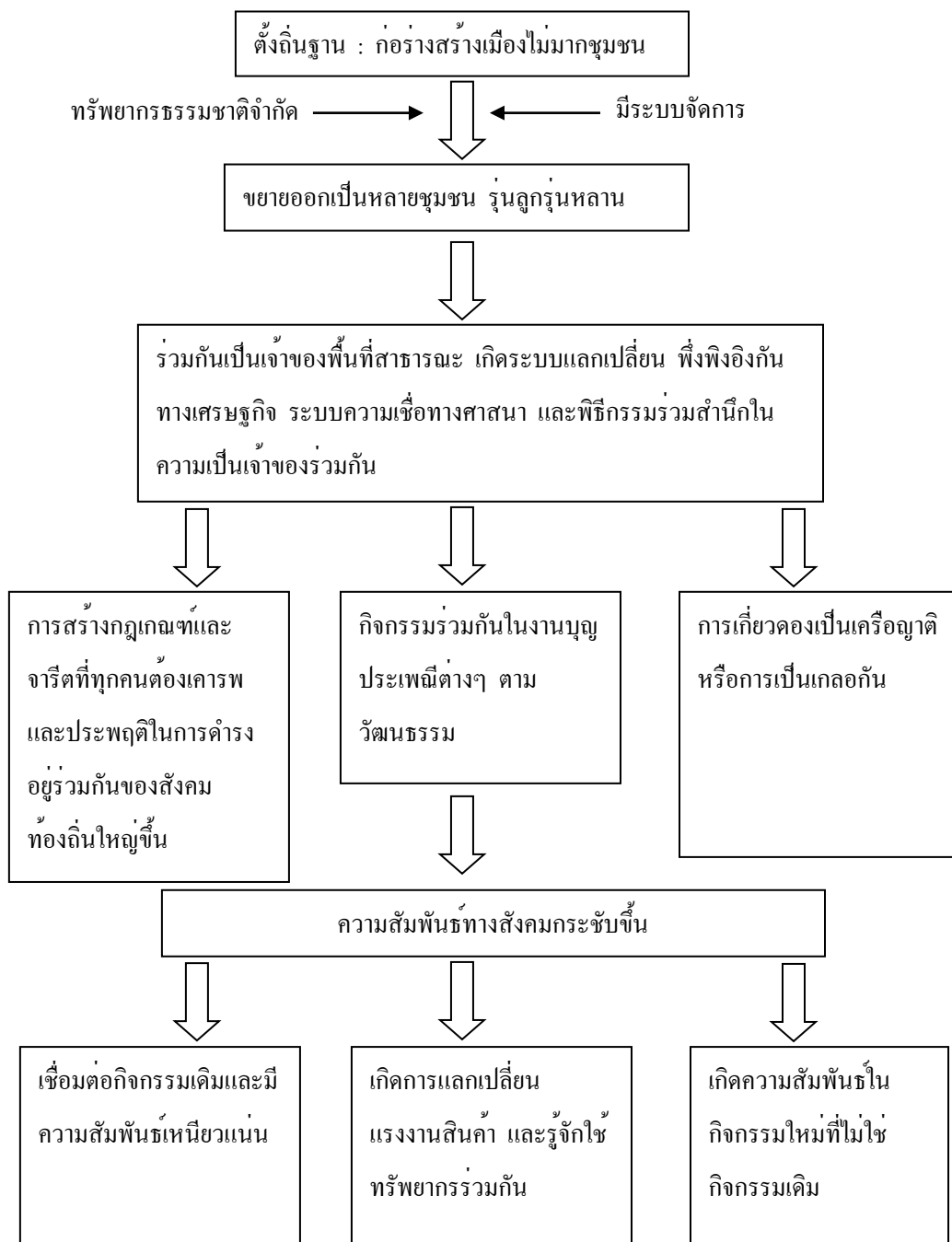
การให้ความหมายจากนักวิชาการยังมีความหมายที่หลากหลาย กว้างขวางและแตกต่างกัน อยู่ตามมุมมองของแต่ละคน แต่ในหลักการตามแนวคิดพบว่ายังเน้นหนักในเรื่องของความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันของปัจเจกบุคคล ที่แสดงออกในรูปแบบของการรวมกลุ่ม ความไว้วางใจกัน การมีบรรทัดฐานทางสังคมเดียวกัน และรวมถึงการมีเครือข่ายทางสังคม นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังถูกอธิบายด้วยสถานการณ์อีกหลายมิติทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่แสดงออกให้เห็นได้อย่างชัดเจนในรูปแบบของการดำเนินชีวิตประจำวัน เชื้อชาติ ศาสนา สถาบัน บรรทัดฐาน ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้บ่งบอกได้ถึงความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน และส่งเสริมให้งานด้านต่างๆ ดีขึ้น เช่น เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการรักษาสิ่งแวดล้อม จากแนวคิดและความหมายดังกล่าว เพื่อให้เกิดความชัดเจนและเหมาะสมกับสังคมไทย ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าทุนทางสังคมมิได้หมายถึงปัจเจกบุคคลใดๆ จำนวนกลุ่ม องค์กร หรือจำนวนของสถาบันรวมกัน แต่หมายถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันของประชาชนที่แสดงออกในรูปแบบของกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน อันประกอบด้วย การรวมกลุ่ม การมีการศึกษา การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงาน รวมทั้งการมีการบริหารและระบบราชการที่ดี (ประเวศ วะสี 2542: 27)

3. กระบวนการเกิดทุนทางสังคม

จากการศึกษาของพระวิ สีเหลืองสวัสดิ์ (2545: 132-139) ได้สรุปกระบวนการเกิดทุนทางสังคมไทยไว้ใน 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเกิดทุนทางสังคมไทยในอดีต และกระบวนการเกิดทุนทางสังคมไทยในปัจจุบัน ดังนี้คือ

(1) กระบวนการเกิดทุนทางสังคมไทยในอดีต

สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่มีความประนีประนอมเรื่องความคิดอุดมไปด้วยภูมิปัญญาที่สามารถปรับเปลี่ยนประยุกต์ความคิดสากลเข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมของตนได้ง่าย ดังนั้น กระบวนการเกิดทุนทางสังคมในอดีตจึงเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างสรรค์สังคมขึ้นมาตนเอง สังคมไทยเป็นสังคมชวานามากกว่าพันปี มีการค้าขายกับชนชาติหลายเชื้อชาติ และมาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองตามท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย โดยในขั้นแรกมีเพียงไม่กี่ชุมชนและขยายออกเป็นหลายชุมชนด้วยรุ่นลูกหลาน ซึ่งชุมชนเหล่านี้จะร่วมกันเป็นเจ้าของพื้นที่สาธารณะ เช่น หนองบึง ป่าเขา เป็นต้น เกิดระบบการแลกเปลี่ยน การพึ่งพิงอิงกันทางเศรษฐกิจ ระบบความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ความสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน นำไปสู่ การสร้างกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีที่ทุกคนต้องเคารพและประพฤติในการดำรงอยู่ร่วมกันของสังคมท้องถิ่น ในขณะที่ก็ป้องกันไม่ให้คนภายนอกเข้ามายึดครองและครอบทางเศรษฐกิจและสังคมได้ นอกจากนั้น กิจกรรมที่มีร่วมกันในงานบุญประเพณีต่างๆ งานทำบุญยังเอื้อให้ความสัมพันธ์ทางสังคมกระชับขึ้น ทั้งการเฝ้าระวังเป็นเครือญาติหรือการเป็นเกลอกัน เกิดการแลกเปลี่ยนแรงงาน สินค้าและรู้จักให้ทรัพยากรร่วมกัน การกำหนดชื่อสถานที่และพื้นที่ต่างๆ ด้วยระบบสัญลักษณ์ที่ควบคุมโดยระบบความเชื่อ มีการแบ่งสรรและแจกแจงพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่ส่วนรวม เช่น “วัด” ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการแสดงถึง “ทุนทางสังคม” ของชุมชนนั้นๆ ซึ่งชุมชนในความหมายนี้ไม่ใช่ชุมชนตามการแบ่งเขตตามราชการ แต่หมายถึงชุมชนที่มีการก่อร่างสร้างชุมชนกันมานาน มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน สามารถสรุปแสดงในแผนภูมิที่ 2 ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงการเกิดทุนทางสังคมไทยในอดีต

ที่มา : พระวี สี่เหลียงสวัสดิ์ 2545:97

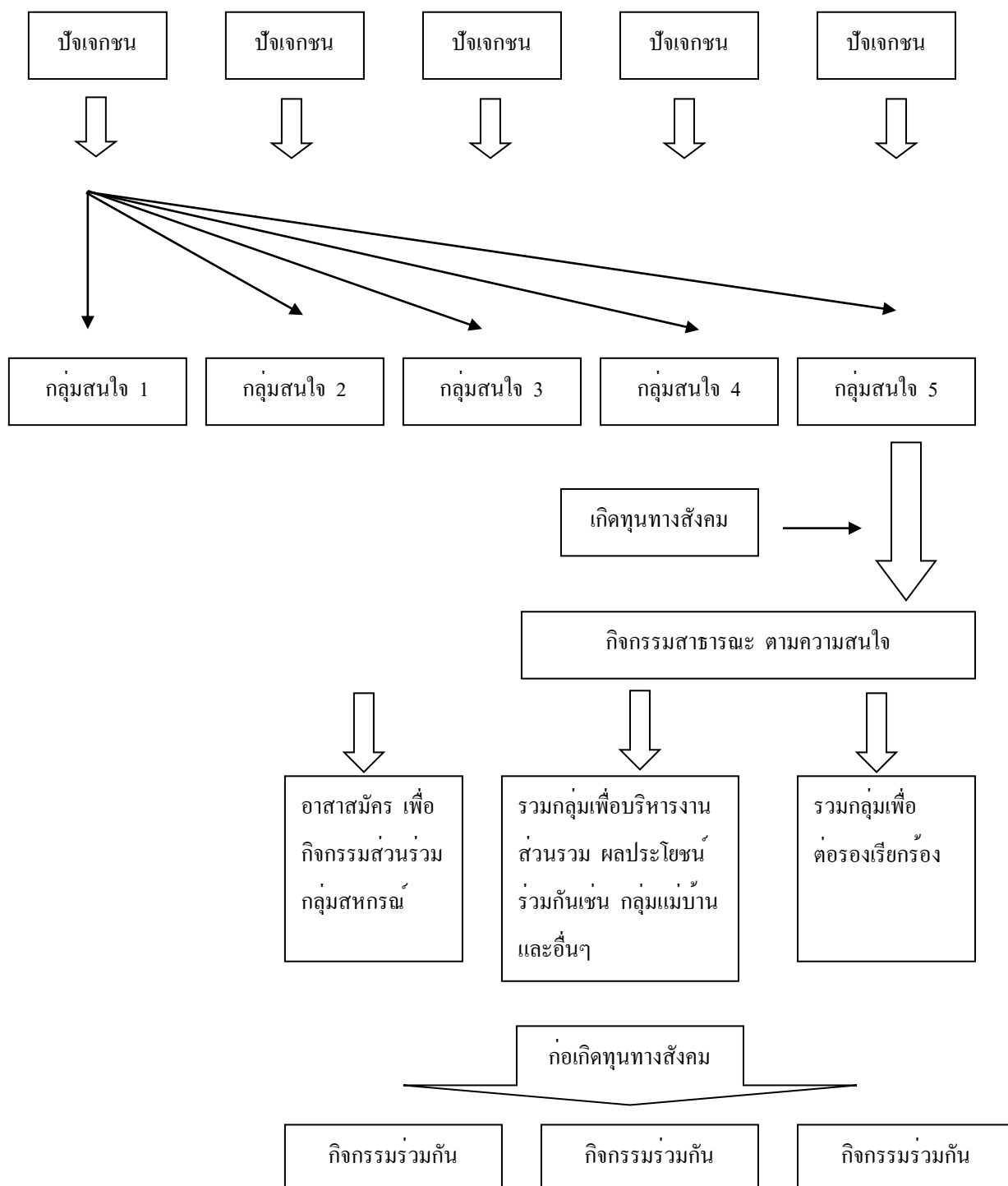
(2) กระบวนการเกิดทุนทางสังคมไทยในปัจจุบัน

จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้ให้บทเรียนแก่สังคมไทยในสองด้านที่ตรงข้ามกันกล่าวคือในเชิงลบมีผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งทำให้ทุกส่วนต้องทบทวนบทบาทของตนเองที่ผ่านมาสังคมไทยก็เช่นเดียวกันส่วนในเชิงบวกก็นำไปสู่ผลกระทบที่ก่อให้เกิดกระแสสังคม และสัญญาณที่ดีหลายประการในการร่วมกันปฏิรูปสังคมในด้านต่างๆ มองวิกฤตเป็นโอกาส โดยเริ่มจากภาคภาคีต่างๆ ในสังคมได้ตื่นตัวในการสนับสนุนการปฏิรูประบบราชการ การปฏิรูประบบการเมือง การทบทวนค่านิยมปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ ให้หันมาเน้นเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามรอยเบื้องพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรของรัฐถูกตัดทอนลงไปจึงต้องเริ่มจากจุดแข็งของสังคมไทยโดยต้องใช้ทุนทางสังคม (Social Capital) สังคมไทยในยุคปัจจุบันจึงมีความซับซ้อนมากขึ้น เป็นการซ้อนทับกันของสังคมประเพณีและสังคมสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างชนบทกับเมืองก็เช่นเดียวกันทุนทางสังคมในปัจจุบันก็เกิดได้จากหลายวิธี จากหลายเงื่อนไขและข้อจำกัด โดยส่วนใหญ่ยังเป็นระบบสังคมเกษตร (agrarian system) ที่มีค่านิยมประเพณีท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสู่การเมือง สังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคมความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากความสัมพันธ์ปฐมภูมิ (ความสัมพันธ์บนฐานครอบครัวและเครือญาติ) เป็นความสัมพันธ์ทุติยภูมิ (ความสัมพันธ์ที่มีฐานอยู่บนการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ความสนใจ) หรืออาจเป็นความสัมพันธ์ตติยภูมิ (ความสัมพันธ์ทางสังคมตามโอกาส ไม่มีข้อจำกัดทางกายภาพ) ซึ่งความสัมพันธ์ในแต่ละระดับจะก่อให้เกิดพันธะสัญญาที่แตกต่างกัน

นอกจากนั้นยังมีการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ ตัวอย่าง เช่น การรวมกลุ่มชมรมต่างๆ ในหมู่บ้าน เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ กลุ่มองค์กรประชาสังคมต่างๆ กลุ่ม จส.100 การรวมกลุ่มทำกิจกรรมจากชุมชนไซเบอร์ เป็นต้น จะเห็นว่าเป็นการรวมตัวและจัดระเบียบกลุ่มที่นอกเหนือไปจากกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ การรวมกลุ่มชมรมต่างๆ ในหมู่บ้านเห็นได้ว่าในปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ได้มีการรวมกลุ่มกันอย่างมาก ทั้งกลุ่มสายสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่แล้ว เช่น ครอบครัว เครือญาติ และสายสัมพันธ์ใหม่ เช่น รวมกลุ่มอาชีพเกษตรกรข้าว จัดตั้งโรงสี กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มการเมือง และอื่นๆ การถักทอเป็นเครือข่ายในเมือง สังคมเมืองมีความหลากหลายของคนในสังคมค่อนข้างมาก ส่วนหนึ่งมาจากพื้นที่ชนบท กล่าวคือ ประชากรที่อาศัยในเมืองส่วนใหญ่ เข้ามาเพื่อประกอบอาชีพเพื่อการศึกษา เพื่อสถานภาพทางสังคม ดังนั้นความสัมพันธ์ในเมืองส่วนใหญ่จึงเป็นแบบทุติยภูมิ สมาชิกในสังคมเกี่ยวข้องกับพันธะสัญญาที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ หรือมีประโยชน์ร่วมกัน ความสัมพันธ์บนชุมชนไซเบอร์ เนื่องจากการสื่อสารในปัจจุบันค่อนข้างสะดวก เอื้อให้เกิดการติดต่อสื่อสาร และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ เช่น จส.100 (สมใจ โลหะพุนตระกูล 2543: 18) ซึ่งเป็นการสื่อสารผ่านรายการวิทยุ และชุมชนไซเบอร์ที่มีการสื่อสารผ่านอินเทอร์เน็ต (พีระ ลีวลม 2542)

จากการศึกษาของสมาใจ โลหะพุนตระกูล (2543) สรุปว่า คลื่น จส.100 เป็นเวทีให้คนชนชั้นกลางที่มีลักษณะโดดเด่น ต่อสู้ชีวิตตามลำพัง มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับครอบครัวและเครือญาติ ไม่ค่อยสัมพันธ์กับผู้อื่น ได้มาแสดงความคิดเห็น เป็นช่องทางนำไปสู่พื้นที่ทางสังคมและให้เขาได้แสดงตัวตนในสังคม ในฐานะสมาชิก จส.100 และได้ช่วยทำประโยชน์ให้สังคมทางอ้อมซึ่งรายการประเภทนี้ประสบความสำเร็จอย่างมากเช่นกันในประเทศสหรัฐอเมริกา เพราะนอกจากจะเป็นช่องทางในการสื่อสารจากปัจเจกชนสู่สาธารณะตามคำกล่าวของโคลแมนแล้ว ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างทุนทางสังคมอีกด้วย

นอกจากนั้นการศึกษาของพีระ ลีวลม (2542) ที่สนใจศึกษาศักยภาพของทุนทางสังคมตามความหมายของโรเบิร์ต ดี พัมมัม (อันประกอบด้วย ความไว้วางใจ บรรทัดฐานการร่วมมือของประชาคม และความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายกิจกรรมต่างๆ) เพื่อส่งเสริมกิจกรรมร่วมกันที่เป็นผลประโยชน์สาธารณะในทางกายภาพ และก่อให้เกิดทุนทางสังคมจริงในชุมชนอินเทอร์เน็ตและในทางกายภาพ พบว่า “จิตสำนึก” ของผู้ใช้อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกกลุ่ม เกิดความเชื่อในแบบทันควัน (Swifttrust) เกิดการไขว่คว้าวัฒนธรรม สถานภาพการโยกย้ายถิ่นของบุคคลมีผลต่อความไขว่คว้าวัฒนธรรมและมีผลต่อการเพิ่มและลดลงของทุนทางสังคมโดยมีความไว้วางใจคนอื่น การจับกลุ่มตามโครงสร้างด้านนิสัย ความสนใจ ประสบการณ์ในอดีต และลักษณะการใช้อินเทอร์เน็ตก็เป็นการรวมกลุ่มของปัจเจกชนอีกประเภทหนึ่ง และเมื่อถึงขั้นตอนของการส่งออกทุนทางสังคม คือการร่วมกิจกรรมจริง พบว่ามีลักษณะ “เพื่อนสนิท” น้อยลง และเมื่อร่วมกิจกรรมทางกายภาพกันเป็นระยะเวลาหนึ่งจะรู้สึกสนิทมากขึ้น ซึ่งอาจสรุปการเกิดทุนทางสังคมในสังคมสมัยใหม่ได้ ดังแสดงในแผนภูมิที่ 3 ดังนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงการเกิดทุนทางสังคมไทยในปัจจุบัน

ที่มา : พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์ 2545:99

4. องค์ประกอบของทุนทางสังคม

ความหมายที่สอดคล้องกับแนวคิดและเหมาะสมกับสังคมไทย มีหลายประเด็นที่เหมาะสมกับการศึกษาในสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีชีวิตของประชาชนที่แสดงออกในรูปแบบของกิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การรวมกลุ่ม การมีการศึกษา การมีวัฒนธรรม การมีความซื่อสัตย์สุจริต การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การมีประสิทธิภาพในการทำงาน การมีการบริหารและระบบราชการที่ดี เป็นองค์ประกอบที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมไว้เป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ดังนี้

(1) การรวมกลุ่ม

จากคำกล่าวที่ว่า “หนึ่งคนหัวหาย สองคนเพื่อนตาย สามคนกลับมาได้อย่างปลอดภัย” เป็นคำบอกกล่าวที่แสดงให้เห็นว่าการรวมกลุ่มช่วยให้เกิดความมั่นคง ความสุข ความปลอดภัย และทำอะไรก็สำเร็จได้ง่าย การรวมกลุ่มกันของประชาชนในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรียกกลุ่มชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน ประชาคม หรือชื่ออื่นใด ซึ่งเป็นไปเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องพร้อมกัน (ประเวศ วะสี 2542: 60) เมื่อประชาชนรวมกลุ่มกัน การช่วยเหลือกัน ช่วยคิด ช่วยทำ และช่วยกันตัดสินใจ มีการเรียนรู้ มีการจัดการร่วมกันในลักษณะของกลุ่ม ย่อมมีความสัมพันธ์เกิดขึ้นในกลุ่ม ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ก็จะมีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ เกิดการสะสมทุนทางสังคม และสามารถสร้างเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ ได้ เช่น เกษตรผสมผสาน หัตถกรรมแปรรูป ผลผลิตการเกษตร สมุนไพร เป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ตั้งกองทุนหมู่บ้านรวมตัวกันทำธุรกิจต่างๆ เช่น เป็นเจ้าของปั๊มน้ำมันขนาดเล็ก ตั้งร้านขายอาหาร ขายอาหารปลอดสารพิษ ขายสมุนไพร จัดการท่องเที่ยวชมชน วัฒนธรรม รวมทั้งกองทุนหมู่บ้านในชื่อต่างๆ เช่น ธนาคารหมู่บ้าน เครดิต ยูเนียน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กองทุนชุมชนเหล่านี้ทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น จากการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544: 7-17) พบว่า ในชุมชนใดที่คนในชุมชนสามารถรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมาได้ อย่างเหนียวแน่น และสามารถดำเนินการจนประสบผลสำเร็จได้นั้น สามารถสร้างผลผลิต เพื่อมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าของกลุ่ม หรือมีพลังต่อรองจากภายนอกได้ ซึ่งจะทำให้สามารถขายผลผลิตได้ในราคาดี

(2) การมีการศึกษา

ความจริงมีอยู่ว่าหากต้องการมีการติดต่อสื่อสารกันคงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีการพูดคุยกัน การเขียนหนังสือสื่อความหมายถึงกัน หรือแม้กระทั่งการสื่อสารอะไรบางอย่างออกไปเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามได้รับรู้ การเรียนภาษา การฝึกหัดสังเกต รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ การมีการศึกษาเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง การมีการศึกษาเป็นโอกาสที่จะทำให้เกิดการอ่านออกเขียนได้ และสามารถค้นหาความรู้เพิ่มเติม หรือแม้กระทั่งการศึกษาด้วยตนเองเป็นต้น การมีการศึกษาเป็นการลงทุนอย่างหนึ่งในมนุษย์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้เกิดความรู้สูงขึ้น ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยการสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งนี้การมีการศึกษาจึงหมายถึง การที่ประชาชนมีกระบวนการและการสืบทอดองค์ความรู้ ของตนเองจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง โดยสามารถวิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้องได้ เมื่อชาวบ้านรวมตัวกันเป็นองค์กร ทำให้ชาวบ้านสามารถแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างรวดเร็ว สามารถปรับตัวได้อย่างต่อเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งในชนบทและในเมือง (ประเวศ วะสี 2542: 56) การเปลี่ยนแปลงทั้งการตลาดราคา และเทคโนโลยี ถึงจะเปลี่ยนไปอย่างไรความเปลี่ยนแปลงนั้นก็จะเป็นตัวแปรที่ถูกนำมาวิเคราะห์ ทำให้ชาวบ้านวินิจฉัยปัญหา และตัดสินใจปรับตัวไปได้เรื่อยๆ การเรียนรู้จากหนังสือและการท่องจำที่เป็นความรู้สำเร็จรูป แม้หากจะช่วยชาวบ้านได้ในระยะแรกก็จะเป็นการชั่วคราว เพราะเมื่อสิ่งต่างๆ เปลี่ยนไปความรู้ที่เกิดจากการท่องจำจะใช้ไม่ได้อีกต่อไป เพราะฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องคือการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในที่สุด การมีการศึกษา การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 มีจุดมุ่งหมายและแนวทางการจัดระบบการศึกษาให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง 4 ประการคือ (อุดม เชยกิจวงศ์ 2544: 21-26)

- 1) พัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ
- 2) พัฒนาคนไทยให้มีสติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม
- 3) พัฒนาคนไทยให้มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต
- 4) พัฒนาคนไทยให้สามารถอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

โดยมีหลักการที่สำคัญ เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยการจัดการศึกษาได้เน้นความร่วมมือระหว่างบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น เอกชน สถาบันสังคมต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญและยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพของตนเอง

(3) การมีวัฒนธรรม

การที่ประชาชนมีวัฒนธรรม การรวมตัวกันทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมากมีความเป็นประชาสังคม หรือการมีทุนทางสังคม ตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความสัมพันธ์กันในแนวดิ่งสัมพันธ์กันด้วยอำนาจ เช่น นายกับไพร่ ผู้อุปถัมภ์กับผู้อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ ยกตัวอย่างเช่น ในทวีปอเมริกาเหนือกับทวีปอเมริกาใต้มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่พอๆ กันแต่อเมริกาเหนือคือสหรัฐอเมริกากับแคนาดา มีทุนทางสังคมมากกว่าอเมริกาใต้ เศรษฐกิจจึงดีกว่า ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ทำให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี และประชาชนมีศีลธรรมดีจากการยืนยันจากผลงานของโรเบิร์ต ดี พัทธัม จากการทำวิจัยที่ประเทศอิตาลี พบว่าอิตาลีเหนือมีเศรษฐกิจดี การเมืองดี และมีศีลธรรม แต่ตอนใต้กลับยากจนฉ้อฉล คอร์รัปชัน มีมาเฟีย ฆ่าหัวคะแนน เป็นต้น ทั้งๆ ที่อยู่ในประเทศเดียวกันและใช้กฎหมายฉบับเดียวกัน เป็นเพราะเศรษฐกิจดีนำมาก่อนแล้วจึงทำให้การเมืองดี ศีลธรรมดี หรือเป็นตัวอื่นนำ เมื่อตั้งคำถามและเก็บข้อมูลมาวิเคราะห์กลับพบว่า การมีวัฒนธรรมนำมาก่อนแล้วเศรษฐกิจจึงดี (ประเวศ วะสี 2542: 36)

กรณีในประเทศไทย เงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่หมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม ระบบความเชื่อ ค่านิยม ระบบโครงสร้างสังคม ลักษณะทางชาติพันธุ์ ดำเนินการบอกเล่าถึงความเป็นมาของชุมชน เป็นมิติทางวัฒนธรรมจากการศึกษาของอภิญญา ต้นทวีวงศ์ และคณะ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 2544: 19-71) พบว่า

ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา มีระบบเครือข่ายเครือญาติตลอดจนค่านิยมและความสัมพันธ์ท้องถิ่นค่อนข้างมากและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความสืบเนื่องของกลุ่มสังคมที่ก่อตั้งขึ้นในชุมชน

บ้านทุ่งสว่างและบ้านปราสาท โดยมูลนิธิพิพิธประชานารถ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ การมีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อ ค่านิยม ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อความสำเร็จในการเรียนรู้และการปฏิบัติของชาวบ้าน

ชุมชนทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนของที่สืบเชื้อสายมาจากสิบสองปันนา ด้วยชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติในเรื่องการทำมาหากิน ชาวบ้านจึงเชื่อในเรื่องอำนาจหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่คอยควบคุมดูแลและคลั่งคลึงให้เกิดสิ่งต่างๆ นอกจากความเชื่อในพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้เมื่อมีประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านชาวบ้านทุ่งยาวจะนำกระทงเช่นไหว้ ไปกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าหรือต้นไม้ใหญ่ๆ เพื่อให้คุ้มครองดูแลให้ปลอดภัยและอยู่อย่างสงบสุข กระบวนการทางวัฒนธรรมที่ทำให้ชาวบ้านรักษาป่าด้วยพิธีกรรมทางความเชื่อ เป็นความสำนึกในใจของชาวบ้านจากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา การปรับตัวกลไกภายในชุมชนให้เท่าทันกับสถานการณ์อยู่เสมอ และที่มีอาจมองข้ามได้อีกเรื่องก็คือระบบความสัมพันธ์และโครงสร้างของสมาชิกในชุมชนนั่นเอง

ชุมชนยี่สาร ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าชายเลนนานกว่า 600 ปี เป็นชุมชนที่ชาวบ้านรับรู้ถึงประวัติศาสตร์ย้อนไปเก่าแก่มีโบราณสถาน คือ วัดเขายี่สารและพ่อปู่ศรีราชา เป็นศูนย์รวมจิตใจ จึงอาจตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมได้ว่าพลังร่องรอยของอดีตอาจจะถือเป็นเงื่อนไขสนับสนุนอย่างหนึ่งให้วิถีการผลิตของชุมชนพัฒนาการไปในทางที่ยั่งยืนได้ ซึ่งหากพัฒนาของท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้าน ยี่สารกำลังเริ่มขึ้นก็น่าจะเป็นสิ่งที่ได้รับการสนับสนุนเพราะเป็นเสมือนเครื่องหล่อเลี้ยงรากฐานของชุมชนที่จะช่วยให้เกิดการองงามของวัฒนธรรมตามครรลองของตนเอง

บริษัทกลุ่มสามมิตร จำกัด เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ฝึกฝนบุคลากรและบริษัทให้มีประสิทธิภาพพอเพียง ลดกำลังการผลิตจากรถบรรทุกขนาดใหญ่เป็นรถพ่วงพิเศษขนาดเล็ก รถที่ใช้ไฮดรอลิกตลอดจนการนำความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่มาผลิตเครื่องจักรกลการเกษตร ในสถานการณ์ที่มีกำลังผลิตเหลืออยู่มากจะต้องหาทางให้คนงานมีงานทำ และบริษัทสามารถประคองตัวอยู่ได้ แทนที่จะยอมแพ้อาชีพกิจการและปิดกิจการทิ้งไป จากการดำเนินการของกลุ่มสามมิตร จำกัด พอสรุปได้ว่า ผู้นำบริษัทยึดหลักแนวคิดความพอเพียงคือการประหยัดและออม ใช้จ่ายเงินในเรื่องปัจจัยตามความเป็นจริงของสภาพการปัจจุบันและการปรับตัว

ชุมชนประดิษฐ์โทรการ เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร เป็นชุมชนที่ยึดอาชีพช่างทองลงหินมานานประมาณ 50 ปีที่แล้ว สถานที่ทำงานของชาวบ้านมักอยู่ในบริเวณบ้านชั้นล่าง รายได้จากการทำเครื่องทอง เก็บหอมรอมริบเป็นเงินสร้างฐานะและส่งเสียลูกหลานให้ได้รับการศึกษา แรงงานที่ทำก็คือคนในครอบครัว และญาติๆ ซึ่งเป็นแรงงานที่ถาวร ซึ่งจะเข้ามาร่วมการผลิตเครื่องทองลงหินตั้งแต่วันที่พอรู้ความ ช่วยหยิบฉวยข่าวของต่างๆ ตามคำสั่งได้ วิธีการหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นช่างทองลงหินที่สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นในลักษณะที่ทำกัน ทั้งชุมชน ทำให้เกิดความอบอุ่น ใกล้ชิด เป็นเครือญาติสืบสานเรื่องมาอย่างต่อเนื่องเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวได้ใช้ชีวิตและการเรียนรู้ร่วมกัน

(4) การมีความซื่อสัตย์สุจริต

ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นต้นตอและรากเหง้าของปัญหาหลายๆ อย่าง ถ้าประชาชนหรือพลเมืองของประเทศเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์สุจริต ปัญหาหลายๆ อย่างจะไม่เกิดขึ้น หรือหากเกิดขึ้นก็จะเป็นส่วนน้อย (พนม พงษ์ไพบูลย์ (ออนไลน์): 2552) ถ้าข้าราชการมีความซื่อสัตย์ ไม่ทุจริต คอรัปชั่นก็จะมีช่องทางให้คนอื่นอาศัยผลประโยชน์ ถ้านักการเมืองมีความซื่อสัตย์เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การกำหนดนโยบายและการตัดสินใจ ก็จะเกิดผลดีกับประเทศชาติและประชาชนถ้าพ่อค้า นักธุรกิจ มีความซื่อสัตย์ ไม่คิดสินบน ไม่เอารัดเอาเปรียบคนอื่นก็จะไม่ทำให้คนอื่นระแวงสงสัยเรื่องความไม่ซื่อสัตย์สุจริต ดังนั้นความซื่อสัตย์สุจริตของพ่อค้า ประชาชน นักการเมือง รวมทั้งข้าราชการ จึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำ โดยจะต้องไม่เห็นแก่ประโยชน์อันมิชอบ หรือประโยชน์อันมิควรได้ การศึกษาการเกิดอาชญากรรม ธุรกิจนอกระบบ เช่น บ่อนการพนัน โสเภณี ยาเสพติด สินค้าเถื่อน ห่วยเถื่อน และในแง่ของบุคคล เช่น การเอาเปรียบผู้อื่น การลักขโมย และการทุจริต เป็นต้น

(5) การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

ศรีประภา เพชรมีศรี กล่าวถึงการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ว่าเป็นความรู้สึกรู้สึกของปัจเจกชนต่อสิ่งที่เป็นสาธารณะ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นความรับผิดชอบต่อสาธารณะหรือต่อสังคมที่ดำรงอยู่ (อนุชาติ พวงสำลี, บรรณาธิการ 2543: 205-214) มีความหมายได้หลายประการดังนี้คือ

- 1) สิ่งที่เป็นรูปแบบ เช่น สิ่งของ สถานที่ และนามธรรม ได้แก่ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ฯลฯ
- 2) เป็นเรื่องของส่วนรวม มีการใช้สิทธิร่วมกัน เป็นเรื่องของการมีส่วนร่วม มีกฎเกณฑ์รองรับการใช้ร่วมกัน พร้อมกับการอนุรักษ์ และเสริมสร้าง

3) การมีสิทธิ มีความเสมอภาค มีขอบเขตของสิทธิ มีการใช้ประโยชน์และ
รับผิดชอบร่วมกัน

4) เป็นเรื่องของวิถีชีวิตของสังคมโดยรวม และชุมชนมีส่วนร่วม

5) ความเป็นเจ้าของร่วมกัน เป็นประโยชน์ของส่วนรวม และส่วนรวมมีสิทธิใช้
ประโยชน์ร่วมกัน

6) การใดๆ ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของผู้หนึ่งผู้เดียวทั้งในส่วนที่เป็นคุณและส่วนที่เป็นโทษ

7) ของหลวง ที่รัฐมีหน้าที่ดูแลรักษา

การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในบางความหมายที่นักวิชาการได้กล่าวถึงกันส่วน
ใหญ่แล้วจะพูดถึงในเรื่องของสิทธิพลเมืองและความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ในแง่มุมของสิทธิมนุษยชน
และหน้าที่พลเมือง กล่าวคือ

ส่วนในเรื่องสิทธิมนุษยชน ศรีประภา เพ็ชรมีศรี (อนุชาติ พวงสำลี, บรรณาธิการ
2543: 190-194) อธิบายถึงความเห็นที่ยังแตกต่างกันอย่างมากในเชิงทฤษฎี ในเรื่องความหมายของคำว่า
“สิทธิมนุษยชน” บางทีก็ว่า คือสิทธิที่มนุษย์ทุกคนพึงมีพึงได้อย่างเสมอภาคกัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่าง
ทางเชื้อชาติ ศาสนา สีผิว อายุ ภาษา สถานทางสังคม ความเชื่อทางลัทธิทางการเมือง หรือความเชื่อใน
เรื่องอื่นใด เพื่อให้มนุษย์อยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี บางทีก็ว่า สิทธิที่จะพัฒนาตนเองและสามารถกำหนดตนเอง
(Self Determination) บางทีก็ว่า สิทธิที่ได้รับการรับรองกฎหมายภายในและกฎหมายระหว่างประเทศ
รวมถึงแนวปฏิบัติระหว่างประเทศ

(6) การมีการบริหารและระบบราชการที่ดี

ปี 2540 ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ฉบับประชาชน เป็นก้าวแรกของการ
เปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองของไทย รวมทั้งในปี 2545 การปรับปรุงระบบโครงสร้างของหน่วยงาน
ราชการอีกเพื่อให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่าง
มากและรวดเร็ว การมีการบริหารและระบบราชการที่ดีจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อ
การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การปรับเปลี่ยนแนวทางในการทำงานแบบเชิง
รุก เน้นยุทธศาสตร์การแข่งขันกับประเทศอื่นๆ ทั่วโลก เป็นที่แน่นอนว่าผล สุดท้ายของการพัฒนา
ตกอยู่กับประชาชน อย่างไรก็ตามการมีการบริหารและระบบราชการที่ดีนั้นจะต้องยึดหลักธรรมาภิบาล
(Good Governance) ที่มีการประสานงานร่วมมือทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาค

แหล่งกำเนิดของทุนทางสังคม (Source of Social Capital)

การศึกษาของโรเบิร์ต ดี พัทธัมที่เผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ของธนาคารโลก ที่ระบุแหล่งที่มาของทุนทางสังคมซึ่งจะทำให้ระดับของทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น หรือลดลง และส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน ได้แก่

1) ครอบครัว (Families) เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมรวมถึงคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวถือได้ว่าเป็นแหล่งแรกที่สร้างรูปแบบของทุนทางสังคม และขยายสู่สังคมภายนอก กล่าวคือ พ่อแม่จะมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตัวของเด็กในแง่ของการสั่งสอนปลูกฝังเรื่องความซื่อสัตย์ การไว้วางใจผู้อื่น การร่วมมือกับผู้อื่น และเป็นขั้นแรกในการเรียนรู้ของเด็ก มีประเด็นที่สำคัญ 2 หัวข้อในส่วนนี้ คืออิทธิพลด้านความไว้วางใจของพ่อแม่ที่มีต่อเด็กจะสามารถขยายไปสู่กลุ่มคนอื่นๆ หรือไม่ และความแตกต่างบางอย่างของชุมชนในด้านระดับทุนทางสังคมต้องสามารถประเมินการกระจายเหล่านี้จากการเติบโตของเด็กได้

2) ชุมชน (Communities) การติดต่อสื่อสาร ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน เพื่อนและกลุ่มต่างๆ การทำงานร่วมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่พลวัตของการปฏิบัติงานร่วมกันของมนุษย์ในสังคม กล่าวคือ ประชาชนในชุมชน มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนอื่นๆ ในสมาคมอื่นๆ ที่แตกต่างกันและมีประสบการณ์ด้านความร่วมมือที่เป็นบวก ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะส่งเสริมศักยภาพของสมาชิกในการแก้ปัญหา และในที่สุดจะมีอิทธิพลก่อให้เกิดการไว้วางใจและบรรทัดฐานในการตอบแทนซึ่งกันและกันขยายครอบคลุมทั้งชุมชน

3) ร้านค้า (Firm) ประสิทธิภาพขององค์กร การก่อตั้งและความยั่งยืน มีความต้องการอย่างยิ่งคือความไว้วางใจ ความคาดหวัง ผลประโยชน์ที่ได้จากทุนทางสังคม คือ การลดต้นทุนทางการผลิต

4) ประชาสังคม (Civil Society) ทุนทางสังคมคือเป้าหมายความสำเร็จขององค์กร เพราะนั่นคือโอกาสเพื่อการมีส่วนร่วมและการออกเสียงเลือกตั้ง จันทามติ ลดความขัดแย้ง และช่วยลดความเสี่ยงของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย

5) ภาคสาธารณะ (Public sector) เป็นสวัสดิการและศูนย์รวม สิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่คุณภาพชีวิตโดยทั่วไปของสังคม เช่น บริหารสวัสดิการจากรัฐ หรือสิ่งที่ชุมชนร่วมมือร่วมกันสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และมีบทบาทใน 2 ประเด็นคือ การกระจายรายได้ที่เท่าเทียมกันมีอิทธิพลต่อความไว้วางใจ เช่น ประเทศแถบสแกนดิเนเวีย ซึ่งมีระดับของความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ต่ำ

พบว่ามึระดับของความไว้วางใจสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเยอรมนีและสหรัฐฯ ดังนั้น รัฐบาลจึงควรมีบทบาทในการกำหนดนโยบายด้านการกระจายรายได้ โดยอาจดำเนินการผ่านทางระบบสวัสดิการ และการสร้างความไว้วางใจระหว่างรัฐบาลกับประชาชน กล่าวคือ ถ้าประชาชนเชื่อถือหรือไว้วางใจในการทำงานของรัฐบาล เชื่อกันว่ารัฐบาลมีความยุติธรรมและมีบุคคลที่มีประสิทธิภาพในการทำงาน และถ้าพวกเขาเชื่อว่าประชาชนคนอื่นๆ มีพฤติกรรมเช่นเดียวกับรัฐบาล ก็จะไว้วางใจประชาชนเหล่านั้นด้วย จากการทดสอบความเป็นเหตุเป็นผลกันระหว่างความไว้วางใจโดยทั่วไปและความไว้วางใจในสถาบันการเมือง พบว่ามีความสัมพันธ์ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

6) กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnicity) หรือเชื้อชาติ อาจมองได้อีกมุมหนึ่งที่เป็นตัวถ่วงของการพัฒนา เนื่องจากอาจมีที่รักมักที่ชัง หรือการกำหนดตัวผู้นำ ความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ซึ่งมีผลต่อการแสดงออกทางวัฒนธรรม และผลประโยชน์ที่ได้รับร่วมกัน

7) เพศ (Gender) ยกตัวอย่างเช่น เครือข่ายทางสังคมของกลุ่มสตรีในบราซิล มีความสำคัญต่อการสร้างรายได้และความเป็นอยู่ของครอบครัวเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิตประจำวัน

8) ทูทางสังคมที่เกิดขึ้นอาจมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นหรือลดลงอาจเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อทุนทางสังคมที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกที่มีต่อกันและส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตประชาชนในที่สุด

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทุนทางสังคม

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทุนทางสังคม ที่ทำให้ชุมชนไทยสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และเป็นรากฐานของสังคมที่มีอยู่ในทั่วทุภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครอบครัว และชุมชน หรือการรวมกลุ่ม เนื่องจาก ทุนทางสังคมคือ เครือข่ายทางสังคม และจากความเชื่อที่ว่า “ฉันทำสิ่งนี้ให้คุณ ฉันก็คาดหวังว่าคุณจะทำบางสิ่งให้ฉันในอนาคต” พัทนัม กล่าวว่า ความยาวนานทางประวัติศาสตร์ที่ประชาชนมีส่วนร่วม การมีระบบตอบแทนซึ่งกันและกัน การเป็นปีกแผ่นของประชาชน การมีกฎและข้อตกลงร่วมกัน เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนและประสิทธิผลของการทำงานของรัฐบาลนั้นหมายถึงการมีทุนทางสังคมที่เพิ่มขึ้น ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทุนทางสังคมในทัศนะของโรเบิร์ต ดี พัทนัม ได้แก่

1. การศึกษา เป็นบันไดในการเข้าสังคม การศึกษาแบ่งชนชั้นในสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจ คนที่มีการศึกษาก็มักจะรวมตัวกัน เชื้อถือกัน เพราะส่วนใหญ่จะมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีความถนัด มีทรัพยากร มีอนาคตที่ดีพอจะเทียบเท่ากันได้

2. การอพยพย้ายถิ่นและกระบวนการเป็นเมือง จากการศึกษาพบว่าคนที่เป็เจ้าของบ้าน มักจะมีส่วนร่วมในชุมชนมากกว่าคนที่ไม่ได้เป็นเจ้าของ เพราะยังมีการอพยพย้ายถิ่นบ่อยก็จะเหมือนกับ คนใหม่ที่เปลี่ยนกระถางบ่อย ระบบรากจะถูกรบกวนบ่อย แต่ในปัจจุบันนี้ดูจะมีแนวโน้มที่ดีขึ้นเนื่องจาก ปัจจุบันคนอพยพเคลื่อนย้ายน้อยลงและเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานถาวรมากขึ้น นอกจากนี้หากเปรียบเทียบเมือง และชนบท พบว่าในเขตชนบทและชุมชนขนาดเล็กประชาชนจะไว้อีกกันและมีส่วนร่วมมากกว่าในชุมชน เมืองขนาดใหญ่ ส่วนในเมืองใหญ่จะมีกลุ่มทางการเมืองหรือกลุ่มเชื้อชาติ ขณะที่เมืองเล็กๆ จะเต็มไปด้วย กลุ่มศาสนา กลุ่มบริการ กลุ่มสมาคม เพื่อนพ้อง

3. ข้อจำกัดด้านเวลาและเงิน คนอเมริกันส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีฐานะยุ่งวุ่นวายและรีบร้อน กว่าคนสมัยก่อน พัฒนัมาถึงงานศึกษาของจอร์น โรบินสัน และ จีออฟฟรี กอดเบย์ ที่รายงานว่าคนอเมริกันมีเวลาว่างมากขึ้น 5 ชั่วโมง เนื่องจากใช้เครื่องอำนวยความสะดวก แต่จากการศึกษาของจูเลียต ซอร์ พบว่า คนอเมริกันมีชั่วโมงทำงานนานขึ้นโดยเฉพาะในหมู่สตรี จากการสำรวจพบว่าการทำงานเป็น กลุ่มและการมีช่วงเวลาการทำงานนานพอสมควรจะส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมทางสังคม โดยคนที่ทำงาน หลายชั่วโมงหรือที่เรามองว่าทำงานมากนั้นมีเวลาทำงานเพื่อสังคม เช่น ภาาชามากกว่าคนที่มีเวลาอยู่บ้านดู โทรทัศน์เสียอีก ดังนั้นอาจกล่าวสรุปได้ว่า การทำงานหนักมิได้เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมหรือการ เกี่ยวข้องกับกิจสาธารณะ การทำงานมิใช่เหตุผลของการช่วยงานสาธารณะหรือชีวิตสาธารณะ (public life) ส่วนข้อจำกัดทางการเงิน พัฒนัอธิบายว่าไม่น่าใช่ปัจจัยสำคัญ เนื่องจากพบว่าความไว้อื่นเชื่อใจและการมี ส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะลดลงในทุกกลุ่มรายได้ อาจกล่าวได้ว่าฐานะหรือข้อจำกัดทางการเงินมิใช่ เหตุผลของการไม่เข้ามีส่วนร่วมหรือไม่ไว้อีกกัน

4. การเปลี่ยนแปลงของบทบาทสตรี ผู้หญิงเป็นเพศที่มีบทบาทสำคัญต่อครอบครัว ทั้งใน บทบาทของภรรยาและแม่ผู้มีส่วนอย่างมากในการก่อร่างสร้างทุนทางสังคม ทั้งในครอบครัวในหมู่ญาติมิตร และชุมชน ผู้หญิงมักมีความสัมพันธ์กับกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการแต่จะใช้เวลาในกลุ่มมากกว่าผู้ชาย แต่จาก การศึกษาพบว่าปัจจุบันผู้หญิงเข้าร่วมกลุ่มและใช้เวลากับกลุ่มน้อยลง น้อยลงในสัดส่วนที่มากกว่าการลดลง ของผู้ชาย โดยเฉพาะในกลุ่มแม่บ้าน และพบว่าในครอบครัวที่พ่อแม่ทำงานคนละแห่ง ทุนทางสังคมใน ครอบครัวจะลดลงอย่างมาก ในระดับชุมชนเมื่อแม่บ้านมีเวลาพบปะพูดคุยกันน้อยลง แต่เริ่มเกิด ความสัมพันธ์จากที่ทำงานมากขึ้น องค์กรในชุมชนก็เริ่มเปลี่ยนรูปแบบไป ซึ่งในส่วนนี้พัฒน์เองก็ยังไม่อาจ พิสูจน์ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ทุนทางสังคมลดลงหรือมากขึ้น

5. การสมรสและครอบครัว ครอบครัวเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหนึ่ง สถานการณ์สมรสอาจเป็นตัวชี้วัดได้พอสมควรเนื่องจาก พบว่าสามีภรรยาที่แต่งงานกันจะมีความไว้วางใจผู้อื่นมากกว่าคนที่ เป็นโสด หรือคู่สามีภรรยาที่ไม่แต่งงานกันถึงสามเท่า สำหรับบางคู่การหย่าร้างก็เป็นผลมาจากการไม่มีทุนทางสังคมในครอบครัว มากกว่าจะทำให้ทุนทางสังคมน้อยลง พัฒนัสมรสในส่วนนี้ว่าบางทีการหย่าร้างหรือการล้มเหลวในชีวิตสมรสอาจไม่ใช่สาเหตุหลักที่ทำให้ทุนทางสังคมลดลงเป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น

6. การขยายตัวของรัฐและรัฐสวัสดิการ มีความเชื่อว่าสวัสดิการที่รัฐจัดให้นั้นไปบดบังความคิดริเริ่มของเอกชน และในบางกรณีนโยบายของรัฐก็ทำลายทุนทางสังคม เช่น นโยบายทำลายล้างสลัมโดยย้ายชุมชนเดิมและสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ ในบางครั้งเงินสนับสนุนจากรัฐก็ไม่ได้ทำให้ชุมชนดีขึ้น ไม่ได้สร้างสำนึกพลเมืองให้ประชาชน และไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องทุนทางสังคมที่ลดลงได้โดยตรง ในทัศนะของพัทน์ เขาเชื่อว่าทุนทางสังคมมีได้ขึ้นอยู่กับขนาดของรัฐบาลหรือรายจ่ายด้านสวัสดิการเลย และพลเมืองในรัฐสวัสดิการก็มีส่วนร่วมทางสังคมพอๆ กับรัฐที่ประชาชนต้องดูแลตนเอง

7. การปฏิบัติเชื้อชาติและสิทธิพลเมือง ในอเมริกาเรื่องเชื้อชาติและสีผิวมีปัญหาค่อนข้างรุนแรง แต่พัทน์แสดงความคิดเห็นเชื้อชาติไม่ใช่ปัจจัยที่ส่งผลต่อทุนทางสังคมของคนอเมริกา ทั้งผิวขาวและผิวดำ แต่น่าจะเกิดจากปัจจัยอื่น เช่น ความเชื่อในศาสนา

8. รุ่นของคน เบื้องต้นพัทน์เข้าใจว่าวัยมีผลต่อการมีส่วนร่วมในชุมชน วัยรุ่นจะมีส่วนร่วมน้อย วัยกลางคนจะมีส่วนร่วมปานกลาง เพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ และการมีส่วนร่วมจะตกลงเมื่อถึงบั้นปลายของชีวิต แต่ในความเป็นจริง เขาพบว่าเหตุการณ์ในช่วงนั้นและระยะเวลาเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางสังคมอย่างมาก และเมื่อคนรุ่นใดมีส่วนร่วมในชุมชนมากแล้ว แนวโน้มก็จะมีส่วนร่วมต่อไปเรื่อยๆ เขาพบว่าในอเมริกาคนที่เกิดในช่วง 1910-1940 เป็นรุ่นอเมริกันที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนมากที่สุดและมีความไว้วางใจกันมากกว่ารุ่นต่อๆ มา ซึ่งเป็นผลอันเนื่องมาจากการเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนปัจจุบันที่พัทน์กล่าวว่าทุนทางสังคมของอเมริกาลดลงเนื่องจากกลุ่มผู้ใหญ่ที่มีอิทธิพลในปัจจุบันเป็นรุ่นที่เกิดหลัง 1946 ซึ่งจะได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ช่วงทศวรรษที่ 1980

บทบาทของทุนทางสังคม

บทบาทของทุนทางสังคมที่มีส่วนอย่างมากต่อการรวมกลุ่ม และการสร้างทุนมนุษย์ วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้ให้บทเรียนแก่สังคมไทยในสองด้านที่ตรงข้ามกันกล่าวคือ ในเชิงลบมีผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งทำให้สังคมไทยต้องทบทวนบทบาทของตนเองที่ผ่านมา ส่วนในเชิงบวกนั้น นำไปสู่ผลกระทบที่ก่อให้เกิดกระแสสังคมและสัญญาณที่ดีหลายประการในการร่วมกันปฏิรูปสังคมในด้านต่างๆ การมองวิกฤตให้เป็นโอกาส รวมทั้งการตื่นตัวในการสนับสนุนการปฏิรูประบอบราชการ การปฏิรูประบบการเมืองโดยการมีรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ.2540 การทบทวนค่านิยมปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ให้หันมาเน้นเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนตามรอยเบื้อง พระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรที่ลดลงและมีการแข่งขันสูง จึงต้องเริ่มจากจุดแข็งของสังคมไทยที่มีอยู่แล้วคือ ทุนทางสังคม จากเมื่อปี พ.ศ.2541 สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม เป็นหน่วยงานแรกที่ใช้คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นกลยุทธ์ในการทำงานเกิดกิจกรรมสาธารณะใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น และขยายไปยังหน่วยงานต่างๆ มีความกล้าแสดงออกที่เข้ามาประสานเครือข่ายกับกองทุน เกิดกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งสร้างความชัดเจนให้กับแนวคิดทุนทางสังคมมากขึ้น เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส รวมทั้งการขยายเครือข่ายเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการเผยแพร่เอกสาร และการจัดการประชุมเวทีเสวนาต่างๆ ซึ่งปรากฏในรายงานผลการดำเนินงานของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (2543) ว่ามีโครงการที่ได้รับการสนับสนุนครอบคลุม 76 จังหวัด จำนวนผู้ได้รับประโยชน์ประมาณ 2.7 ล้านคน โดยทุนทางสังคมได้มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนา

1. การรวมกลุ่มของข้าราชการสายเลือดใหม่ (New blood officials) เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน ข้าราชการจำนวนมากโดยเฉพาะในระดับ 4-6 ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านประชาชน เปลี่ยนจากการคิดแทนชาวบ้าน มาคิดร่วมกับชาวบ้าน อีกทั้งข้าราชการเป็นผู้มีความรู้ มีงบประมาณ เทคนิค และกำลังคนที่สามารถหนุนเสริมชุมชนได้เป็นอย่างดี

2. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่กล้าคิด กล้าทำ เนื่องมาจากที่ผ่านมา การพัฒนาของเราไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมคิด ตัดสินใจมากนัก กองทุนชุมชนจึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ทำ ตรวจสอบ และรับประโยชน์ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่เชื่อมั่นในศักยภาพของการทำงานอย่างพหุภาคี ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเห็นคุณค่า เกิดกระบวนการเรียนรู้ ขบคิด พัฒนาภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง

3. การเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เมื่อชุมชนจะเสนอโครงการนั้น ชุมชนต้องเข้าปรึกษาหารือและประสานงานกับทุกฝ่าย ฝ่ายชุมชนได้เรียนรู้จากการติดต่อผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ส่วนทางราชการก็ได้มีโอกาสพูดคุยกับประชาชน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ประสานงาน เชื่อมโยงซึ่งกันและกันตามหลักปรัชญาที่ว่า “เงินก็เหมือนกระดาษเมื่อมาพัฒนาคนแล้วก็เลิกทิ้งได้”

4. การดูแลผู้ด้อยโอกาสกับคุณค่าความเป็นคน กองทุนชุมชนเปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ได้กำหนดและลำดับสิ่งที่จำเป็นต่อชุมชนร่วมกับกลุ่มคนอื่นๆ ผู้ด้อยโอกาสในที่นี้ หมายถึง ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยเอดส์ นักเรียนที่ขาดพ่อแม่อุปการะ เป็นต้น ที่ผ่านมากองทุนหมุนเวียนที่ใช้เงินกองทุนชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นจะเกิดผลให้ผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้ได้มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี รู้จักพึ่งตนเอง เกิดความมั่นใจที่จะก้าวไปข้างหน้า

5. การขยายศักยภาพเครือข่ายชุมชนเข้มแข็ง ทำให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ได้สื่อสารกันเป็นช่องทางให้ทุนทางสังคมได้ใช้ศักยภาพเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน เช่น สหเครือข่ายภาคกลางที่มา ร่วมกันจัดการสินค้าชุมชนและมองภาพงานพัฒนาทั้งจังหวัดได้

6. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของกองทุนชุมชนทำให้เกิดเงินหมุนเวียนในชุมชน สามารถช่วยเหลือกันได้ภายในชุมชน ทั้งด้านสวัสดิการ เงินทุน ฅาปนกิจ และทุนการศึกษา

7. เกิดกลไกประชาสังคม ในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งในระดับจังหวัด

8. ความยั่งยืน เมื่อชาวบ้านรู้สึกเป็นเจ้าของ เขาก็จะมีส่วนร่วมในชุมชน

9. ทุนทางสังคมมีอยู่แล้วในชุมชน ทั้งเมืองและชนบทในรูปของการช่วยเหลือกัน การบริหารจัดการร่วมกัน รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นแก้ปัญหาาร่วมกัน

10. ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยให้เกิดศักยภาพชุมชน ปลูกวิญญานการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อตนเองของชุมชนและเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

11. ชุมชนมีความเอื้ออาทรและพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นกว่าเดิม มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกิดพลังในการร่วมกันทำกิจกรรม มีความหวังและกำลังใจ

12. ช่องทางการติดต่อสื่อสาร และการแลกเปลี่ยนข้อมูล มีการติดต่อประสานงาน การขยายธุรกิจให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมและการทำธุรกิจ

ทุนทางสังคมเข้ามามีบทบาทอย่างมากสำหรับการพัฒนาหลายด้าน ได้แก่ เศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการพัฒนาเทคโนโลยีที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับรากหญ้า เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ที่พัทธัมเรียกว่า “ทุนนิยมเครือข่าย” ซึ่งขยายตัวบนฐานของครอบครัวขยายและสายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติอันแน่นแฟ้นที่ช่วยสร้างความไว้วางใจ ช่วยเร่งความเร็วของข้อมูลข่าวสาร และการประดิษฐ์คิดค้น และส่งผลถึงช่วยลดต้นทุนธุรกรรมในการประกอบธุรกรรมใดๆ ในขณะเดียวกัน พัทธัมยังได้ยกตัวอย่างถึงงานของ มาร์ค แกรนโอเวเตอร์ (Mark Granovetter) ที่สรุปว่าในสังคมตะวันตก การทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจโดยผ่านเครือข่ายทางสังคมจะประสบผลสำเร็จมาก เช่น การหางาน สหกรณ์ สมาคม ชมรมต่างๆ ในปัจจุบัน

ทุนทางสังคมมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับชาติ ในระดับครอบครัวจะเห็นได้ว่าการที่พ่อแม่บ่มเพาะสอนลูกหลานเป็นพื้นฐานของทุกสังคม ความรู้สึกพื้นฐานความสามารถในการดำรงชีวิต ในระดับชุมชนและระดับชาติ ทุนทางสังคมจะสะท้อนออกมาในรูปแบบของการแก้ปัญหา การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยศักยภาพและระดับทุนทางสังคมของแต่ละชุมชน จะสะท้อนออกมาในรูปแบบของความรู้สึกร่วมกัน และการแก้ไขปัญหาผลกระทบของทุนทางสังคม และอีกอย่างที่สำคัญ คือ มีบทบาทมากในการสร้างทุนมนุษย์กล่าวคือ

การศึกษาทุนทางเชิงปริมาณ

โรเบิร์ต ดี พัทธัม ได้นำเสนอความคิดที่ว่า อเมริกาเกิดความเสียหายเนื่องมาจากทุนทางสังคมลดลงอย่างรวดเร็ว ในทางเศรษฐกิจ เขาได้อ้างถึงงานของ แอน เคส (Anne Case) และลอเรนซ์ แคช (Lawrence Katz) นักเศรษฐศาสตร์แรงงานได้ทำการศึกษาและพบว่า เยาวชนผิวดำที่อาศัยตามย่านเสื่อมโทรมมีสภาพแวดล้อมที่ต่างจากเยาวชนในกลางเมืองอื่นๆ ขณะที่เยาวชนในกลางเมืองส่วนหนึ่งมีโอกาสเรียนจบ มัธยมศึกษา ปลอดภัยจากยาเสพติด และอาชญากรรม เด็กในย่านที่มีทุนทางสังคมต่ำอาจต้องเสี่ยงกับอันตรายที่เกิดจากการถูกคาม การหายตัว หรืออาจตาย หรือแม้แต่การตั้งครรถ์ก่อนวัยอันควร ซึ่งดูเหมือนว่าคนดำที่อาศัยอยู่ในย่านเสื่อมโทรมจะไม่มีโอกาส หรือเครือข่ายที่สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ นอกจากนั้นยังกล่าวถึงงานศึกษาของกลีน ลาว (Glenn Loury) ที่กล่าวถึงโอกาสในชีวิตของเด็กปัจจุบัน ขึ้นอยู่กับทรัพยากรทางสังคม (social resource) ของพ่อแม่และของชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่บอกว่าในระยะยาว นโยบาย “โอกาสที่เท่าเทียมกัน” จะไม่สามารถกำจัดความไม่เท่าเทียมกันทางเชื้อชาติได้ และพัทธัมยังตั้งข้อสังเกตว่าทุนทางสังคมของชุมชนในเขตเสื่อมโทรมกำลังลดน้อยลง โดยดูจากว่าองค์กรเย็บผ้าซึ่งเป็นองค์กรกึ่งมูลนิธิกำลังคลอนแคลน แต่ในขณะเดียวกันก็มองว่า คนดำเหล่านี้ยังมี “โบสถ์” เป็น

สถานที่สร้างเครือข่าย เรียนรู้กิจกรรมสาธารณะ และมีส่วนร่วมทางการเมือง โบสถ์ซึ่งเป็นแหล่งสะสมทุนทางสังคมอาจสร้างทุนทางกายภาพ ทุนการเงิน ทุนมนุษย์ โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น เป็นศูนย์อาชีพ เป็นธนาคาร หรือเป็นที่แลกเปลี่ยนประสบการณ์สำหรับผู้เคยติดยาเสพติด เป็นต้น ซึ่งทุนทางสังคมในลักษณะนี้เป็นทุนทางสังคมสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์หรือคนกลุ่มน้อย

นอกจากนี้พัทน์ได้พิจารณาผลกระทบทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากการเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ผ่านกิจกรรมเล่นโบว์ลิ่ง เขาพบว่าปัจจุบันคนอเมริกันนิยมเล่นโบว์ลิ่งคนเดียวมากขึ้น แต่การเล่นเป็นกลุ่มน้อยลงมาก ซึ่งทำให้ผู้ประกอบการต้องประสบความสูญเสีย มีรายได้น้อยลง เนื่องจากการเล่นเป็นกลุ่มจะทำให้มีการใช้จ่ายมากกว่าการเล่นคนเดียว และรายได้ที่แท้จริงของการทำธุรกิจนี้อยู่ที่การกินมากกว่าค่าลูกบอลหรือค่าธรรมเนียม ขณะเดียวกันพัทน์ก็มองว่าการไปเล่นโบว์ลิ่งคนเดียวนี้แสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมของคนอเมริกากำลังลดลง

ในทางการเมือง พัทน์ (1995) พบว่า คนอเมริกันไปเลือกตั้งน้อยลง ไปเข้าร่วมการประชุมเมือง ประชุมงานโรงเรียนน้อยลง และไปร่วมฟังนโยบายของพรรคการเมืองน้อยลง ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพฤติกรรมของพ่อแม่ นอกจากนั้นเขายังพบว่าองค์กรที่ทำงานทางการเมืองมีน้อยลง ทั้งๆ ที่การศึกษาของประชากร ซึ่งถูกจัดว่าเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญของการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยเฉลี่ยสูงขึ้น พัทน์สรุปในส่วนนี้ว่า หลักฐานต่างๆ พอจะยืนยันได้ว่าคนอเมริกันในปัจจุบันมีส่วนร่วมในชุมชนน้อยกว่าคนรุ่นก่อน

พัทน์อ้างอิงผลการศึกษาของการสำรวจทางสังคมของอเมริกา (The General social survey) ที่ทำการสำรวจ 14 ครั้ง ในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมาพบว่าการรวมตัวของคนอเมริกันส่วนใหญ่อิงตามกลุ่มศาสนา และพบว่าเพศเป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกเป็นสมาชิก ผู้หญิงส่วนใหญ่มักเข้าร่วมสมาคมโรงเรียน กลุ่มกีฬา กลุ่มผู้เชี่ยวชาญและวรรณกรรม ส่วนผู้ชายมักเข้าร่วมกลุ่มแรงงาน กลุ่มกีฬา สมาคมผู้เชี่ยวชาญ สมาคมทหารผ่านศึก และกลุ่มเพื่อน ซึ่งในส่วนนี้ผู้ศึกษาพอจะเข้าใจได้ว่าการที่คนอเมริกันเข้าร่วมกลุ่มสมาคมกันมากนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะประวัติศาสตร์ของประเทศสหรัฐอเมริกา ดังที่ปรากฏในงานเขียนของ อเล็กซิส เดอ ทอกเคอร์วิลล์ (Alexis de Tocqueville) เรื่อง “ประชาธิปไตยในอเมริกา” (Democracy in America) ในช่วงทศวรรษ 1830 เมื่อเขาได้มีโอกาสมาเยือนอเมริกาโดยระบุว่า “อเมริกาอุดมไปด้วยสมาคมที่ทำให้ประชาธิปไตยประสบความสำเร็จ คนอเมริกันทุกวัย ทุกสถานะ ทุกส่วน รวมตัวกันสร้างสมาคมทุกประเภทไม่เพียงเพื่อหອກการค้าและอุตสาหกรรม แต่รวมถึงสมาคมศาสนา ศิลธรรม ครอบคลุมในทุกมิติ ซึ่งผมเห็นว่าเป็นสมาคมที่ทรงปัญญาและทรงคุณธรรม”

แต่พัทธน์ได้ตั้งข้อสังเกตจากผลจากการสำรวจว่า สมาคมดังที่กล่าวข้างต้นเริ่มสั่นคลอน เช่น สมาชิกในกลุ่มทางศาสนาลดลง สมาชิกสมาคมสตรีลดลง สมาพันธ์แรงงานมีสมาชิกลดลงโดยเฉพาะในกลุ่มทางการเกษตร กลุ่มผู้ประกอบการของนักเรียนที่เข้ามามีส่วนร่วมในโรงเรียนลดลงจาก 12 ล้านคนในปี 1964 เป็น 5 ล้านคน ในปี 1982 และในปี 1995 เริ่มดีขึ้นอยู่ที่ 7 ล้านคน จำนวนอาสาสมัครในองค์กรประชาสังคมต่างๆ ลดลง

ผลกระทบจากนโยบายของรัฐ พัทธน์ได้อ้างถึงงานเกี่ยวกับการศึกษาของโคลแมนจะเห็นได้ว่าการดูแลเอาใจใส่ “ปัจเจกชน” เป็นการสร้างทุนทางสังคม ดังนั้นการคิดนโยบายเรื่องการศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงหลายด้าน หรือแม้แต่ดำเนินชีวิตของคนอเมริกาที่จูเลียต ชอร์ (Juliet Schorr) พบว่า มีการพึ่งพาบริการในระบบตลาดมากขึ้น พึ่งเครือข่ายครอบครัวและเพื่อนบ้านน้อยลง ซึ่งเป็นการทำลายทุนทางสังคมอีกทางหนึ่ง

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แม้พัทธน์จะเห็นว่าอเมริกามีการเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคม คนอเมริกามีความไว้วางใจกันน้อยลง ความสัมพันธ์สมาคมแบบเดิมเสื่อมโทรมลงจากการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างแรงงาน การอพยพย้ายถิ่น และลัทธิปัจเจกนิยม แต่ในทางตรงกันข้ามประชาชนจำนวนมากกำลังพยายามรื้อฟื้นชุมชนของตน และมีการเติบโตของกลุ่มองค์กรต่างๆ เช่น กลุ่มช่วยเหลือตนเอง องค์กรไม่แสวงหากำไร กลุ่มสนับสนุน อันเป็นความสัมพันธ์ระดับตติยภูมิด้วย

การนำเสนอบทความของพัทธน์ทั้งสามชิ้น แสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทุนทางสังคมที่พอสรุปได้คือ

1. พัทธน์ได้หยิบยกประเด็นทางสังคมขึ้นมาและเสนอมุมมองอีกด้านหนึ่ง เช่น ชนกลุ่มน้อย คนดำ การศึกษา และพรรคการเมือง โดยมีการกล่าวถึงกลุ่มที่เสียเปรียบทางสังคมกล่าวคือเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มองค์กรชุมชนและชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา
2. พัทธน์ได้พยายามเสนอให้พิจารณาทุนทางสังคมในรูปแบบที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น มีตัวอย่างเชิงปริมาณเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน
3. ทุนทางสังคมไม่ใช่ทำหน้าที่แทนนโยบายของรัฐ แต่ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขก่อนที่จะเกิดนโยบายการพึ่งตนเอง คือเป็นการปรับสภาพให้ชุมชนอยู่ร่วมกับรัฐและระบบตลาดได้

4. มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบองค์กรและเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น จากความสัมพันธ์ในละแวกเพื่อนบ้าน เป็นความสัมพันธ์บนฐานของที่ทำงาน เป็นต้น

5. ปัจจัยที่มีผลต่อการลดลงของทุนทางสังคมในอเมริกา ได้แก่ ความยุ่งยากและเวลาในชีวิตประจำวัน ช่วงเวลาที่ลำบากทางเศรษฐกิจ การอพยพย้ายถิ่น กระบวนการเป็นเมือง การเข้าสู่การทำงาน ของแรงงานผู้หญิง การล่มสลายของการแต่งงานและครอบครัว การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ของอเมริกา เช่น ระบบลูกโซ่ บริษัทสาขาและภาคบริการ เหตุการณ์ที่กระตุ้นประชาชน การเติบโตของรัฐสวัสดิการ การปฏิบัติสิทธิพลเมือง การปฏิบัติเทคโนโลยี

จะเห็นได้ว่าประเด็นที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษาทุนทางสังคมในเชิงปริมาณพบว่าที่สำคัญ คือ การวัดค่าทุนทางสังคมเพื่อให้เกิดความชัดเจนสามารถวัดค่าได้ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุด นอกจากนี้แล้วยังจำเป็นต้องมีวิธีการวัดค่าทุนทางสังคมที่แน่นอนกำหนดอัตราส่วนประมาณค่าได้อย่างสมเหตุผล ตามรายละเอียดดังนี้

(1) การวัดค่าทุนทางสังคม

การวัดทุนทางสังคมจากการศึกษาอาจกล่าวได้ว่าไม่สามารถวัดเป็นตัวเลขได้ แต่สามารถวัดได้จากลักษณะความเป็นจริงทางสังคมโดยการประมาณค่าความน่าจะเป็น หรือโอกาสที่จะเป็นไปได้หรือไม่ได้ (World Bank , อ้างถึงใน พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์ : 2545) มีหลายประเด็นที่จะต้องพิจารณา เช่น

1) จากการให้ความหมายของทุนทางสังคม ยังอยู่ในภาพรวมของทุนทางสังคมที่หลากหลายมิติทั้งส่วนประกอบและหน่วยของการวัด

2) คุณสมบัติของทุนทางสังคม เช่น ความเป็นชุมชน การเป็นเครือข่าย องค์กรหรือสถาบัน ยังเป็นเรื่องเข้าใจยากและเป็นปัญหาทางด้านคณิตศาสตร์

3) การออกแบบการสำรวจการวัดค่าทุนทางสังคมโดยการสำรวจวิถีชีวิตของบุคคลที่อยู่ในรุ่นราวคราวเดียวกัน และทำการวัดระดับความไว้วางใจ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การเป็นสมาชิกขององค์กรที่ทำประโยชน์สาธารณะ การบริจาคทรัพย์สินส่วนตัว เป็นต้น

จากประเด็นปัญหาการวัดค่าทุนทางสังคมปัจจุบันการสำรวจและการทดสอบสามารถที่จะเชื่อได้ว่า มีความเที่ยงตรงและแน่นอนของตัวบ่งชี้วัดทุนทางสังคมได้ การวัดค่าทุนทางสังคมอาจจะยังเป็นอุปสรรคอยู่บ้าง แต่ความเป็นไปได้จากการศึกษาที่ประสบความสำเร็จหลายครั้งเป็นประโยชน์ในการ

กำหนดตัวแทนของทุนทางสังคม ประเภทการใช้ที่แตกต่างกัน การบูรณาการเชิงคุณภาพ และการเปรียบเทียบของการวิจัยเชิงปริมาณ ทำให้สามารถกำหนดตัวแปรการวัดค่าทุนทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง มีงานศึกษาวิจัยจำนวนมากพยายามที่จะวัดผลและเชื่อมโยงเรื่องทุนทางสังคมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยกำหนดมาตรการและตัวชี้วัดอันหลากหลาย เพื่อประเมินตัวชี้วัดทางด้านการลดความยากจน การดำเนินงานของรัฐบาล ความขัดแย้งระหว่างชนชาติ และการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งผลการศึกษาดังยั้ยนว่าการวัดทุนทางสังคม ไม่สามารถใช้มาตรการอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวได้ เนื่องจากความหลากหลายของทุนทางสังคม และธรรมชาติและรูปแบบของทุนทางการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา งานวิจัยต่างๆ ได้พยายามผสมผสานวิธีการวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้ได้ตัวแทนของทุนทางสังคมที่ใกล้เคียงที่สุด ตัวอย่างของตัวชี้วัด เช่น

สมาชิกภาพของคนในองค์กร ซึ่งเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยน การลดต้นทุนในการดำเนินธุรกิจการลดต้นทุนทางด้านข้อมูลข่าวสาร การทำการค้าโดยไม่ต้องใช้สัญญาทางกฎหมาย การกระตุ้นให้เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ และการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

นอกจากนี้ ยังมีตัวชี้วัดต่างๆ ที่นักวิจัยทำขึ้นเพื่อวัดทุนทางสังคม เช่น National Index of Civic Engagement (NICE) ที่ประกอบด้วย 5 ตัวชี้วัดหลัก ได้แก่ บรรยากาศที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของชุมชน การมีส่วนร่วมในงานการกุศลจิตวิญญาณ อาสาสมัคร และพลเมืองที่กระตือรือร้น หรือ Index of National Civic Health ที่มีตัวชี้วัด เช่น การมีส่วนร่วมทางการเมือง ความไว้วางใจทางการเมืองและสังคม สมาชิกภาพในองค์กรทางสังคม ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว ความมั่นคง และอาชญากรรม

Onyx และ Bullen ได้พัฒนาตัวชี้วัด 8 ตัว ได้แก่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ความกระตือรือร้นในประเด็นทางสังคมต่างๆ ความรู้สึกไว้นับถือเชื่อใจและปลอดภัย ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและเพื่อน ความทนทานต่อความผันผวนต่างๆ คุณค่าในชีวิตและความสัมพันธ์กับการทำงาน ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจนี้ ได้ถูกนำไปใช้ในการวางแผน และติดตามผลการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน

(2) วิธีวัดค่าทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้โดยตรง แต่จากคำจำกัดความระบุว่า เป็นองค์ประกอบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ที่ช่วยให้เกิดความไว้วางใจและเกิดความร่วมมือ การทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกันต่อส่วนรวมจึงสามารถวัดได้โดยทางอ้อม กล่าวคือ วัดสิ่งที่เป็นคุณสมบัติส่วนบุคคลที่

แสดงออกถึงความไว้วางใจกัน การช่วยเหลือเกื้อกูล ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น เด็กและคนชราสามารถออกจากบ้านในเวลากลางคืนได้ หรือวัดจากการรวมตัวกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ เช่น การรวมกลุ่ม องค์กรต่างๆ หรือวัดจากผลของทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นสมบัติสาธารณะ เช่น การปฏิบัติตามบรรทัดฐาน วัฒนธรรมของสังคม และการสร้างสาธารณะประโยชน์ ถึงแม้ว่าการวัดทุนทางสังคมในระดับขอบเขตที่กว้างสามารถใช้เครื่องมืออื่นที่ครอบคลุมขอบเขตเดียวกันในการวัดทุนทางสังคม เช่น ระดับการเมือง สามารถใช้อัตราการออกเสียงเลือกตั้งของประชาชนในเรื่องต่างๆ เป็นตัววัดทุนทางสังคมได้ นอกจากนี้ยังพบวิธีการวัดทุนทางสังคมของ ด้วยการแสดงวิธีวัดค่าทุนทางสังคมจากแบบสอบถามได้ 2 แบบ คือ การวัดความไว้วางใจ และการวัดบรรทัดฐาน

การวัดความไว้วางใจใช้แบบสอบถามแบบใช่หรือไม่ใช่เลือกตอบได้ 2 แนวทาง เช่น ไว้วางใจ หรือไม่ไว้วางใจ (โดยการตัดคำตอบที่ไม่แน่ใจออกไป) แล้ววัดจำนวนร้อยละของผู้ที่ตอบไว้วางใจ สำหรับการวัดบรรทัดฐาน ใช้วิธีวัดจากแบบสอบถามเช่นเดียวกันแต่เป็นการกำหนดน้ำหนักโดยการให้คะแนนจากการกำหนดบรรทัดฐานไว้ 5 ประเภท มีน้ำหนักเท่ากัน ให้ค่าคะแนนประเภทละ 10 คะแนน ซึ่งจะมีคะแนนรวม 50 คะแนน แล้วเปรียบเทียบค่ากันในเมืองต่างๆ และตัดผลกระทบที่ไม่เกี่ยวข้องออกวิธีของ Knack&Keefer เป็นวิธีการวัดบรรทัดฐานของสังคมทุกๆ ไป ประกอบด้วยบรรทัดฐาน 5 ชั้น คือ การตระหนักในสิทธิ ความละอายต่อผู้อื่น การเคารพหน้าที่ที่มีต่อสังคม ความรู้สึกผิด และความซื่อสัตย์

2.1 ระเบียบวิธีที่ใช้ในการวิจัย

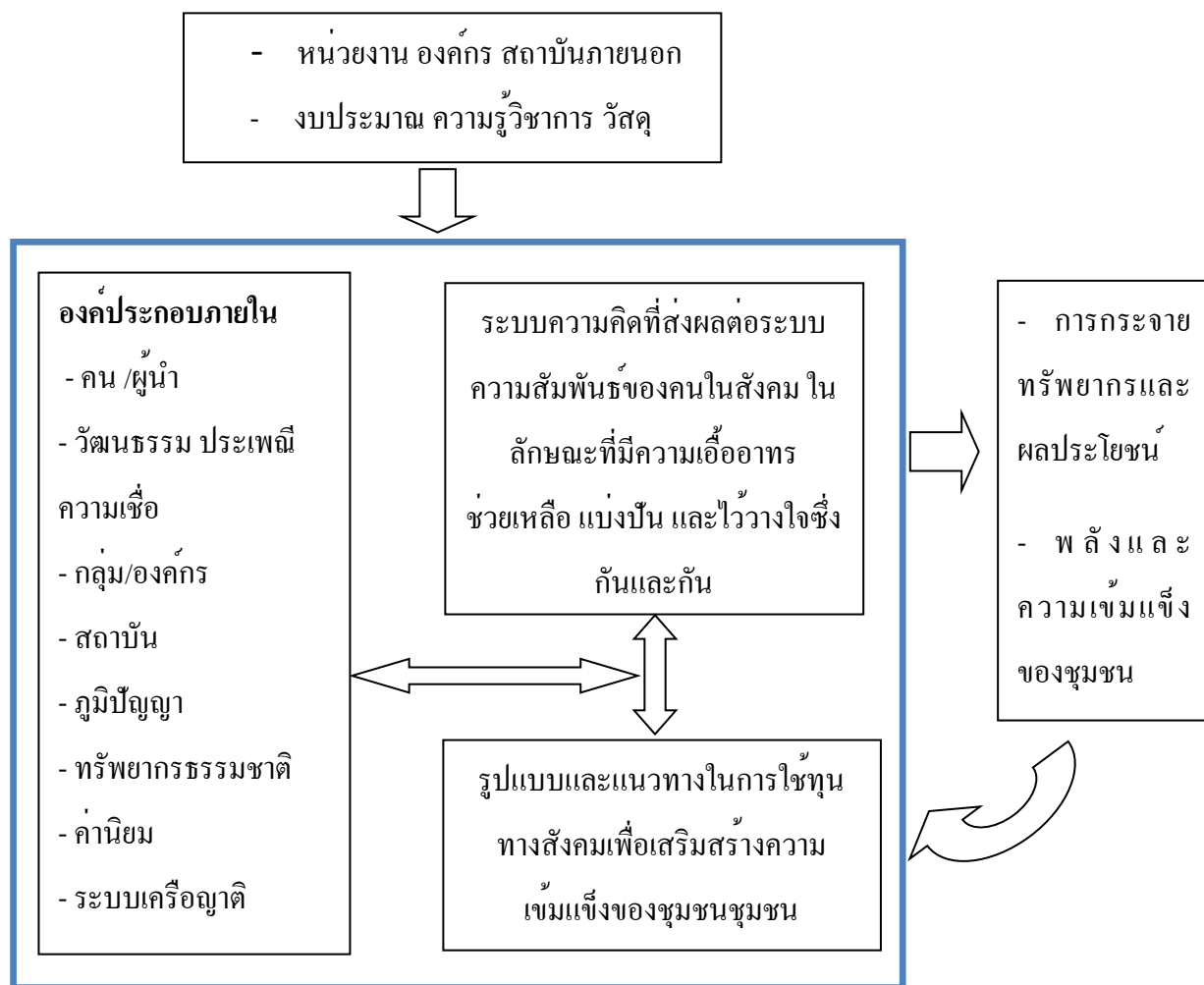
เป็นการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน สำหรับการจัดเก็บข้อมูลกำหนดเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบผสมวิธี (Mixed Methods) ประกอบด้วย

- 2.1.1 ใช้การสังเกตการณ์ (Observation) ของผู้วิจัย
- 2.1.2 ใช้วิธีการสำรวจ (Survey) เพื่อสำรวจทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่
- 2.1.3 ใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Groups) เพื่อศึกษาคุณภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่

2.2 วิธีดำเนินการวิจัย

- 2.2.1 ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 2.2.2 สร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย
- 2.2.3 คัดเลือกพื้นที่เพื่อศึกษา
- 2.2.4 ประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการเข้ามามีส่วนร่วม
- 2.2.5 สำรวจและศึกษาทุนทางสังคมในพื้นที่
- 2.2.6 คัดเลือกทุนทางสังคมที่ได้จากการสำรวจเพื่อศึกษาในเชิงลึก
- 2.2.7 ดำเนินการศึกษาในเชิงลึกโดยการสนทนากลุ่ม (Focus Groups) หรือสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept Interview) กับผู้รู้ในชุมชน (Key Informant Persons)
- 2.2.8 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
- 2.2.9 จัดเวทีนำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชน
- 2.2.10 จัดทำรายงานการวิจัย
- 2.2.11 เผยแพร่ผลการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน

2.3 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

3. ขอบเขตการวิจัย

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาในพื้นที่ตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่ที่มีความชัดเจน และคนในชุมชนเห็นว่ามีคุณค่าในปัจจุบันหรือเคยมีคุณค่าในอดีต ในมิติต่างๆ ดังนี้

- องค์ประกอบของทุนทางสังคม อันได้แก่ ผู้นำ ระบบเครือญาติ กลุ่ม องค์กรในท้องถิ่น ภูมิปัญญา ค่านิยม ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

- ปัจจัยภายนอก อันได้แก่ สถาบัน องค์กร หน่วยงาน งบประมาณ องค์ความรู้และวิชาการ

ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลออกเป็น 4 ส่วนได้แก่ บริบทชุมชนของตำบลอำแพง ทู่นทางสังคมที่สำคัญที่มีอยู่ในตำบลอำแพง การวิเคราะห์เงื่อนไขและปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมสามารถดำรงอยู่ได้ และการวิเคราะห์เพื่อกำหนดรูปแบบและแนวทางในการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการเกิดประโยชน์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

4.1 บริบทชุมชนตำบลอำแพง

4.1.1 ประวัติตำบล

ตำบลอำแพงเดิมมีหมู่บ้านจำนวน 13 หมู่บ้าน ขึ้นอยู่กับอำเภอเมืองสมุทรสาคร ปัจจุบันมี 7 หมู่บ้าน ขึ้นกับอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ย้ายมาขึ้นกับอำเภอบ้านแพ้ว เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2468 และเมื่อสมัยที่จังหวัดสมุทรสาครได้มีการยุบจังหวัดร่วมกับจังหวัดธนบุรีนั้น ตำบลอำแพงก็ได้ถูกยุบรวมกับตำบลสวนส้มดุย และในสมัยที่นายวิรัช พึ่งสุนทร เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้ทำเรื่องขอแยกจังหวัดสมุทรสาครออกมาตั้งเป็นจังหวัดตามเดิม ตำบลอำแพงก็ได้แยกจากตำบลสวนส้มเหมือนกันทำให้มีตำบลอำแพงถึงปัจจุบัน

4.1.2 ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านแพ้ว ประมาณ 14 กิโลเมตร

4.1.3 พื้นที่ โดยประมาณ 22.51 ตารางกิโลเมตร จำนวน 11,404 ไร่

ทิศเหนือ	ติดต่อกับตำบลสวนส้ม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศใต้	ติดต่อกับตำบลบ้านเกาะ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับตำบลหลักสาม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

4.1.4 ภูมิประเทศ

เป็นที่ราบลุ่ม สภาพอากาศร้อนชื้น มีคลองอำแพงไหลผ่าน ประชาชนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ตามแนวคลองอำแพง และคลองตาข่า และบางส่วนกระจายอยู่ตามที่ดินของตนเอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้าง

4.1.5 จำนวนหมู่บ้าน ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่

หมู่ที่ 1	บ้านช่องสาร	พื้นที่ประมาณ	286 ไร่
หมู่ที่ 2	บ้านท้ายบ้านปากคลอง	พื้นที่ประมาณ	1,373 ไร่
หมู่ที่ 3	บ้านในท่าเนื้อ	พื้นที่ประมาณ	990 ไร่
หมู่ที่ 4	บ้านท่าเนื้อ	พื้นที่ประมาณ	1,752 ไร่
หมู่ที่ 5	บ้านคลองหลวง	พื้นที่ประมาณ	3,153 ไร่
หมู่ที่ 6	บ้านเจริญสุข	พื้นที่ประมาณ	1,618 ไร่
หมู่ที่ 7	บ้านคลองตาข่า	พื้นที่ประมาณ	2,232 ไร่

4.1.6 วัฒนธรรมและประเพณี

มีการทำบุญในวันนักขัตฤกษ์และงานประเพณีต่างๆ การแสดงออกทางวัฒนธรรมจะมีเอกลักษณ์ทางเชื้อสายรามัญ

4.1.7 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 1 แห่ง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลอำแพง

4.1.8 ประชากร

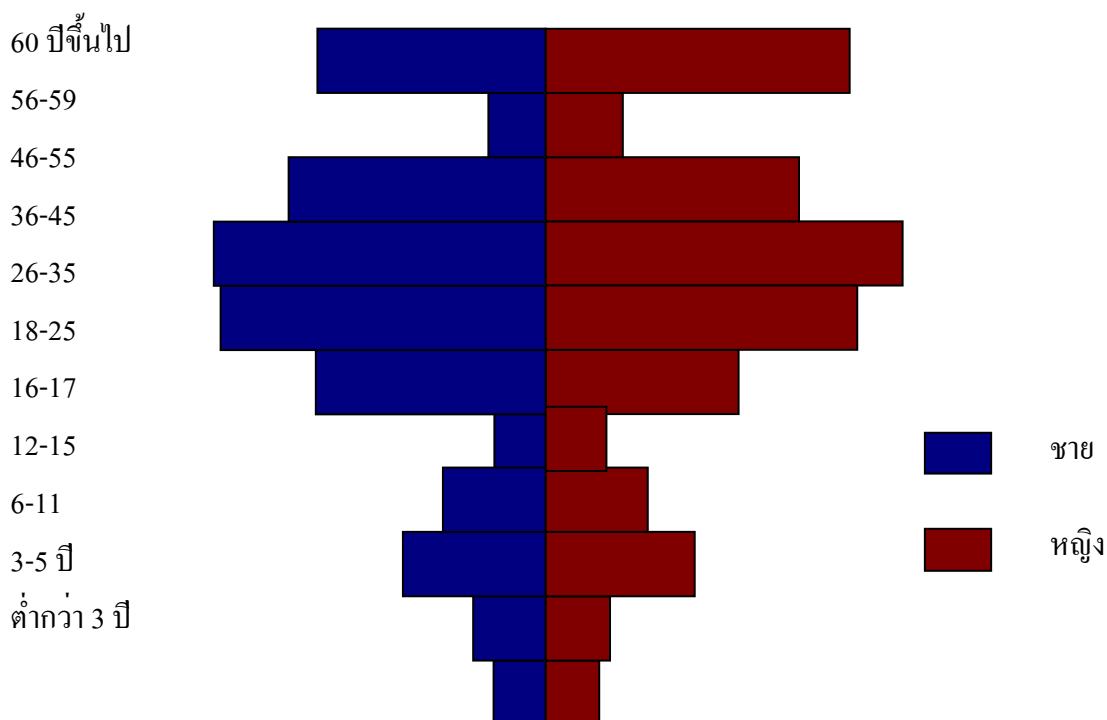
ในเขตตำบลอำแพงมีจำนวนครัวเรือน ประชากร และพื้นที่ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนครัวเรือน ประชากรและพื้นที่ตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
จำแนกรายหมู่บ้าน

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร			พื้นที่ ทั้งหมด (ไร่)
			ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)	
1	บ้านช่องสาร	59	139	121	260	286
2	บ้านท้ายบ้านปากคลอง	294	621	664	1285	1,373
3	บ้านในท่าเนื้อ	198	400	469	869	990
4	บ้านท่าเนื้อ	104	249	235	484	1752,
5	บ้านคลองหลวง	371	783	794	1,577	3,153
6	บ้านเจริญสุข	186	419	386	805	1,618
7	บ้านคลองตาข่า	200	440	476	916	2,232
รวม		897	3032,	3,127	,6158	11,404

ข้อมูล ณ กุมภาพันธ์ 2552

การวิเคราะห์โครงสร้างประชากร

ปิรามิดประชากรตำบลอำแพง

จากปิรามิดประชากร ประชากรของตำบลอำแพงมีส่วนเพศหญิงมากกว่าเพศชายเล็กน้อย ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในวัยแรงงาน สัดส่วนของประชากรในวัยเด็กมีไม่มากนัก แต่ที่น่าสังเกตก็คือสัดส่วนของประชากรสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป (มีค่อนข้างมาก)

4.1.9 เศรษฐกิจ

อาชีพหลัก ตำบลอำแพงประกอบกับอาชีพหลักคือ ด้านการเกษตรเช่น การเลี้ยงปลาสลิด กล้วย มะพร้าว นาข้าว พุทรา ข่า แก้วมังกร มะม่วง น้ำตาลมะพร้าว

อาชีพเสริม ค้าขาย รับจ้าง เลี้ยงปลา

รายได้ จากการสำรวจข้อมูล จปฐ .ปี 2551 ปรากฏว่าคนในครัวเรือนที่อยู่ในตำบลอำแพงแสน เกือบทั้งหมดมีรายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนด คือ 23,000 บาทต่อคนต่อปี มีเพียงจำนวน 6 ครัวเรือน เท่านั้นที่มีรายได้ต่ำกว่าเกณฑ์ที่กำหนด

ตารางที่ 2 แสดงการมีอาชีพและรายได้ของประชากรที่อยู่ในวัยแรงงาน (15 – 60 ปี) ตำบลอำแพง

หมู่ที่	หมู่บ้าน	มีอาชีพและรายได้ (คน)	ไม่มีอาชีพและรายได้ (คน)
1	บ้านช่องสาร	80	4
2	บ้านท่ายบ้านปากคลอง	485	38
3	บ้านในท่าเนื้อ	351	13
4	บ้านท่าเนื้อ	236	32
5	บ้านคลองหลวง	871	49
6	บ้านเจริญสุข	344	15
7	บ้านคลองตาข่า	550	1

ที่มา ข้อมูล จปฐ. ปี 2552

หน่วยธุรกิจ ในเขตตำบล

- โรงงานอุตสาหกรรม	3	แห่ง
- โรงสี	2	แห่ง
- ร้านค้าของชำ อีกประมาณ	45	แห่ง
ธุรกิจชุมชน ร้านค้า กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มอาชีพ		
- ร้านค้าชุมชนแบบตลาดนัด	1	แห่ง
- ร้านค้าของชำ อีกประมาณ	45	แห่ง
- กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต	8	แห่ง
- กองทุนหมู่บ้าน	7	แห่ง

4.1.10 สังคม

1) การศึกษา

- โรงเรียนประถมศึกษา	4	แห่ง
- โรงเรียนมัธยมศึกษา	1	แห่ง
- ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน	7	แห่ง
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	1	แห่ง

2) ศูนย์/หน่วยบริการทางสังคม

- ศูนย์ 3 วัยสานสายใยรักแห่งครอบครัว	1	แห่ง
- ศูนย์พัฒนาครอบครัว	1	แห่ง

- สถานีอนามัย 2 แห่ง
(สถานีอนามัยบ้านช่องสาร ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 2)
(สถานีอนามัยบ้านท่าแร่ ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 6)

3) สวัสดิการสังคม

ผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพ 503 คน (อบต. ตั้งงบประมาณจัดสรร 334 คน ได้รับงบประมาณจากกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น 169 คน)

คนพิการที่ได้รับเบี้ยยังชีพ 54 คน (อบต. ตั้งงบประมาณจัดสรร 34 คน ได้รับงบประมาณจากกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น 20 คน)

4) ศาสนสถาน

- วัด / สำนักสงฆ์ 2 แห่ง
วัดสุนทรสถิต (อัมพวง) ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 2
วัดธัญญารามราษฎร์บำรุง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 7
- พุทธมณฑล จังหวัดสมุทรสาคร (ศูนย์กลางศาสนา) 1 แห่ง
- ศาลเจ้า 1 แห่ง

4.2 การคมนาคม/สื่อสาร

4.2.1 เส้นทางคมนาคม

ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล มีเส้นทางหลัก 4 สาย ดังนี้.-

- ถนนสายสวนส้ม - เนรมิต (คลองชลประทาน/คันพนา)
- ถนนสายบ้านท่าแร่
- ถนนไพโรธมณ
- ถนนสายร่วมใจพัฒนา

4.2.2 การโทรคมนาคม

- โทรศัพท์สาธารณะ 10 แห่ง

4.3 ระบบสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

4.3.1 ไฟฟ้า

ราษฎรในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน

4.4 ทรัพยากรธรรมชาติ/สิ่งแวดล้อม

4.4.1 แหล่งน้ำธรรมชาติ มีคลองสายสำคัญ 5 สาย

- 1) คลองอำแพง
- 2) คลองตาข่า (คลองชลประทาน ดี 7)
- 3) คลองท่าแร่
- 4) คลองท่าเรือ
- 5) คลองหลวง

4.4.2 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

- มีบ่อบาดาล จำนวน 11 บ่อ ตั้งกระจายอยู่ทั้ง 7 หมู่บ้าน

4.5 ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- ป้อมตำรวจ	1	แห่ง
- ตำรวจชุมชนตำบลอำแพง	14	นาย
- อปพร. ตำบลอำแพง	30	นาย
- ศูนย์ปฏิบัติการต่อสู้เอาชนะยาเสพติด อบต. อำแพง (ศตส. อบต. อำแพง)	1	แห่ง
- ศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตำบลอำแพง	1	แห่ง

4.6 กลุ่ม/องค์กรที่จัดตั้ง

- เครือข่ายพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ระดับตำบล	1	เครือข่าย
- ชมรมผู้สูงอายุ	1	กลุ่ม
- ลูกเสือชาวบ้าน	2	รุ่น
- กลุ่มยุวเกษตร	1	กลุ่ม
- กลุ่มสตรีแม่บ้าน	1	กลุ่ม
- กลุ่ม อสม.	7	กลุ่ม
- กลุ่มผลิตพื้นนอน	1	กลุ่ม

1. ศักยภาพของตำบล

ตำบลอำแพงมีศักยภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาหลายด้าน ดังนี้.-

- 1) องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งและมีทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

เศรษฐกิจชุมชน

2) ผู้นำชุมชนหรือผู้นำท้องถิ่นและกลุ่มพลังมวลชนในพื้นที่ที่มีความจริงใจ และมีประสิทธิภาพ และมีบทบาทในการสนับสนุนการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรชุมชนด้านต่างๆ

3) สมาชิกองค์กรชุมชนกลุ่มอาชีพต่างๆมีศักยภาพในการบริหารจัดการ

4) พื้นที่ส่วนใหญ่ในหมู่บ้านในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลอำเภ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีศักยภาพในการผลิต

5) ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลอำเภยังมีสภาพที่เหมาะสมกับระบบนิเวศวิทยา หากได้รับการจัดระบบ และการจัดคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพก็จะสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น

2. ทูทางสังคมในตำบลอำเภ

จากการสำรวจทูทางสังคมของตำบลอำเภ ซึ่งมีอยู่ทั้ง 7 หมู่ และผู้วิจัยได้คัดเลือกทูทางสังคมที่มีลักษณะเด่นชัด เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างทูทางสังคมที่มีอยู่ และทูทางสังคมที่เคยมีความเด่นชัดในอดีตแต่ปัจจุบันได้เลือนหายไปแล้วกับชุมชนสามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้.-

1) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำเภ

ความเป็นมา

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำเภ ได้เริ่มก่อตั้งในปี 2530 โดยหน่วยงานราชการ ได้แก่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครได้มาชักชวนให้คณะกรรมการหมู่บ้านส่งหมู่บ้านเข้าประกวดหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านดีเด่น โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่จะสามารถส่งหมู่บ้านเข้าประกวดได้ คือ หมู่บ้านต้องมีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ดังนั้น นายวิเชียร วงษ์วรรณรัตน์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 5 ตำบลอำเภ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งกำนันตำบลอำเภ) จึงได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวงขึ้นวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งในขณะนั้นก็คือ ต้องการจัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้หมู่บ้านมีกิจกรรมรองรับครบถ้วนตามเงื่อนไขของการประกวดหมู่บ้านดีเด่น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งอย่างจริงจัง เป้าหมายของการจัดตั้งในระยะแรกจึงขาดความชัดเจน

ผลปรากฏว่าการประกวดหมู่บ้านดีเด่นในปีนั้น หมู่บ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำเภ ได้รับรางวัลชนะเลิศเป็นหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดในปีนั้น ภายหลังจากหมู่บ้านได้รับรางวัลชนะเลิศแล้ว การดำเนินการของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตก็ไม่ได้มีกิจกรรมอย่างจริงจังนัก จนกระทั่งนายวิเชียร วงษ์วรรณรัตน์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้านเกิดความตระหนักว่า การจะปล่อยให้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตลุ่มเลิกไปเป็นสิ่งที่น่าเสียดาย และเป็นสิ่งที่ไม่สมควร ซึ่งจะทำให้หมู่บ้านเหมือนกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่เมื่อได้รับรางวัลในการประกวดแล้ว กิจกรรมจะสูญหายไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็น

การทำกิจกรรมเพื่อให้หมู่บ้านได้รับรางวัลเท่านั้น ไม่ได้ทำกิจกรรมเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอย่างจริงจัง

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวงจึงได้เริ่มรื้อฟื้นดำเนินการอย่างจริงจัง โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนในระยะเริ่มแรกก็คือต้องการให้ชาวบ้านมาสมัครเป็นสมาชิกและออมเงินแต่ไม่ได้ปล่อยให้กู้ยืม จนกระทั่งสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบ้านแพ้ว ซึ่งเป็นหน่วยงานราชการที่ได้ส่งเสริมและสนับสนุนในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตและสมาชิกกลุ่มได้เสนอให้กลุ่มปล่อยเงินกู้แก่สมาชิก ซึ่งจะทำให้กลุ่มสามารถช่วยเหลือสมาชิกที่มีความเดือดร้อนด้านการเงินได้ จึงได้ดำเนินการให้สมาชิกกู้ยืมเงินโดยคิดอัตราดอกเบี้ย ร้อยละ 1.25 บาทต่อเดือน และในปีปลายปีมีการปันผล รวมทั้งมีการแจกของรางวัลให้กับสมาชิก ซึ่งเป็นแรงจูงใจที่สำคัญทำให้ชาวบ้านสนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์เพิ่มมากขึ้น จนถึงขณะนี้สมาชิกจำนวน 570 คน และปีได้รับสมาชิกแล้วเพราะคณะกรรมการกลุ่มเกรงว่าจะรับผิดชอบงานได้ไม่ดีหากมีสมาชิกเพิ่มมากกว่านี้ ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์ฯ มีเงินในกองทุนจำนวน 16 ล้านบาท ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีเงินในกองทุนมากที่สุดในจังหวัดสมุทรสาคร

กระบวนการดำเนินงาน

การบริหารงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีคณะกรรมการบริหารบริหารจัดการดำเนินงานของกลุ่มจำนวน 13 คน คณะกรรมการจะประชุมหารือกันเพื่อร่างข้อบังคับ จากนั้นนำไปให้สมาชิกพิจารณา เมื่อสมาชิกเห็นชอบ ก็จะประกาศใช้ข้อบังคับนั้นๆ ต่อไป ในด้านการบริหารการเงินนั้น ได้แบ่งเงินกองทุนออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ เงินฝากสัจจะ เงินฝากพิเศษ เงินสำรอง และกำไรสุทธิ ปัจจุบันเงินฝากพิเศษได้ปีครบแล้ว เนื่องจากทางคณะกรรมการบริหารไม่ต้องการให้มีมากเกินไปซึ่งจะกลายเป็นภาระของกลุ่มในเรื่องดอกเบี้ย สำหรับเงินสำรองจะเป็นเงินที่กลุ่มสำรองไว้เพื่อเป็นหลักประกันความเสี่ยง

สำหรับการดูแลสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการแต่ละสาย โดยคณะกรรมการแต่ละสายจะรับผิดชอบในการดูแลสมาชิกแต่ละคน การแบ่งหน้าที่ดังกล่าวทำให้คณะกรรมการสามารถดูแลสมาชิกได้ทุกคน การปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการจะได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าเบี้ยประชุมคนละ 200 บาท ได้โบนัสร้อยละ 12 โดยนำมาเฉลี่ยให้คณะกรรมการ 13 คน และเมื่อบริหารงานครบ 1 ปี กรรมการทุกคนจะต้องลาออกจากตำแหน่ง เพื่อให้สมาชิกได้เลือกตั้งใหม่ การเก็บเงินเข้ากองทุนจะมีการแต่งตั้ง “กรรมการสาย” เพื่อรับผิดชอบเก็บรวบรวมเงินส่งเข้ากองทุน

สวัสดิการที่สมาชิกได้รับ

ผู้ที่ เป็นสมาชิกกลุ่มจะได้รับสวัสดิการ ดังนี้.-

สวัสดิการจากการคลอดบุตร ได้รับ 1,000 บาท หากเจ็บป่วยนอนโรงพยาบาล ได้รับ 200 บาท ถ้าเจ็บป่วยเรื้อรังได้รับ 3,000 บาท ถ้าสมาชิกเสียชีวิต ได้รับ 10,000 บาท หากญาติสมาชิกเสียชีวิต ได้รับ 2,000 บาท

ผู้ที่กู้ยืมเงินจากกองทุนได้ ต้องเป็นสมาชิกมาแล้วไม่น้อยกว่า 1 ปี สามารถกู้เงินได้ภายในวงเงินไม่เกิน 300,000 บาท หลักเกณฑ์การให้กู้ยืมเงินมีความเอื้ออาทรต่อสมาชิกมากกว่าธนาคารพาณิชย์ โดยกำหนดให้ในแต่ละเดือนสมาชิกจะต้องส่งดอกเบี้ยเข้ากองทุน และเมื่อสิ้นปีจะต้องนำเงินต้นมาชำระคืน แต่หากสมาชิกคนใดไม่สามารถผ่อนเงินต้นคืนได้ กองทุนก็จะให้ทำสัญญากู้ยืมใหม่ เพื่อขยายเวลาการกู้ยืมต่อไปอีก ซึ่งต่างจากธนาคารพาณิชย์ที่ต้องนำเงินก่อนมาคืนแก่ธนาคารจึงจะกู้ยืมเงินใหม่ได้ ทำให้ผู้กู้บางรายประสบปัญหาจากการไปกู้ยืมหนี้ในระบบเพื่อมาใช้หนี้ธนาคาร

การช่วยเหลือสวัสดิการแก่ผู้ยากไร้

นอกจากจะเป็นการช่วยเหลือจัดสวัสดิการให้แก่ผู้ที่เป็นสมาชิกของกลุ่มแล้ว กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตยังได้นำเงินผลกำไรไปจัดสรรให้กับผู้ยากไร้ขาดโอกาส และยังได้นำกำไรส่วนหนึ่งไปช่วยเหลือในการพัฒนาสังคม โดยทางกลุ่มมองว่าการดำเนินงานของกลุ่มจะต้องเอื้อประโยชน์ต่อการช่วยเหลือสังคม ดังนั้นทางกลุ่มได้พิจารณาว่าอาจจะมีคนยากจนจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงบริการของกลุ่ม ไม่มีรายได้ที่จะส่งเงินเป็นสมาชิกกลุ่มและอาจมีปัญหาประสบความเดือดร้อน ซึ่งที่ผ่านมาทางกลุ่มได้ดำเนินการช่วยเหลือทั้งผู้ที่ยากไร้ ผู้ที่ประสบความเดือดร้อนจากสาธารณภัย เป็นประจำทุกปี และยังได้นำเงินไปใช้เพื่อการพัฒนาสาธารณประโยชน์ด้านอื่น ซึ่งปัจจุบันทางกลุ่มได้นำกำไรส่วนหนึ่งไปใช้ในการจัดซื้อที่ดินให้ให้กับทางโรงเรียน

พัฒนาการที่ยั่งยืน

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง ได้มีพัฒนาการที่ก้าวหน้ามาเป็นลำดับ จากการเริ่มก่อตั้งในปี 2530 จนกระทั่งถึงปี 2552 จากเริ่มแรกมีสมาชิกเพียง 16 คน และมีเงินกองทุนในขณะนั้นเพียงจำนวน 1,600 บาท จนกระทั่งถึงปัจจุบัน มีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 571 คน และมีเงินกองทุนจำนวน 18,111,000 บาท

2) กลุ่มผลิตเครื่องนอน ตำบลคลองหลวง

นอกจากนี้การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตยังได้มีส่วนในการสร้างอาชีพให้กับชุมชนด้วยที่เห็นกรณีตัวอย่างชัดเจน ก็คือการดำเนินงานของกลุ่มได้ก่อให้เกิดกลุ่มเครื่องนอนขึ้นในพื้นที่ซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินงานของกลุ่มที่มีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งได้รับการประสานงานจากหน่วยราชการที่มีความต้องการจะสนับสนุนการประกอบอาชีพให้กับประชาชนในพื้นที่ ทางกลุ่มได้พิจารณาเห็นว่าในชุมชนจะมีครอบครัวหนึ่งที่ทำอาชีพเครื่องนอน ซึ่งไม่สามารถที่จะพัฒนาอาชีพได้เนื่องจากขาดเครื่องมือและขาดเงินทุน ทางกลุ่มจึงได้รวบรวมผู้ที่สนใจจัดตั้งเป็นกลุ่มเครื่องนอนขึ้นมา โดยให้บุคคลที่ประกอบอาชีพเครื่องนอนอยู่ก่อนแล้ว เป็นแกนนำดำเนินการ โดยทางกลุ่มออมทรัพย์ได้ติดต่อประสานขอรับการสนับสนุนเครื่องตีโม่มะพร้าวจากหน่วยงานทางราชการให้ พร้อมกับนำเงินของกลุ่มออมทรัพย์จำนวน 300,000 บาท มาลงทุนให้

ปัจจุบันกลุ่มเครื่องนอนได้กลายเป็นสินค้า OTOP ที่สำคัญของตำบล มีสมาชิกกลุ่มจำนวน 100 กว่าคน ได้ขยายการลงทุนจากเดิมที่ทำขายที่บ้านและบรรทุกรถไปเร่ขายตามที่ต่างๆ จนกระทั่งปัจจุบันเปิดร้านตามสาขาต่างๆ ในจังหวัดสมุทรสาครจำนวน 7 สาขา และการดำเนินงานของกลุ่มเครื่องนอนได้ส่งผลให้คนในพื้นที่มีงานทำและมีรายได้ จำนวน 60 คน ในด้านการบริหารงานของกลุ่มเครื่องนอนจะมีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตเป็นผู้กำกับดูแล โดยผู้ที่ เป็นสมาชิกของกลุ่มเครื่องนอนจะได้รับเงินปันผลจากผลกำไรในการดำเนินงานของกลุ่มร้อยละ 10 นอกจากผลกำไรที่ได้แบ่งให้สมาชิกแล้ว กลุ่มเครื่องนอนยังได้นำกำไรส่วนหนึ่งไปช่วยเหลือสังคม และนำที่นอนที่ผลิตได้ไปบริจาคให้กับสาธารณประโยชน์ต่างๆ เช่น ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียน โรงพยาบาล

3) กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง

ความเป็นมา

บ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง ประกอบด้วยครัวเรือนจำนวน 90 กว่าครัวเรือน แต่เดิมราษฎรบ้านท่าเนื้อเกือบทั้งหมดประกอบอาชีพทำนา รายได้ของราษฎรส่วนใหญ่จึงขึ้นอยู่กับ “ราคาข้าว” หากปีไหนราคาข้าวดี ก็จะมีรายได้ค่อนข้างสูง แต่หากปีไหนราคาข้าวตกต่ำ จะส่งผลให้รายได้จากการทำนาลดลง เมื่อปี 2537 ราษฎรส่วนหนึ่งได้มีโอกาสไปเห็นการทำบ่อปลาสดที่บางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ เห็นว่าการเลี้ยงปลาสดสามารถทำรายได้ค่อนข้างดี และลักษณะพื้นที่ที่บางบ่อ กับลักษณะพื้นที่ของบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง มีลักษณะใกล้เคียงกันจึงได้เริ่มปรึกษากันและเริ่มรวบรวมผู้ที่สนใจได้ประมาณ 20 คน จึงได้ติดต่อให้เกษตรตำบลที่รับผิดชอบพื้นที่ตำบลอำแพงมาให้ความรู้ ภายหลังจากได้รับการอบรมให้ความรู้แล้ว ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงปลาสดได้ดียิ่งขึ้น จากเดิมที่มีความรู้ไม่มากนัก

ความสนใจของราษฎรที่ผ่านการอบรมไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ภายหลังจากได้รับความรู้เพิ่มขึ้นกลับเพิ่มความสนใจให้กับราษฎรที่ผ่านการอบรมเพิ่มขึ้นด้วย จึงได้รวมตัวกันที่จะจัดตั้งเป็นกลุ่มเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเนื้อขึ้นมา โดยรวบรวมผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน ได้ประมาณ 20 คน ลักษณะของกลุ่มจะเป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างอย่างหลวมๆ รวมกันอย่างไม่เป็นทางการ แต่จะอาศัยความสัมพันธ์จากการเป็นคนในชุมชนและรู้จักกันมาก่อน ลักษณะของกลุ่มจะไม่มีประธานและกรรมการที่เป็นทางการ แต่จะมีบุคคลที่เป็นแกนนำในการประสานซึ่งเป็นที่รับรู้กันภายในกลุ่ม

การปรับพื้นที่จากการทำนามาเลี้ยงปลาสดทำได้ไม่ยากนักเนื่องจากลักษณะพื้นที่ในการทำนาและลักษณะพื้นที่ในการทำบ่อเลี้ยงปลาสดจะมีความใกล้เคียงกัน ในการเลี้ยงปลาสดต้องมีการขุดบ่อและทำคันดิน ซึ่งสามารถปรับพื้นที่ให้รวมกับการทำนาได้ ขนาดพื้นที่ที่ต้องใช้ในการเลี้ยงปลาสดให้ได้ผลจะต้องมีขนาดพื้นที่ 20 ไร่ เป็นอย่างน้อย สำหรับการเลี้ยงปลาสดของบ้านท่าเนื้อ ราษฎรที่เลี้ยงปลาใช้พื้นที่ในการเลี้ยงปลาตั้งแต่ 20 - 100 ไร่ ส่วนใหญ่จะเลี้ยงในพื้นที่ของตน มีบ้างเหมือนกันแต่ไม่กี่ยายที่เช่าพื้นที่จากบุคคลอื่นเพิ่มเติม ผู้ที่เลี้ยงปลาสดส่วนใหญ่จะทำอาชีพเลี้ยงปลาสดเพียงอย่างเดียว มีไม่กี่รายที่ทำการเลี้ยง

พลาสติกควบคู่ไปกับการทำนา สำหรับการเลี้ยงปลาสลิดนอกจากจะต้องเตรียมในเรื่องความรู้ พื้นที่ กาดตลาด แล้วยังต้องเตรียมในเรื่องพันธุ์ปลาด้วย ผู้เลี้ยงจะต้องหาพันธุ์ปลามาเอง สำหรับพันธุ์ปลาจะกลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการเลี้ยงที่จะก่อให้เกิด “ผลกำไร” และ “ขาดทุน” หากพันธุ์ปลาที่นำมาเลี้ยงเป็นพันธุ์ไม่ดีก็อาจส่งผลให้ปลาที่เลี้ยงไม่โตและมีน้ำหนักน้อย ซึ่งอาจส่งผลให้การเลี้ยงปลาสลิดเกิดการขาดทุน

สำหรับการเลี้ยงปลาสลิดจะมีการใช้ต้นทุนที่ไม่สูงนักที่สำคัญคือจะต้องมีพื้นที่สำหรับการขุดบ่อเลี้ยงปลา นอกจากนี้พันธุ์ปลาผู้ที่เลี้ยงจะต้องจัดหาเอง สำหรับอาหารที่ใช้เลี้ยงปลาสลิดได้แก่รำข้าว ซึ่งส่วนใหญ่มีอยู่ในพื้นที่จึงทำให้ผู้เลี้ยงปลาสลิดของบ้านท่าเนื้อไม่ต้องพึ่งพาอาหารปลาจากระบบการตลาด เวลาที่ใช้ในการการเลี้ยงปลาสลิดในแต่ละรุ่นจะใช้เวลาไม่นานนัก เมื่อเลี้ยงได้ประมาณ 1 ปี ก็จะมีการ “วิดบ่อ” เพื่อนำปลาสลิดขึ้นมาขาย ในแต่ละปี ก็จะมีการ “วิดบ่อ” จำนวน 1 ครั้ง ในการ “วิดบ่อ” จะต้องมีการใช้แรงงานคนในการช่วยเหลือ จึงก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ของการ “เอาแรงกัน” เกิดขึ้นมา ซึ่งในแต่ละบ่อที่วิดจะมีการใช้แรงงานคน 30-40 คน

“การวิดบ่อ” ระบบความสัมพันธ์ของแรงงานในการช่วยเหลือ

การที่ต้องใช้แรงงานในการวิดบ่อเพื่อนำปลาสลิดที่โตได้ขนาดขึ้นมาขายในแต่ละครั้งจะต้องใช้แรงงานคนถึง 30-40 คนในแต่ละบ่อจึงได้ก่อให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่อบ่อใครวิดก็จะมีเพื่อนบ้านที่เลี้ยงปลาสลิดเช่นเดียวกันมาช่วยเหลือในการวิดบ่อ ซึ่งจะต้องใช้เวลาเกือบจะทั้งวันถึงจะวิดบ่อและจับปลาสลิดขึ้นมาได้ทั้งหมด และเมื่อถึงเวลาวิดบ่อของคนอื่นก็จะสลับหมุนเวียนกันไปช่วยเหลือ

“บ่อเราขึ้น เขามาช่วย บ่อเขา เราช่วย ใช้วิธีการเอาแรงกัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งนานแล้ว ตั้งแต่เริ่มเลี้ยงปลาใหม่ๆ ”

ระบบความสัมพันธ์ของการเอาแรงกัน ที่มีมาต่อกันอย่างยาวนานสืบกว่าปีแล้วจึงกลายเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของกลุ่มเลี้ยงปลาสลิดบ้านท่าเนื้อ มีบางรายบ้างเหมือนกันที่เมื่อถึงเวลาวิดบ่อของคนอื่นไปช่วย แต่เมื่อถึงเวลาวิดบ่อของคนอื่นตนเองไม่ได้ไปช่วย คนที่ไม่ได้ไปช่วยคนอื่นก็จะถูกระบบตัดความสัมพันธ์จากกลุ่ม กล่าวคือเมื่อถึงเวลาวิดบ่อใหม่ในปีหน้าคนอื่นก็จะงดไม่ไปช่วยอีกต่อไป แต่ระบบตัดความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือดังกล่าวไม่ได้ถูกทำในทันที แต่จะต้องสอบถามเหตุผลกันก่อน มีผู้เลี้ยงปลาบางรายบ้างเหมือนกันเมื่อถึงเวลาติดธุระไม่สามารถไปช่วยเหลือคนอื่นได้ ใช้วิธีแก้ปัญหาโดยการจ้างคนไปช่วยแทน ซึ่งเป็นระบบแรงงานต่างตอบแทนที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มดำรงอยู่ได้

การพึ่งพิงระหว่าง “ผู้ซื้อ” และ “ผู้ขาย”

ผู้ที่เลี้ยงปลาสลิดส่วนใหญ่จะมีรายได้จากการขายปลาสลิดหน้าบ่อ มีบางรายที่นำปลาสลิดไปทำเป็นปลาแห้งขาย และเพาะพันธุ์ปลาขาย แต่มีไม่มากนัก สำหรับการขายปลาสลิดหน้าบ่อ เมื่อถึงเวลาวิดบ่อ จะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงหน้าบ่อ พ่อค้าที่มาซื้อจะมีการติดต่อนัดซื้อขายกันมานานตั้งแต่เริ่มเลี้ยงปลาสลิดใหม่ๆ

จึงมีความสัมพันธ์ติดต่อกันมาอย่างยาวนาน ก่อนที่จะขายผู้เลี้ยงปลาสลิดมีการสืบราคาก่อนว่าปลาสลิด น้ำหนักขนาดไหนจะได้ราคาเท่าไร สำหรับพ่อค้าที่มาซื้อจะให้ราคาอย่างเป็นธรรม ไม่มีการกดราคา จึงก่อให้เกิดความไว้วางใจระหว่าง “ผู้ซื้อ” และ “ผู้ขาย” ทำให้ติดต่อกับพ่อค้ารายดังกล่าวมาโดยตลอด ไม่ได้ไปติดต่อกับพ่อค้ารายอื่น

“ราคาที่กำหนด พวกเรายอมรับ ต่อรองได้บ้างนิดหน่อย ก่อนขายสืบราคาก่อน พ่อค้าติดต่อกันมานานตั้งแต่เริ่มบ่อใหม่ๆ”

การเลี้ยงปลาสลิดเลี้ยงเท่าไรก็จะขายได้หมด ไม่ขาดทุน มีบางรายเหมือนกันที่เลี้ยงแล้วปลาเป็นโรค ปลาไม่โต ทำให้ปลาน้ำหนักไม่ดี เมื่อนำไปขายจะได้ราคาไม่ดี จะทำให้ขาดทุนแต่ปัจจัยที่ทำให้ขาดทุนไม่ได้อยู่ที่ปัจจัยภายนอก คือระบบตลาด แต่เกิดจากปัจจัยภายในคือการเลี้ยงของตนเอง ดังนั้นภายในกลุ่มจึงได้มีการพบปะ พูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งนอกจากระบบความสัมพันธ์ด้านแรงงานแล้ว ยังได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

4) โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน ตำบลอำแพง

กลุ่มผู้ทำนา หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 5 ตำบลอำแพงจำนวนหนึ่งมีความสนใจ และอยากเรียนรู้ เรื่อง การทำนา เนื่องจากได้ตระหนักว่าการทำนาเป็นอาชีพที่สำคัญและสามารถผลิตข้าวให้กับชุมชน ซึ่งสามารถสร้างรายได้เลี้ยงคนในตำบล สำหรับตำบลอำแพง การทำนาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากประชาชนในตำบลทั้งหมด ประมาณร้อยละ 30 มีอาชีพทำนา ซึ่งถ้าหากเปรียบเทียบกันเฉพาะภายในจังหวัดสมุทรสาครแล้ว นับว่าสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาค่อนข้างสูง เนื่องจากจังหวัดสมุทรสาครเป็นจังหวัดอุตสาหกรรม

กลุ่มผู้สนใจจึงรวมกลุ่มกันได้จำนวน 20 คน โดยมีนายอุดม กล้าคลองตัน ราษฎรจาก หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพงเป็นแกนนำที่สำคัญในการรวมกลุ่ม เมื่อรวมกลุ่มกันได้แล้ว จึงได้ประสานงานติดต่อไปยังสำนักงานเกษตรอำเภอบ้านแพ้วเพื่อขอรับการสนับสนุนทางด้านวิชาการ ซึ่งสำนักงานเกษตรอำเภอบ้านแพ้ว เห็นดีด้วย จึงได้ประสานไปยังสำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสาคร และกรมส่งเสริมวิชาการเกษตร เพื่อส่งเสริมให้กลุ่มผู้สนใจสามารถตั้งโรงเรียนเกษตรกรของชุมชนขึ้นมาได้

โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน จึงได้เริ่มดำเนินการในปี 2545 สถานที่ตั้งของโรงเรียนใช้ ที่นาของสมาชิกเป็นโรงเรียนและแหล่งเรียนรู้ร่วมกัน หลักสูตรของโรงเรียนมีระยะเวลาในการเรียนรู้จำนวน 3 เดือน โดยเรียนรู้ทั้งในเรื่องการทำนา การผลิตข้าวพันธุ์ดี ปัญหาเรื่องโรคที่เกี่ยวกับข้าว และเรื่องตลาดข้าว การเรียนรู้เป็นการเรียนรู้โดยการปฏิบัติ วิทยากรที่มาให้ความรู้ ประกอบด้วยวิทยากรจากสำนักงานเกษตรอำเภอบ้านแพ้ว สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสาคร และกรมส่งเสริมวิชาการเกษตร ตลอดการเรียนในระยะเวลา 3 เดือนจะมีการบรรยายให้ความรู้จำนวน 16 ครั้ง เมื่อจบหลักสูตร จึงได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่ม “ข้าวชุมชน” โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อผลิตข้าวพันธุ์ดีของชุมชน ลักษณะของกลุ่มเป็นกลุ่มที่

เคยเข้ารับการอบรมร่วมกันทั้งหมด กลุ่มที่จัดตั้งมีลักษณะค่อนข้างเป็นทางการ มีคณะกรรมการบริหารงานของกลุ่ม

ในด้านการบริหารงานของกลุ่มนั้น ภายหลังจากที่สามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มได้ กรมส่งเสริมการเกษตรได้สนับสนุนข้าวพันธุ์ปทุมธานี 1 ให้ คิดเป็นมูลค่าจำนวน 20,000 บาท ทางกลุ่มจึงเอามาเฉลี่ยกัน จำนวน 20 คน คิดเป็นมูลค่าที่ได้รับเฉลี่ย คนละ 1,000 บาท และมีการออมเงินจากสมาชิกทุกเดือน คนละ 100 บาทต่อเดือน วัตถุประสงค์ของการออมก็เพื่อ เอาไว้ให้สมาชิกที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนสามารถ ยืมไปใช้ได้โดยไม่มีดอกเบี้ย ซึ่งเป็นการช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนให้กับสมาชิกที่ประสบปัญหา

ในการนำความรู้ที่ได้จากโรงเรียนเกษตรกรรมชนไปใช้นั้น ปรากฏว่าภายหลังจากการอบรมและนำความรู้ไปใช้ ผลผลิตจากการทำนาได้เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนดังจะเห็นได้จาก เดิมที่เคยทำนาได้ผลผลิตต่อไร่ จำนวน 60-70 ถัง แต่ภายหลังจากการอบรมและได้นำพันธุ์ข้าวปทุมธานีไปใช้ในการเพาะปลูกแทน ปรากฏว่าสามารถผลิตข้าวได้ จำนวน 90- 100 ถังต่อไร่ ซึ่งมีผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน สำหรับภายในกลุ่มเองนอกจากจะมีการช่วยเหลือสมาชิกที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนแล้ว ยังได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งโรงเรียนเกษตรกรรมชนของตำบลอำแพง ได้กลายเป็นแหล่งรวบรวม องค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องข้าวของตำบล นอกจากจะแลกเปลี่ยนความรู้ให้แก่สมาชิกแล้ว โรงเรียนเกษตรกรรมชนยังเป็นแหล่งให้ความรู้กับคนอื่นๆที่ไม่ได้เป็นสมาชิกอีกด้วย ซึ่งหากมีปัญหาเกี่ยวกับการทำนาก็จะมาปรึกษากับโรงเรียนเกษตรกรรมชน จึงสามารถกล่าวได้ว่า โรงเรียนเกษตรกรรมชนตำบลอำแพง เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญเกี่ยวกับเรื่องข้าว นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาที่เรียนเกี่ยวกับการเกษตรและผู้ที่มีความสนใจจากที่ต่างๆ ได้มาศึกษาดูงานอยู่เสมอ

5) ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”

ละครชาตรีเป็นการแสดงที่มีความเก่าแก่ เชื่อกันว่ามีการแสดงสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย สำหรับที่ตำบลอำแพงในปัจจุบันมีละครชาตรีคณะ “รุ่งราตรี ดาวเรือง” ซึ่งเป็นคณะละครที่มีการสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ มีการสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว

“โตมากับละคร จำความได้ที่บ้านก็เล่นละครอยู่แล้ว ยายก็เล่นละคร ต่อมาก็เห็นแม่เล่น พี่สาวก็เล่นละครจนกระทั่งถึงสมัยเรา เลิกไม่ได้”

เป็นสิ่งที่คุณราตรี ดาวเรือง ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะรุ่งราตรี ดาวเรือง ในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นถึงความเก่าแก่ของละครชาตรีที่มีการแสดงสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว ส่วนจะมีความเก่าแก่ขนาดไหนไม่สามารถทราบได้อย่างชัดเจน เพียงแต่ทราบว่าเมื่อจำความได้ที่บ้านก็มีการแสดงอยู่แล้ว และที่บ้านก็เล่าให้ฟังว่าเป็นมรดกของครอบครัวที่ มีการสืบต่อกันมา และห้ามเลิกโดยเด็ดขาด

ในสมัยก่อนละครชาตรีจะมีอยู่หลายคณะ เนื่องจากคนในสมัยก่อนค่อนข้างจะชอบ วรรณรสของละครชาตรี ซึ่งเป็นละครที่มีทั้ง การร้อง การรำ และการแสดงประกอบกัน

“ในสมัยก่อนเรียกกันว่าละครตามน้ำ ออกจากบ้านไปแสดงแต่ละครั้งติดต่อกันหลาย วัน ไหลไปเรื่อย รับประทานไม่ขาด”

แต่ในปัจจุบันคนทั่วไปจะไม่นิยมและรู้จักละครชาตรีนานัก จึงทำให้ละครชาตรีหลาย แห่งต้องล้มเลิกกิจการไป หรือต้องปรับตัวไปแสดงลิเกหรือละครประเภทอื่นแทน ที่จังหวัดสมุทรสาคร ปัจจุบันเชื่อว่าละครชาตรียังมีเหลืออยู่แห่งเดียวคือละครชาตรีคณะ “รุ่งราตรี ดาวเรือง” ซึ่งเป็นการแสดงของ คนอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร สำหรับชื่อของคณะก็จะเปลี่ยนไปตามชื่อของคนที่เป็น หัวหน้าคณะ

“สมัยแม่ก็เป็นทวิ ดาวเรือง พอพี่สาวเป็นหัวหน้าก็เป็น อารี ดาวเรือง จนกระทั่งถึงสมัย ของเราก็เป็น รุ่งราตรี ดาวเรือง”

การเรียกชื่อคณะละครก็เพื่อให้มีความสัมพันธ์กับคนที่เป็นหัวหน้าคณะละคร ซึ่งจะได้ มีความสะดวกในการติดต่อรับงาน รวมทั้งให้คนทั่วไปได้รับทราบว่าปัจจุบันมีใครเป็นหัวหน้าคณะละคร

เอกลักษณ์ของการแสดงละครชาตรีก็คือ ก่อนการแสดงทุกครั้งจะต้องมีการบูชาพ่อก่ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ที่คณะละครชาตรีให้ความเคารพนับถือให้รับทราบก่อนทุกครั้ง ซึ่งเป็น ความเชื่อที่สืบทอดกันมาว่าพ่อก่สามารถดลบันดาลให้การแสดงละครประสบความสำเร็จได้ การแสดงไม่มี ฉากเป็นการตั้งวงแสดง มีเครื่องดนตรีประกอบ การแสดงเป็นการร้องและมimed ประกอบกัน แต่บทร้อง จะนานและยาว ต้องร้องให้เข้ากับจังหวะดนตรี ซึ่งยากมาก เรื่องที่แสดงส่วนใหญ่เป็นเรื่องจักรๆวงๆ การ แสดงแต่ละครั้ง ใช้ผู้แสดง จำนวน 6-7 คน แต่ละคนจะแสดงได้หลายบท คนที่แสดงละครชาตรีได้จะต้องมีใจ รักจริงๆ นอกจากจะมีพรสวรรค์ในศิลปะการแสดงและผ่านการฝึกฝนแล้ว จะต้องอ่านหนังสือมากจึงจะจำ บทได้ นอกจากนี้ยังต้องมีสุขภาพแข็งแรงอีกด้วย เพราะการแสดงแต่ละครั้งจะเหนื่อยมาก ต้องใช้พลังในการ ร้องและการแสดงท่าทางประกอบกัน การแสดงแต่ละครั้งจะใช้เวลานาน ประมาณ 4 ชั่วโมง ส่วนใหญ่แล้วจะ แบ่งการแสดงออกเป็นสองช่วง โดยเริ่มแสดงในตอนเช้า ประมาณ 10 โมงเช้า พอถึงเที่ยงก็พัก จนกระทั่งถึง ช่วงบ่ายจึงแสดงต่อไปจนกระทั่งถึงประมาณบ่าย 3 โมง การแสดงจึงเสร็จสิ้น

นอกจากมีความสามารถในด้านศิลปะการแสดงแล้ว คุณรุ่งราตรี ดาวเรือง และ ครอบครัวยังมีความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องดนตรี และชุดที่ใช้สวมใส่ในการแสดงละคร ซึ่งจะ ประดิษฐ์ขึ้นมาเองทั้งหมด เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ปัจจุบัน จะหา คนที่มีความรู้และความสามารถด้านนี้ได้ยากมาก เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้คณะ รุ่งราตรี ดาวเรือง เป็น คณะละครที่มีความพร้อมทั้งในอุปกรณ์ดนตรี และชุดที่ใช้สวมใส่ในการแสดง กลายเป็นช่องทางในการสร้าง

รายได้อีกประการหนึ่ง ก็คือ การให้เข้าเครื่องดนตรีและชุดละคร ซึ่งจะมีคณะละคร รวมทั้งลิเกจากจังหวัดใกล้เคียงที่ไม่มีความพร้อมได้มาเช่า

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่ของละครชาตรี ก็ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่ได้ในยุคปัจจุบัน มิฉะนั้นแล้ว ก็จะล้มหายไปเหมือนกับละครชาตรีคณะอื่นๆ ที่ไม่สามารถปรับตัวได้ ละครชาตรีคณะ “รุ่งราตรี ดาวเรือง” ก็เช่นกัน ได้ปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย จากการแสดงละครชาตรีในอดีตจึงได้ประยุกต์ให้เข้ากับสมัยปัจจุบันเป็นละคร “พันทาง” ซึ่งเป็นการแสดงเรื่องราวๆ ไป ที่คนดูชอบในยุคปัจจุบัน การแสดงก็ต้องแสดงให้กระชับ มิฉะนั้นคนดูจะเบื่อ บทร้องก็จะน้อยลง และไม่ยากเหมือนบทร้องในอดีต นอกจากนี้การแสดงก็ต้องสามารถประยุกต์แสดงเป็นลิเกได้ด้วย จึงทำให้สามารถรับงานได้อย่างหลากหลายและสามารถอยู่ได้ในยุคปัจจุบัน

การแสดงเป็นการรับจ้าง คือจะมีผู้จ้างให้ไปแสดง ไม่มีการแสดงเพื่อเก็บเงินเอง ส่วนจะแสดงเป็นละครประเภทไหน แล้วแต่ผู้ว่าจ้างกำหนด บางครั้งอาจกำหนดให้แสดงลิเก บางครั้งอาจกำหนดให้แสดงละครพันทาง บางครั้งผู้ว่าจ้างจะระบุเรื่องมาให้แสดงเรื่องอะไร ส่วนใหญ่แล้วผู้ว่าจ้างจะให้แสดงลิเก รองลงมาก็จะให้แสดงละครพันทาง สำหรับผู้ว่าจ้างที่จะให้แสดงเป็นละครชาตรีในปัจจุบันจะมีนานๆ ครั้ง งานที่จ้างให้ไปแสดง ส่วนใหญ่จะจ้างให้ไปแสดงทุกงาน ยกเว้นงานแต่งงาน ปัจจุบันการจ้างให้ไปแสดงจะมีจำนวนน้อยลง บางช่วงไม่มีคนจ้างให้ไปแสดง วางงานอยู่หลายเดือนก็มี สำหรับในช่วงที่ไม่มีงานจ้าง คุณรุ่งราตรี และลูกวง ก็จะอยู่ที่บ้านเพื่อประกอบอาชีพอย่างอื่น เมื่อมีงานจึงติดต่อและรวมตัวกันอีกครั้ง ดังนั้น จึงจำเป็นที่ที่จะต้องมียาชีพเสริม เพื่อให้มีรายได้ในช่วงที่ไม่มีงานจ้างให้ไปแสดง นอกจากนี้คณะละครจะมีเครือข่ายซึ่งเป็นคณะละครจากจังหวัดอื่นๆ เมื่อคณะละครอื่นรับงานมา แต่ขาดผู้แสดงหรือลูกวงก็จะติดต่อขอจ้างให้มาแสดงกับคณะของตนที่รับงานไว้ เป็นการจ้างกันเองภายในเครือข่ายของคณะละครด้วยกัน

เนื่องจากการแสดงละครชาตรี เป็นการแสดงที่ยากมาก ในปัจจุบันจะหาผู้ที่เล่นละครชาตรีได้ค่อนข้างน้อย ผู้ที่เล่นได้ส่วนใหญ่อยู่ในวัยผู้สูงอายุ จะหาคนที่สืบทอดได้ยาก สำหรับในตำบลอัมพวง ผู้ที่สามารถแสดงละครชาตรีได้ นอกจากคุณรุ่งราตรี แล้ว จะมีอยู่อีกสองคน ลูกวงที่มีอยู่ แสดงได้เฉพาะละครพันทางและลิเก เพราะสามารถฝึกได้ง่ายกว่า

“เห็นใครมีแววดี ก็พยายามชวนมาฝึก แต่เด็กรุ่นใหม่สนใจไม่ค่อยมีใครมาฝึก ที่มาฝึกบ้าง ก็ฝึกเฉพาะละครพันทางและลิเก ส่วนละครชาตรีแบบโบราณไม่มีใครมาฝึก”

การฝึกจะทำความรู้กับการออกโรงไปแสดง จะต้องเป็นผู้แสดงที่มีความชำนาญคอยช่วยประคับประคองในการแสดงแต่ละครั้ง ถ้าฝึกอย่างเดียวโดยไม่มีการออกโรงแสดงควบคู่กันไปด้วยก็จะไม่สามารถแสดงได้ สิ่งที่คุณรุ่งราตรีทำในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน นอกเหนือจากการฝึกคนให้มีความรู้และรายได้แล้วก็คือ การช่วยโรงเรียนสอนศิลปะการรำให้กับเด็กนักเรียนในบางครั้ง

6) ประเพณี “บุญกลางลาน”

หมู่ที่ 6 บ้านสุขเจริญ เดิมชื่อ “บ้านท่าแร่” “ชื่อตามคลองท่าแร่ และอดีตเป็นหมู่บ้านที่กัณดาร อาชีพส่วนใหญ่ทำนา ซึ่งทำนาได้ปีละ 1 ครั้ง การคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านอื่นโดยทางเรือจบจนปี พ.ศ. 2515 มีการริเริ่มสร้างโรงเรียนบ้านท่าแร่ขึ้น และเปิดสอนในปี พ.ศ. 2517 เป็นอาคารเรียนจำนวน 1 หลัง ซึ่งสมัยนั้นผู้ใหญ่มาก แก้วสาคร เห็นว่าหมู่บ้านมีความเจริญมากขึ้น จึงเปลี่ยนชื่อเสียใหม่ ชาวบ้านเห็นตามด้วย จึงใช้ชื่อว่า “บ้านเจริญสุข” มาจวบจนทุกวันนี้

ด้วยเป็นหมู่บ้านที่กัณดารมาก่อน จึงทำให้ราษฎรในหมู่บ้าน มีความร่วมมือกันในการพัฒนาหมู่บ้าน มีประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของราษฎรในการพัฒนาหมู่บ้านคือ “ประเพณีทำบุญกลางลาน” ซึ่งเป็นประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต ส่วนจะมีความเก่าแก่ขนาดไหนนั้นราษฎรในหมู่บ้าน ต่างเล่าให้ฟังว่าตั้งแต่จำความได้ก็มีมาแล้ว ในสมัยก่อน “ประเพณีทำบุญกลางลาน” มีวัตถุประสงค์เพื่อนำรายได้ที่เกิดจากการเสียสละของคนในชุมชนมาใช้ในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของชาวบ้านที่จะนำเงินมาช่วยเหลือสังคม โดยดำเนินการเพื่อช่วยเหลือกันเอง เดิมทีจะจัดที่กลางลานของหมู่บ้าน

ต่อมาเมื่อมีการสร้างโรงเรียนบ้านสุขเจริญ ขึ้นมา ในปี 2517 นายมาก แก้วสาคร ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น และชาวบ้าน เห็นว่าโรงเรียนเป็นสาธารณสมบัติที่สำคัญของหมู่บ้าน การมีโรงเรียนเป็นการบ่งบอกถึงความเจริญของหมู่บ้าน จึงได้พัฒนารูปแบบการ “ทำบุญกลางลาน” มาเป็นรูปแบบของการทำบุญเพื่อรวบรวมเงินมาช่วยเหลือและพัฒนาโรงเรียน เงินที่ได้ก็นำมาใช้ในการพัฒนาโรงเรียนทั้งหมด ซึ่งได้ทำติดต่อกันเป็นประจำทุกปี จวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การทำบุญกลางลาน จะเริ่มในช่วงภายหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งชาวบ้านจะเริ่มว่างเนื่องจากส่วนใหญ่ของชาวบ้านจะมีอาชีพทำนา ชาวบ้านก็เริ่มวางแผนที่จะจัดงาน และร่วมมือกันจัดงาน โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นแม่งานที่สำคัญ ซึ่งจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นแม่งานที่สำคัญมาทุกสมัย ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงผู้ใหญ่บ้านอย่างไร ผู้ใหญ่บ้านคนต่อมาก็จะต้องดำเนินการต่อ

“เป็นประเพณีไปแล้ว ไม่ว่าจะเปลี่ยนผู้ใหญ่บ้าน หรือครูใหญ่ มากี่คนแล้ว ก็ต้องดำเนินการต่อ เป็นประเพณีไปแล้ว เลิกไม่ได้”

เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบริบทของชาวบ้าน ที่แสดงให้เห็นว่าประเพณีทำบุญกลางลานเป็นประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน ไม่สามารถที่จะหยุดได้ จะต้องดำเนินการต่อเป็นประจำทุกปี ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำของชุมชนหรือไม่ก็ตาม

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ การทำบุญกลางลาน ได้เป็นประเพณีที่สำคัญและมีการสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ก็คือ การทำบุญกลางลานเป็นสิ่งที่แฝงไว้ด้วยความเชื่อของชาวบ้านที่ว่า การ

ทำบุญกลางลานจะทำให้การทำนามีความเจริญก้าวหน้า เนื่องจากในอดีตอาชีพของราษฎรในหมู่บ้านนี้ทั้งหมดคือการทำนา

รูปแบบของประเพณีทำบุญกลางลาน เป็นรูปแบบที่ชาวบ้านได้มาร่วมตัวกันทำบุญที่โรงเรียนเพื่อนำเงินมาช่วยเหลือในการพัฒนาโรงเรียน ในช่วงเช้าจะเป็นการทำบุญร่วมกัน มีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ หลังจากนั้นจะเป็นการเล่นร่วมกันเพื่อสร้างความสามัคคีของคนภายในหมู่บ้าน มีการแข่งขันกีฬา และในช่วงตอนเย็นจะเป็นการรับประทานอาหารร่วมกัน การทำบุญกลางลานเป็นงานใหญ่ เป็นประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมและเอกลักษณ์ของคนที่อยู่ในหมู่บ้านสุขเจริญ หรือเคยอยู่มาก่อน กล่าวคือทุกคนที่อยู่ในหมู่บ้านจะร่วมมือกันมาทำบุญร่วมกันหมด แทบจะไม่มีบุคคลใดหมู่บ้านที่ไม่ได้มาร่วมประเพณีนี้ นอกจากนี้บุตรหลานของคนที่อยู่ในหมู่บ้าน แต่ได้อพยพไปทำงานที่อื่น ต่างก็กลับมาร่วมงานและระดมทุนตามความสามารถมาช่วยเหลือในการจัดงานดังกล่าว

อย่างไรก็ตามรูปแบบของการระดมทุนได้มีพัฒนาการที่ขยายเครือข่ายไปยังภายนอกจากเดิมที่เป็นการระดมทุนเฉพาะภายในหมู่บ้าน ต่อมาได้มีพัฒนาการขยายตัวระดมทุนจากบุคคลและองค์กรภายนอกเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะจากบุตรหลานของคนในหมู่บ้านที่ได้ไปทำงานที่อื่น ผลของการทำบุญกลางลานได้ส่งผลให้ชาวบ้านสามารถระดมทุนกันในการพัฒนาโรงเรียน และจ้างบุคลากรให้กับโรงเรียน กล่าวคือ ได้จ้างครู และนักการภารโรง เพิ่มขึ้น โดยใช้จ่ายจากเงินของชาวบ้านที่ช่วยกันระดม เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าโรงเรียนขาดแคลนอัตราครู และไม่สามารถที่จะรองรับประมาณจากทางราชการได้ ซึ่งกล่าวได้ว่าประเพณีทำบุญกลางลาน เป็นประเพณีที่สำคัญ และเป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างชุมชนและโรงเรียน

7) วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ

ตำบลอำเภองาบประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน 7 หมู่บ้าน มีหมู่บ้านที่มีคนเชื้อชาติมอญอาศัยอยู่จำนวน 2 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 1 บ้านช่องสารและหมู่ที่ 7 บ้านคลองตาจำ โดยคนทั้ง 2 หมู่บ้านดังกล่าวส่วนใหญ่มิใช่เชื้อชาติรามัญ หรือที่เรียกกันว่า “มอญ” ในความรู้สึกของคนดังกล่าวมีความเชื่อว่าได้เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งส่วนหนึ่งของคนรามัญที่ได้อพยพเข้ามาได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้านของตำบลอำเภองาบแห่งนี้ สกุลเดิมของชาวรามัญที่อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนี้คือสกุล “ชาวบ้านเกาะ” แต่ปัจจุบันได้แตกแขนงออกเป็นสกุลต่างๆ จำนวนมาก

นับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันคนรามัญและคนไทยที่อาศัยอยู่ได้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขไม่ได้มีความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ปัจจุบันคนรามัญและคนไทยได้มีการผสมกลมกลืนกันไปมากแล้ว แต่ยังคงมีเอกลักษณ์ของความเป็นรามัญที่ได้แสดงให้เห็นอยู่

เอกลักษณ์ที่สำคัญ ก็คือภาษาพูดและภาษาเขียน ในปัจจุบันถ้าเป็นคนรามัญรุ่นใหม่จะไม่สามารถพูดรามัญได้แล้ว จะพูดได้เฉพาะคนรามัญรุ่นเก่าที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป นอกจากนี้การแต่งกายก็เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นรามัญ ผู้หญิงรามัญจะเกล้าผมมวย ใส่กำไลข้อเท้าและพาดสไบ

เฉียง ซึ่งจะแต่งกายดังกล่าวเฉพาะในงานที่สำคัญ เช่นวันเข้าพรรษา และแต่งไปงานศพ แต่จะแต่งกายดังกล่าวไปงานศพเฉพาะคนรามัญด้วยกัน ถ้าไปร่วมงานศพของคนไทยจะไม่แต่งกายดังกล่าว

ประเพณีที่สำคัญ ก็คือ การกวณกาละแมเนื่องในวันสงกรานต์ และการทำกระยาสาดเนื่องในวันออกพรรษา โดยจะนำขนมที่ได้ทำขึ้นคือ กาละแมและกระยาสาดไปมอบให้กับผู้ที่มีบุญคุณและนำไปมอบให้กับคนไทยเพื่อตอบแทนในคุณงามความดี คนไทยก็มอบของตอบแทนให้ โดยมอบสิ่งของหรืออาหารสำเร็จรูป เช่น เครื่องกระป๋องตอบแทนให้กับคนรามัญ

นอกจากนี้คนรามัญจะมีการรวมตัวกันไปถือศีลทุกวันพระ ที่วัดธัญญาราม ซึ่งเป็นวัดที่มีเอกลักษณ์ของรามัญในหมู่บ้าน โดยจะนุ่งขาวห่มขาวถือศีลจำนวน 1 คีน แต่หากเป็นวันออกพรรษาและวันสงกรานต์จะมีการถือศีล จำนวน 3 วัน การถือศีลเป็นค่านิยมที่สำคัญของคนรามัญที่ดำบลอ่าแพงที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะคนรามัญรุ่นใหม่ก็ได้ไปถือศีลเช่นกัน

การละเล่นที่สำคัญก็คือ การทอยสะบ้า ซึ่งจะเล่นกันเฉพาะวันที่มีประเพณีสำคัญ การละเล่นเป็นการแข่งขันกันระหว่างฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย หากฝ่ายใดแพ้จะต้องเป็นฝ่ายร้องเพลงซึ่งช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนหนุ่มสาวชาวรามัญอย่างไรก็ตามการละเล่นดังกล่าวได้เริ่มหายไปแล้ว คนรามัญรุ่นใหม่ไม่ค่อยจะสนใจการเล่นทอยสะบ้าเหมือนในอดีตและไม่สามารถร้องเพลงที่เกี่ยวข้องกับการทอยสะบ้าได้

ภูมิปัญญาที่สำคัญของคนรามัญ ก็มีการทำโรงศพ การทำจาก และการทอเสื่อจากกก การทำโรงศพเป็นภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับเรื่องการตาย ชาวรามัญจะให้ความสำคัญกับงานศพมาก ดังนั้นการทำโรงศพของคนรามัญเป็นสิ่งสำคัญ โดยโรงศพที่ทำจะมีการแกะสลักลวดลาย โดยฝีมือของคนรามัญในหมู่บ้าน โดยนำกระดาษาเงินและกระดาษาทองมาใช้ในการแกะลวดลาย เช่นแกะเป็นลายเทพพนม

การสานจาก เนื่องจาสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านที่คนรามัญอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ ดังนั้นสภาพแวดล้อมจึงสามารถปลูกต้นจากได้ดี คนรามัญตั้งแต่อดีตจึงมีความสามารถในการสานจาก ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากต้นจาก โดยการนำมามุงหลังคา และทำฝาบ้าน ซึ่งจะเห็นได้ในหมู่ที่ 1 บ้านช่องสาร ซึ่งยังคงมีบ้านหลายหลังที่มุงหลังคาด้วยจากและใช้จากทำฝาบ้าน การมุงหลังคาด้วยจากได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อย่างดีของการเอาแรง คือเป็นการนำแรงงานของเพื่อนบ้านมาช่วยเหลือกัน โดยเพื่อนบ้านที่เป็นผู้ชายจะมาช่วยเหลือกันในการมุงจาก ไม่มีการจ้างแรงงาน ส่วนเด็กและผู้หญิงที่อยู่ข้างล่างก็จะทำหน้าที่ส่งจาก และทำอาหารเลี้ยง ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้ก่อให้เกิดความสามัคคีและความร่วมมือที่ดีของคนในชุมชน แต่ในปัจจุบันการมุงหลังคาด้วยจากกำลังจะเลือนหายไป มีการมุงหลังคาด้วยกระเบื้องเข้ามาแทน เนื่องจากหลังคากระเบื้องจะมีความทนทานมากกว่า และสามารถมุงหลังคาได้ง่ายกว่าการมุงหลังคาด้วยจาก การช่วยเหลือเอา

แรงกันในการมุงหลังคาที่กำลังเลื่อนหายไปด้วย เนื่องจากการมุงหลังคาด้วยกระเบื้องจะต้องอาศัยช่างโดยเฉพาะ จึงเป็นการจ้างแรงงาน แทนการเอาแรงเช่นในอดีต

ภูมิปัญญาที่มีความสำคัญของคนรามัญ ในตำบลอำแพง ก็คือ การทำเสื่อจากต้นกก ซึ่งสามารถขึ้นได้ดีในพื้นที่ริมแม่น้ำ ซึ่งเรียกว่ากกแม่น้ำ หรือกกลังกา และสามารถแตกกอได้อย่างรวดเร็ว ปลูกไว้ประมาณ 6 เดือน ก็สามารถตัดมาใช้ในการทอเสื่อได้ เดิมจะมีการปลูกต้นเตยด้วย และนำมาใช้ในการสานเสื่อ แต่เสื่อที่สานด้วยเตยจะมีความคงทนสู้เสื่อที่สานจากกกไม่ได้ จึงนิยมที่จะสานเสื่อจากต้นกก มากกว่าเสื่อที่ทำจากเตย โดยจะนำต้นกกที่โตได้ขนาดแล้วมาตากให้แห้ง แล้วนำสีมาย้อมเพื่อนำไปสานเสื่อเป็นลวดลายต่างๆ เสื่อที่สานด้วยชาวรามัญจะลวดลายที่งดงามมาก และเมื่อสานเป็นเสื่อเสร็จจะไม่เห็นตะเข็บ จะเห็นเป็นกนกเส้นเดียวที่ไม่มีลักษณะนำมาต่อกัน ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของคนรามัญที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ สำหรับเสื่อที่สานด้วยกกจะมีความคงทนมากมีอายุหลายสิบปี เมื่อสานเสร็จจะเก็บไว้ และจะนำมาใช้ตามวันสำคัญต่างๆ เสื่อที่สานได้ส่วนใหญ่จะเก็บไว้ใช้เอง จะขายให้เหมือนกันหากมีผู้มาขอซื้อ

3. วิเคราะห์ประเภททุนทางสังคม ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน และปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง

ตารางที่ 3 ประเภท ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง

ประเภททุนทางสังคม	ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน	ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง
1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต บ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง	1. สร้างค่านิยมเกี่ยวกับการออมให้กับประชาชนในพื้นที่ 2. จัดสวัสดิการในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้ที่เป็สมาชิก 3. นำผลกำไรที่ได้จากการดำเนินการเฉลี่ยให้กับสมาชิก 4. นำผลกำไรไปจัดสวัสดิการให้กับผู้ยากไร้ที่ไม่สามารถเป็นสมาชิก 5. นำผลกำไรที่ได้รับไปช่วยเหลือและพัฒนาสังคม 6. เป็นการส่งเสริมให้คนมีคุณธรรมและความรับผิดชอบ	1. คุณ ธรรมของกรรมการกลุ่ม คณะกรรมการจะมีภาพลักษณ์ของความซื่อสัตย์สุจริต และได้รับการยอมรับจากชุมชน 2. ระเบียบข้อบังคับของกลุ่มที่เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วม และสามารถตรวจสอบการดำเนินงานของกลุ่มได้ 3. กระบวนการดำเนินงานของกลุ่มในการแบ่งหน้าที่ของกรรมการออกเป็นสาย ส่งผลให้สามารถดูแลสมาชิกได้อย่างทั่วถึง 4. ความรับผิดชอบต่อสมาชิก จนกระทั่งกลายเป็นปทัสถานทางสังคม ที่สมาชิกจะต้องมีความรับผิดชอบต่อกลุ่ม

ประเภททุนทางสังคม	ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน	ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง
2. กลุ่มเครื่องนอนบ้าน คลองหลวง ตำบลอำ แพง	1. เป็นการสร้างงานและรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน 2. มีการจัดสวัสดิการและเงินปันผล 3. มีการจัดสวัสดิการและเงินปันผลให้กับสมาชิก 4. มีการนำผลิตภัณฑ์ และผลกำไรไปช่วยเหลือสังคม	1. การเข้ามาสนับสนุนของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการบ้านคลองหลวง โดยเฉพาะการให้การสนับสนุนเรื่องทุน และปัจจัยที่ใช้ในการผลิตในช่วงแรกของการดำเนินการ 2. การผลิตเครื่องนอนที่มีคุณภาพจนเป็นที่ยอมรับและการจัดการตลาดที่มีความเหมาะสม
3. กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลา สลิคบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง	1. ก่อให้เกิดแรงงานในระบบ “เอ แรง” ซึ่งเป็นรูปแบบของการช่วยเหลือกันของคนในชุมชน 2. ก่อให้เกิดเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมีรายได้จากการเลี้ยงปลาสด 3. ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการประกอบอาชีพร่วมกันของคนในชุมชน	1. การช่วยเหลือเกื้อกูลของผู้ที่ประกอบอาชีพเลี้ยงปลาสด 2. การลดความเสี่ยงของการประกอบอาชีพ ซึ่งสามารถปรับพื้นที่ที่ใช้ในการเลี้ยงปลาให้เป็นพื้นที่ในการทำนา ในขณะเดียวกันสามารถปรับพื้นที่ในการทำนาให้เป็นพื้นที่ในการเลี้ยงปลาได้ แล้วแต่ว่าผลิตผลในช่วงไหนจะได้ราคาดีกว่ากัน
4. โรงเรียนเกษตรกร ของชุมชน ตำบลอำ แพง	1. ช่วยเพิ่มผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพและราคาดี 2. มีแหล่งเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวนา 3. มีการจัดสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกกลุ่ม	1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ 2. มีผู้นำกลุ่มที่สามารถประสานงานได้อย่างดี
5. ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”	1. เป็นการสืบสานศิลปการแสดงอันดีงาม 2. มีส่วนในการสร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งมีส่วนในการฝึกฝนศิลปการแสดงให้กับคนในชุมชน	1. การประยุกต์การแสดงให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสมัยปัจจุบัน 2. การสร้างเครือข่ายระหว่างคณะละครด้วยกัน

ประเภททุนทางสังคม	ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน	ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็ง
6. ประเพณี “บุญกลางลาน” บ้านเจริญสุข	1. เป็นการแสดงออกถึงความเสียสละและร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน 2. สามารถพัฒนาโรงเรียนให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน	1. มีการดำเนินการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานจนกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมของคนในชุมชน
7. วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 7 ตำบลอำแพง	1. มีการสืบทอดและรักษาประเพณีที่ดีงามจนกระทั่งกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน 2. มีการนำภูมิปัญญามาใช้ให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนจนกระทั่งกลายเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวมอญ 3. มีระบบการ “เอาแรง” ซึ่งเป็นการช่วยเหลือด้านแรงงาน ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน	1. การมีเชื้อชาติเดียวกันมีผลต่อความสามัคคี และสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน 2. ความสามารถในการสืบสานภูมิปัญญาและประเพณีเอาไว้ได้อย่างเข้มแข็ง

4. รูปแบบและแนวทางในการใช้ทุนทางสังคมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน

ในการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน สมควรจะมีรูปแบบและแนวทางในการดำเนินการ ดังนี้.-

1) จะต้องค้นหาและสร้างทีมงานขึ้นในพื้นที่ โดยให้มีแกนนำจากชุมชน ซึ่งอาจจะเป็น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งบุคคลที่มีความสนใจในพื้นที่ เข้ามาเป็นทีมงานในการศึกษา ค้นหา และพัฒนาทุนทางสังคมในพื้นที่ เนื่องจากบุคคลดังกล่าว จะรู้ข้อมูล และรู้พัฒนาการของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นอย่างดี

2) จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สนับสนุนซึ่งเป็นองค์การจากภายนอกที่มีพลัง ซึ่งอาจจะเป็นองค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชน หรือภาควิชาการ เข้ามาหนุนเสริมในการพัฒนาทุนทางสังคมให้กับพื้นที่ จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่พบว่า มีทุนทางสังคมที่สามารถเข้มแข็งหลายแห่ง จะได้รับการสนับสนุนทางด้านวิชาการและงบประมาณจากหน่วยงานของรัฐในช่วงแรก

3) ควรมีเวทีในการสร้างความเข้าใจในเรื่องทุนทางสังคมให้กับชุมชน โดยทีมงานในพื้นที่ จะร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้องร่วมกันจัดเวทีทุนทางสังคม ให้ชุมชนเข้าใจความหมายของทุนทางสังคมใน

ความหมายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เกิดความตระหนัก และเห็นค่าของทุนทางทางสังคมที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่

4) รวบรวมจัดเก็บข้อมูลทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งสามารถดำเนินการโดยการแบ่งพื้นที่กันสำรวจข้อมูลทางสังคมก่อน เพื่อให้ทราบในภาพรวมของพื้นที่ว่ามีทุนทางสังคมอะไรบ้าง ซึ่งจะเก็บข้อมูลทุนทางสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบัน หรือเคยมีในอดีตแต่ในปัจจุบันได้เลือนหายไปแล้ว ทั้งนี้เพื่อจะได้หาทางในการอนุรักษ์ พื้นฟู และต่อยอดในการนำไปใช้ประโยชน์ ภายหลังจากนั้นทีมงานจะต้องมาช่วยกันวิเคราะห์ว่ามีทุนทางสังคมอะไรบ้างที่มีลักษณะเด่นชัดเพื่อที่จะได้คัดเลือกนำมาศึกษาในเชิงลึก

5) จัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูล โดยทีมงานจะต้องร่วมกับเครือข่ายที่เกี่ยวข้องช่วยกันวิเคราะห์ข้อมูล และช่วยกันเชื่อมโยงสังเคราะห์ข้อมูล ให้มีความสัมพันธ์กัน สามารถมองเห็นแนวทางที่จะนำมาพัฒนา ใช้ประโยชน์ได้

6) จัดเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชน การจัดเวทีให้มีแกนนำในชุมชน และภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอก เขาร่วม เพื่อที่จะได้รับทราบข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และนำไปใช้ในการวางแผนเพื่อพัฒนาและนำทุนทางสังคมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่

7) จัดทำฐานข้อมูลทุนทางสังคมที่เป็นระบบและมีข้อมูลในเชิงลึกอย่างเพียงพอ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาทุนทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาพบว่าในพื้นที่มีทุนทางสังคมหลายอย่าง แต่เนื่องจากการไม่มีการจัดทำฐานข้อมูลที่เป็นระบบ จึงทำให้ขาดการเรียนรู้ และไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาพื้นที่

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพัฒนาการของชุมชนของตำบลอำแพง ศึกษาพัฒนาการของทุนทางสังคมของตำบลอำแพง และศึกษารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยใช้พื้นที่ตำบลอำแพง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร เป็นหน่วยในการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล (unit of analysis)

วิธีการที่ใช้ในการศึกษาใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสาน (Mixed Method) กล่าวคือ ใช้ทั้งวิธีการสำรวจ (Survey) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Groups) และวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ประกอบกัน สำหรับขั้นตอนและกระบวนการในการศึกษาใช้วิธีการแบบให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ (PAR-Participatory Action Research)

5.1 สรุปผลการศึกษา

บริบทชุมชนของตำบลอำแพง

ตำบลอำแพงเป็นตำบลที่มีพื้นที่ขนาดกลางเมื่อเปรียบเทียบกับตำบลส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งด้านประชากรและขนาดของพื้นที่ ปัจจุบันมี 7 หมู่บ้าน ขึ้นกับอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม สภาพอากาศร้อนชื้น มีคลองอำแพงไหลผ่าน ประชาชนตั้งบ้านเรือน อาศัยอยู่ตามแนวคลองอำแพง และคลองตาจำ และบางส่วนกระจายอยู่ตามที่ดินของตนเอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างวัฒนธรรมและประเพณีมีการทำบุญในวันนักขัตฤกษ์และงานประเพณีต่างๆ การแสดงออกทางวัฒนธรรมจะมีเอกลักษณ์ทางเชื้อสายรามัญ

ทุนทางสังคมของตำบลอำแพง

จากการสำรวจทุนทางสังคมในพื้นที่ตำบลอำแพงพบว่าในพื้นที่ ตำบลอำแพงมีทุนทางสังคมอยู่เป็นจำนวนมาก และภายหลังที่ได้วิเคราะห์ทุนทางสังคมที่มีอยู่ร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่แล้วพบว่า มีทุนทางสังคมที่มีลักษณะเด่นชัด และได้คัดเลือกเพื่อศึกษาในเชิงลึก คือ

- 1) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง
- 2) กลุ่มผลิตเครื่องนอนบ้านคลองหลวง ตำบลอำแพง
- 3) กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง
- 4) โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน ตำบลอำแพง

- 5) ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”
- 6) ประเพณี “บุญกลางลาน” บ้านเจริญสุข
- 7) วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ หมู่ที่ 1 และ 7 ตำบลอำแพง

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง หมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง ริเริ่มและจัดตั้งขึ้นโดยประชาชนในพื้นที่ มีแกนนำของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มในการก่อตั้ง โดยความเห็นพ้องของประชาชนในพื้นที่ ระยะแรกของการจัดตั้งมีหน่วยงานทางราชการเข้าช่วยเหลือสนับสนุนให้คำปรึกษา ต่อมาการดำเนินการของกลุ่มได้มีการขยายและมีความก้าวหน้ามาเป็นลำดับ จนกระทั่งในปัจจุบันกลุ่มสามารถดำเนินงานได้เองโดยลำพัง ในด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวงที่มีต่อชุมชน กลุ่มได้ช่วย สร้างค่านิยมเกี่ยวกับการออมให้กับประชาชนในพื้นที่ จัดสวัสดิการในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้ที่เป็สมาชิก นำผลกำไรที่ได้จากการดำเนินการเฉลี่ยให้กับสมาชิก ตลอดจนมีการนำผลกำไรไปจัดสวัสดิการให้กับผู้ยากไร้ที่ไม่สามารถเป็นสมาชิก และยังดำเนินการพัฒนาสังคมอีกด้วย เป็นพลังที่สำคัญที่ได้อำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร หมู่ที่ 5 บ้านคลองหลวง

กลุ่มผลิตเครื่องนอนบ้านคลองหลวง ตำบลอำแพง

ในระยะแรกกลุ่มได้ดำเนินงานภายใต้การสนับสนุนของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง แต่ต่อมาได้พัฒนาและขยายตัวจนกระทั่งเป็นกลุ่มอาชีพที่มีความสำคัญในการสร้างรายได้ให้กับราษฎรในตำบล จนกระทั่งปัจจุบันสามารถดำเนินกิจกรรมได้ภายใต้การดำเนินการของตนเอง ในด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มผลิตเครื่องนอนบ้านคลองหลวงที่มีต่อชุมชน ได้ช่วยในการสร้างงานและรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ช่วยเหลือและจัดสวัสดิการและเงินปันผลให้กับสมาชิก มีการนำผลิตภัณฑ์ และผลกำไรไปช่วยเหลือสังคม

กลุ่มอาชีพเลี้ยงปลาสดบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง

ราษฎรบ้านท่าเนื้อ ตำบลอำแพง จำนวน 30 คน ได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลาสด ลักษณะของกลุ่ม เป็นกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ แต่จะรู้จักกันเองว่ามีใครเป็นสมาชิกของกลุ่มบ้าง และมีใครเป็นแกนนำของกลุ่มการดำเนินการภายในกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ และประการที่สำคัญก็คือ มีการช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม ในลักษณะเอื้อเฟื้อ คือหากบ่อของสมาชิกคนใดถึงคราวที่จะต้องวิดบ่อเพื่อเอาปลาขึ้นมา สมาชิกคนอื่นๆ ก็จะไปช่วยเหลือในการวิดบ่อ

โรงเรียนเกษตรกรของชุมชน ตำบลอำแพง

กลุ่มผู้ทำนา หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง จำนวนหนึ่งมีความสนใจและอยากเรียนรู้เรื่องการทำนา จำนวน 20 คน ได้รวมตัวกันโดยมีนายอุดม กล้าคลองตัน ราษฎรจากหมู่ที่ 5 ตำบลอำแพง

เป็นแกนนำที่สำคัญในการรวมกลุ่ม เมื่อรวมกลุ่มกันได้แล้ว จึงได้ประสานงานติดต่อไปยังหน่วยงานภายนอก เพื่อขอรับการสนับสนุนทางด้านวิชาการ จนกระทั่งกลุ่มผู้สนใจสามารถตั้งโรงเรียนเกษตรกรรมของชุมชนขึ้นมาได้ หลังจากนั้นได้จัดตั้งกลุ่มกลุ่มที่มีลักษณะค่อนข้างเป็นทางการ มีคณะกรรมการบริหารงานของกลุ่ม มีการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกที่ประสบปัญหาความเดือดร้อน ตลอดจนเป็นแหล่งศึกษาดูงานที่สำคัญ และเป็นแหล่งเรียนรู้ในการทำนาให้กับผู้ที่ประกอบอาชีพทำนา

ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง”

เป็นคณะละครชาตรี มีที่ตั้งอยู่ที่ตำบลอำแพง เป็นคณะละครที่มีความเก่าแก่ สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในสมัยก่อนจะแสดงละครชาตรีเพียงอย่างเดียว แต่ในปัจจุบันเมื่อการแสดงละครชาตรีเริ่มเป็นที่ไม่นิยม เนื่องจากมีการแสดงที่ซ้ำและใช้เวลาในการแสดงนานมาก จึงได้ปรับตัวมาแสดงเป็นละครพื้นทางและลิเกแทน ทั้งนี้เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน ละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง” เป็นผู้สืบทอดศิลปการแสดงที่สำคัญ และยังมีส่วนในการสร้างผู้ที่ต้องการเล่นละครให้มีอาชีพและรายได้ นอกจากนี้ยังมีส่วนในการฝึกสอนศิลปการรำให้กับเด็กนักเรียนในพื้นที่

ประเพณี “บุญกลางบ้าน” บ้านเจริญสุข

เป็นประเพณีที่แสดงให้เห็นความร่วมมือ ร่วมใจของชาวบ้านที่จะพัฒนาโรงเรียนให้มีความเจริญก้าวหน้า เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน และโรงเรียน โดยที่ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดงานบุญเป็นประจำทุกปี และนำเงินที่ได้จากการจัดงานมาพัฒนาโรงเรียน จนกระทั่งได้กลายเป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกระทั่งทำให้โรงเรียนสามารถจ้างครูและนักการภารโรงได้โดยอาศัยเงินบริจาคจากชาวบ้าน ไม่ใช้งบประมาณของทางราชการแต่อย่างใด

วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติมอญ หมู่ที่ 1 และ 7 ตำบลอำแพง

วัฒนธรรมของคนชาติรามัญ หรือมอญ ที่อาศัยอยู่ที่ตำบลอำแพง ได้แสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นซึ่งได้สะท้อนถึงเอกลักษณ์ ด้านเชื้อชาติที่สำคัญหลายประการ อย่างเช่น การเอาแรงกันในการช่วยกันมุงหลังคาด้วยจาก การถือศีลทุกวันพระ และวันสำคัญทางประเพณี ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมอันดีงาม ตลอดจนการการสืบทอดภูมิปัญญาซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เช่นการปลูกกก แล่นากก ที่ได้รับมาสอกลัภูมิปัญญาจนกลายเป็นเสื้อที่มีลวดลายสวยงาม

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้จะอภิปรายผลการศึกษา จำนวน 3 ประเด็นได้แก่ การพัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน พัฒนาการและการปรับตัวของทุนทางสังคม และระบบความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนแรงงาน

1) การพัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน จะต้องเกิดจากภายในชุมชนและดำเนินการโดยคนภายในชุมชนเองจึงจะเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน ดังกรณีตัวอย่างของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคลองหลวง จะเห็นว่าการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในระยะแรกเกิดจากเงื่อนไขและปัจจัยจากองค์กรภายนอก คือหน่วยงานทางราชการ ที่ต้องการให้จัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้ครอบคลุมประชากรของอำเภอประจวบคีรีขันธ์ แต่เมื่อจัดตั้งขึ้นมาในระยะแรกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตไม่ได้มีกิจกรรมที่แสดงให้เห็นการช่วยเหลือหรือพัฒนาชุมชนแต่ประการใด จนกระทั่งแกนนำและกลุ่มชาวบ้านเริ่มตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ในการที่จะให้กลุ่มดังกล่าวสามารถช่วยคนที่ประสบปัญหาในสังคมได้ จึงได้เริ่มรื้อฟื้น และดำเนินกิจกรรมอย่างจริงจัง โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามาเป็นสมาชิก และมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจึงได้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนมาตามลำดับ จนกระทั่งพัฒนาจนกลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ ต่อมาได้ขยายการดำเนินงานโดยการนำกำไรที่ได้ไปใช้ในการช่วยเหลือผู้ยากจนที่ขาดโอกาสทางสังคม ตลอดจนดำเนินการพัฒนาสังคมด้านต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทุนทางสังคมที่มีความเข้มแข็งและยั่งยืน จะต้องเกิดจากคนในชุมชน คนในชุมชนจะต้องดำเนินการเอง และเห็นคุณค่าของการดำเนินการ

2) พัฒนาการและการปรับตัวของทุนทางสังคม สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวิวัฒนาการมาตามลำดับ ในอดีตสังคมไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบันการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นสิ่งที่จะสามารถดำรงอยู่ได้จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม กรณีตัวอย่างของละครชาตรี “รุ่งราตรี ดาวเรือง” ซึ่งเป็นคณะละครที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต ซึ่งในอดีตจะเห็นว่าละครชาตรีเป็นที่นิยม แต่ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การแสดงละครชาตรี ในยุคปัจจุบันจึงได้รับความนิยมไม่มากนัก ดังนั้นละครชาตรีจึงมีกระบวนการในการปรับตัว เป็นละครพันทาง เนื้อหาของละครมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน จึงทำให้ละครชาตรีสามารถที่จะอยู่ได้

3) ระบบความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนแรงงาน การช่วยเหลือกันโดยการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นไปตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ซึ่งอธิบายว่า การที่ใครคนใดคนหนึ่งจะไปช่วยเหลือคนอื่น ย่อมคาดหวังได้ว่าเขาจะได้รับการช่วยเหลือเป็นการตอบแทน อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของคนในชนบท เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การช่วยเหลือตอบแทนกันไม่ได้มีความหมายเฉพาะมิติของการตอบแทนเท่านั้น แต่เป็นการความสัมพันธ์กันในลักษณะของความเอื้ออาทรแบบเครือญาติ ดังในกรณีการช่วยเหลือกันในการมุงหลังคาจากของชุมชน หมู่ที่ 1 ตำบลอำแพงไม่ได้มีความหมายถึงการแลกเปลี่ยนแรงงานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันแบบเครือญาติ ซึ่งเป็นพลังที่สำคัญของการเป็นทุนทางสังคม

5.3 ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาครั้งนี้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงพื้นที่ ดังนี้.-

- 1) การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง จะต้องมีการอาศัยพลังของทุนทางสังคมภายในพื้นที่ มากกว่าที่จะอาศัยการพึ่งพาสนับสนุนจากภายนอก โดยจะต้องส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิดระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความผูกพัน มีลักษณะการทำมาหากินที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและระบบนิเวศน์ สามารถสร้างธุรกิจภายในชุมชนโดยอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เกิดการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจ และสามารถเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจภายนอกชุมชนได้ เกิดความเข้มแข็งและสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน
- 2) ส่งเสริมให้มีการสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณี ของชุมชนท้องถิ่นไว้อย่างเป็นระบบ และให้นำเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมที่สามารถใช้ในการเผยแพร่ได้
- 3) ส่งเสริมให้เกิดระบบสวัสดิการชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือ เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นระบบของความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ดีของการจัดให้เกิดระบบสวัสดิการชุมชน
- 4) การใช้คุณค่าที่ดีในสังคมไทยบรรเทาปัญหาสังคม ที่มีแนวโน้มสังคมทวิความรุนแรง และซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งในชุมชนจะมีคุณค่าที่ดำรงอยู่มากมาย ดังเช่นในกรณีของพื้นที่อำเภอก็จะมีการถือศีลทุกวันพระ และวันสำคัญทางพุทธศาสนา
- 5) ส่งเสริมให้มีศูนย์การเรียนรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาเกิดการสืบทอด ไม่สูญหาย
- 6) ส่งเสริมให้มีการต่อยอดภูมิปัญญามาใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ โดยอาจจัดทำในรูปแบบของตลาดนัดชุมชน เพื่อใช้เป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าในท้องถิ่น และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ประภาพรรณ อุ่นอบ, บรรณาธิการ. ทูตทางสังคมและวัฒนธรรม. นครปฐม: โครงการวิจัยและพัฒนา
ประชาคมพุทธมณฑล. มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542. (เอกสารอัดสำเนา)

ประเวศ วะสี. เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคมแนวทางพริกพื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2542.

พนม พงษ์ไพบูลย์ “การเสริมสร้างทัศนคติ ค่านิยม ในความซื่อสัตย์สุจริต”. (ออนไลน์). เข้าได้จาก
<http://www.moe.go.th/web-panom/article-panom/article11.thm> (30 มิ.ย. 2552)

พระวิ สีเหลืองสวัสดิ์. ทูตทางสังคมในมุมมองแบบไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
ศาสตราจารย์, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล: 2545.

พีระ ลีวลม. ศักยภาพของ “ทูตทางสังคม” ของชุมชนไซเบอร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
ศาสตราจารย์, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. 2542.

ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์อริยทรัพย์ปริวรรต, 2544.

สมใจ โลหะพูนตระกูล. “จ.ส.100 คลื่นวิทยุที่เกิดจากสำนักทางสังคมของชนชั้นกลางในเมือง”
จดหมายข่าวประชาสังคม. 18 (กันยายน – ธันวาคม 2543): 18.

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. ทูตทางสังคม. หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็งลำดับที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนเพื่อสังคม, 2543.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “ชุมชนเข้มแข็ง: รากฐานการพัฒนา
ประเทศที่ยั่งยืน”. เศรษฐกิจและสังคม. 38 (มกราคม – เมษายน 2544) : 7-17.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9” (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก <http://www.nesdb.go.th> (11 ม.ค. 2552).

อนุชาติ พวงสำลี, บรรณธิการ. พลเมือง ณ จัดเปลี่ยนศตวรรษ. กรุงเทพฯ: สถาบันเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2543.

อุดม เขยกิจวงศ์. แนวทางการบริหารและการจัดการ: การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ (1991), 2544.

ภาษาต่างประเทศ

Calhoun, C., D. Light and S. Keller, Sociology. 6th ed. USA:Mcgraw-Hill, 1994.

Dasgupta P. and Serageldin I., ed. Social Capital :A Multifaceted Perspectives. Washington, D.C.: World Bank 1999.

Putnam, Robert D., Leonadi and Raffaella Y. Nanetti. Making Democracy Work: civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University: 1993.

Woolcock, Stephen. “Social Capital and Economic Development: A Critical Review” Theory and Society, forthcoming. s.l.:s.n, 1998.

ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์ อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะผู้วิจัย

1. นายอุทิศ บุญช่วย	นักพัฒนาสังคมชำนาญการพิเศษ
2. นางสาวบุญยวีร์ ลูมาคกมลพันธ์	นักสังคมสงเคราะห์ชำนาญการ
3. นางสาวพิชญากร ศศิขานรา	นักพัฒนาสังคม

ผู้ช่วยนักวิจัย

1. นางคำเนิน พลอยทับทิม
2. นายพีรพล อ่วมเปี่ยม
3. นางสาวศรวิวรรณ สุนทรชื่น
4. นางสาวรัตนภรณ์ เนียมมะณี